ARDEALUL

STUDIU ISTORIC

DE

IOAN SLAVICI

BUCUREȘCI

TIPOGRAFIA ȘI FONDERIA DE LITERE THOMA BASILESCU

111, Bulevardul Elisabeta, 111.

1893

www.dacoromanica.ro

ARDEALUL

www.dacoromanica.ro

ARDEALUL

STUDIU ISTORIC

DE

IOAN SLAVICI

BUCUREȘCI

TIPOGRAFIA ȘI FONDERIA DE LITERE THOMA BASILESCU

111, Bulevardul Elisabeta, 111.

1893

www.dacoromanica.ro

SA NE ADUCEM AMINTE

DE

GRIGORIE T. BRĂTIANU

www.dacoromanica.ro

De câţi-va anĭ încoace cercurile politice din Europa urmăresc mişcarea naţională a Românilor din ţerile coroaneĭ ungare cu atenţiune din ce în ce maĭ binevoitoare. Aceasta fără indoială fiind-că faptele ajunse la cunoştinţa generală aŭ întărit tot maĭ mult convingerea, că e mare nedreptatea ce li se face Românilor în regatul ungar, şi popoarele europene nu pot să rĕmâie nepăsătoare, când o mare nedreptate se face în mijlocul lor.

Maĭ sunt însĕ la mijloc şi interese de o natură maĭ positivă, şi mişcarea română e urmărită cu atenţiune şi pentru-că ea stă în legătură cu mariile cestiunĭ europene.

Conflictul dintre Românĭ şi Maghiarĭ s'a produs maĭ ales din causa, că marele Principat al Ardealuluĭ a fost desfiinţat fără de învoirea Românilor, care constituiesc treĭ pătrimĭ din poporaţiunea totală a ţĕrĭĭ.

Această cestiune de autonomie provincială nu

www.dacoromanica.ro

are, în sine, de cât o importanţă locală; conflictul dintre Românĭ şi Maghiarĭ câştigă importanţă generală numaĭ prin aceea, că el slăbeşte monarchia Austro-Ungară.

Ardealul, o ţară muntoasă, se află la hotarele orientale ale monarchieĭ şi a fost considerat în toate timpurile drept o fortăreaţă naturală în lunga linie de apĕrare a Carpaţilor. E peste putinţa, ca cine-va să înainteze c'o armată pe lângă Ardeal fără ca să se fi asigurat maĭ nainte, că nu va fi apucat din această formidabilă fortareaţă pe la spate.

Prin această poziţiune a luĭ Ardealul devine anume astă-ḑĭ una din ţerile asupra cărora se îndreptează privirile taturora, şi Românii au deşteptat prin luptele lor atenţiunea generală maĭ ales pentru-că eĭ singurĭ pot să închida orĭ să deschidă porţile Ardealuluĭ.

Dacă dar în timpul celor din urmă doue secole, de când a fost recucerit de Habsburgĭ, Ardealul a remas mereŭ o ţară nebăgată în seamă, astă-ḑĭ toţĭ oamenĭĭ deprinşĭ a judeca în cunoştinţă de causă vor primi cu mulţumire o scurtă şi conştiincioasă dare de seamă despre trecutul acesteĭ frumoase ţerĭ şi despre natura adeverată a conflictuluĭ dintre Românĭ şi Maghiarĭ.

www.dacoromanica.ro

I.

Stările topografice și etnografice

La muntele *Petros* (1063)[1]), care se ridică deasupra trecătorii de *Iablonița*, în preajma căreia isvorăsc rîurile *Tisa*, *Prutul* și *Bistrița*[2]); Carpații se despart în două grupe bine deosebite, cea apuseană, care se întinde de la Tisa până în March și până în Dunăre, și cea răsăriteană, care cuprinde toate ridicăturile de pe teritoriul mărginit de Tisa, Nistru și Dunăre.

Acest teritoriu al Carpaților resăritenĭ formează, în basinul Dunării, un sistem orografic și hidrografic de sine stătător, care se coboară din Petrosul spre miadă-di, până în Dunăre, de unde terenul iar se ridică apoĭ spre culmile Balcanilor. Apele de pe acest teritoriu se varsă dar toate în Dunăre; excepțiune fac numaĭ câteva rîurĭ micĭ, care se varsă în Nistrul isvorît din grupa apuseană a Carpaților.

---

1) Inălțimile sunt notate după harta statuluĭ major austriac ed 1879.

2) Cerna Bistryca, care se varsă pe lângă orașul galițian Stanislawow în Nistru.

www.dacoromanica.ro

Ardealul e centrul acestuĭ sistem orografic şi hidrografic, o ţară cuprinsă între treĭ şiruri de munţi, care formează un triunghiŭ cu laturi aproape egale. Basa acestui triunghiŭ sunt aşa numiţiĭ *Alpi transilvani*, linia meridională, care se începe cu *Ratezatul* (1310) din Transilvania şi merge aproape paralel cu Dunărea până în *Penteleul* (937) din România, în dreptul oraşuluĭ Focşanĭ. Linia aceasta e cea maĭ înaltă şi maĭ massivă în întreaga grupă orientală a Carpaţilor.

Vêrful triunghiuluĭ se află spre miaḑă-noapte în **Ineul** (1203), care se ridică de-asupra trecătoriĭ de la *Borşa*, unde isvoresc rîurile *Vişeu*, un afluent al Tiseĭ, şi *Bistriţa*, un afluent al Siretiuluĭ, amêndoue afară de Ardeal. Linia apuseană se întinde dar din Ineu până în Rătezat, iar cea resăriteană din Ineu până în Penteleu 1).

Intinderea teritoriuluĭ cuprins între aceste treĭ linii e de vre-o 50.000 km. 2).

1). Raportul comisiuniĭ militare însărcinate cu studiarea terenuluĭ maĭ nainte de a fi fost ocupată Bucovina. Eud Hurmuzachi. Documente etc. vol. VII p. 400.

2). Cifra exactă nu se poate stabili, de oare-ce actualele hotare *politice* ale Ardealuluĭ trec în unele locurĭ peste cele treĭ liniĭ ale Carpaţilor. După datele biuroului statistic din Budapesta Ardealul are o întindere de 954.85 mile austriace, iar cu aşa numitele părţĭ adnexe 1016 mil. austr. adecă aproape 56,000 km.

www.dacoromanica.ro

Acest teritoriu se desparte în două basinuri, unul apusean şi mai mare şi altul răsăritean, iar despărţirea apelor se face în linia, care porneşte, despre miadă-zi, din *Cindrel* (1185), unde isvoreşte Çibinul, şi trece peste Sibiiŭ şi prin muntele *Rákosi* (926) spre isvoarele Mureşuluĭ şi ale Oltului, atingând linia răsăriteană în *Nagy Hagymás* (945).

Apele din basinul răsăritean se varsă toate în Oltul, care iese prin linia meridională spre Dunăre; iar apele basinuluĭ apusean se varsă toate prin linia apuseană în Tisza.

Basinul apusean se subdivide însă şi el în valea Mureşului şi în valea Someşuluĭ, care sunt despărţite printr'un şir de înălţimi, care porneşte din *Molin* (964), unde isvoreşte *Arieşul*, şi trece peste *Turda* spre *Isvoru* (1071) din grupa *Calimanilor*.

Cea mai lesnicioasă trecere din basinul răsăritean spre cel apusean e pe la Sibiiŭ, iar din valea Mureşuluĭ în valea Someşului pe la Turda. Centrul topografic al Ardealuluĭ se afla decĭ în valea Mureşuluĭ, spre linia apuseană, la mijloc între Sibiiŭ şi Turda, în Alba-Iulia, unde a şi fost timp îndelungat capitala ţerii.

De oare-ce basinul apusean înclină spre Tisa, Ardealul e mai accesibil despre şesul Ungarieĭ, unde munţiĭ nu sunt nici atât de înalţĭ, nicĭ

www.dacoromanica.ro

atât de massivi ca'n cele-l'alte două linii şi astfel şi trecătorile sunt mai numeroase şi mai largi.

Cea mai largă din trecătorile aceste e cea de la *Zam*, pe valea Mureşului, drept spre centrul topografic al ţării. Pe aici intră în Ardeal şi cel mai scurt drum spre Orient, care trece peste Sibiiu şi iese din Ardeal prin valea Oltului, la *Turnu Roşu*. De aceea pe aici s'a construit şi prima linie ferată, care pune Ardealul în comunicaţiune cu Apusul. In timpul luptelor cu Turcii trecătoarea aceasta era apărată din castelele de la *Lipova*, *Soimoş* şi *Deva*.

Tot spre valea Mureşului se deschide intrare mai spre resărit, la *Porţile de Fer*, iar mai spre apus la *Vulcan*, în dreptul *Abrudului*. Trecătoarea de la Porţile de Fer, pe valea rîului *Bistra* (Bârzava, afluent al Timişului), a fost drumul Romanilor, de oare-ce ieşea la Sarmisegheţuza, capitala Daciei, care se afla sub Rătezatu. Astă-zi însă ea o, întocmai ca cea de la Vulcan, de importanţă secundară.

Mai importante sunt alte două trecători, care ies în valea Someşului, una despre Oradea-Mare pe Crişul Negru pe la *Ciucea*, iar alta pe Someş la deal spre *Deş*. Prin trecătoarea de la Ciucea, numită şi a *Meseşului*, intră linia ferată, care străbate prin Ardeal spre Orient.

www.dacoromanica.ro

Despre meaḑa-ḑi, de la Dunărea de jos, numaĭ pe Jiu la deal, prin strîmtoarea *Vulcanuluĭ*, se deschide drum spre basinul apusean al Ardealuluĭ; drumul acesta e însĕ atât de anevoios, în cât abia acum se lucrează spre a-l face practicabil şi pentru care. Cele-l-alte trecătorĭ din linia meridională daŭ, în tocmaĭ ca cele din linia orientală, în basinul oriental al Ardealuluĭ.

Excepţiune face una singură, care din multe puncte de vedere e cea maĭ importantă dintre toate trecătorile dîn Carpaţiĭ orientalĭ. 1)

Venind despre miaḑă-noapte, numaĭ prin valea rîuluĭ *Moldòva*, un afluent al Siretiului, se deschide drum spre Ardeal

Din sus de oraşul Câmpu-lung, unde Moldova coteşte spre rĕsărit. drumul se abate spre miaḑă-ḑĭ, în valea pîrîului *Putna*, şi trece pe sub culmea *Mestecăneştĭ* (679) la **Iacobenĭ**, în valea Bistriţeĭ. La Iacobenĭ se deschid două drumurĭ, unul pe Bistriţa la deal spre trecătoarea de la Borşa, care dă în valea Tiseĭ, iar altul pe Bistriţa la vale, care la *Vatra Dornii* se abate pe Dorna la deal, trece pe sub *Magura Calului* (649) în valea *Bărgăuluĭ*, care se varsă în Someş.. Din drumul ce merge spre Borşa se abate, în sfîrşit, la *Bretila*, un alt drum, care trece pe sub *Vĕrful Omuluĭ* la *Rodna* în valea Someşuluĭ.

1. Raportul comisiunĭ militare citat maĭ sus.

www.dacoromanica.ro

La vîrful despre meadă noapte al triunghiului, în preajma Ineului, avem dar trei trecători, una cea de la Borşa, spre şesul Ungariei, ear doue, cea de la *Rodna* şi cea de pe *Bărgau*, spre basinul apusean al Ardealului. La Iacobeni înse toate trei aceste trecători devin una singură. Cel mai scurt şi astă-di cel mai practicabil e drumul, care trece pe Bărgău spre Bistriţa, de unde trecerea e lesnicioasă spre valea Murăşeluĭ. Astfel la Alba Iulia e punctul, în care se întîlnesc toate drumurile : cel de la Zam cu cel de pe Bârgău, cel de la Turda cu cel de la Sibiiŭ, cel cel de la Vulcanul de lângă Abrud cu cel de la Vulcanul de pe Jiu şi cu cel de la Porţile de Fer.

In urma acesteĭ configuraţiuniĭ topografice Ardealul a fost în timpul migraţiuniĭ popoarelor adăpostul firesc al celor învinşi pe teritorul Carpaţilor 1).

Tocmai de aceea Juliu Cesar a croit planul de a cuceri această redută triunghiulară, pentruca din ea să oprească pe barbarĭ în înaintarea lor spre Dunăre. Aceştia aveaŭ spre miadă di treĭ drumurĭ : fie de a lungul rîurilor Siretiu şi Prut, fie prin trecătorile de la Iacobeni, fie prin trecatoarea de la Iabloniţa : orĭ-şi-care din aceste

1. Iulius Jung. Zur Geschichte der Pässe Siebenbürgens. Innsbruck 1892.

www.dacoromanica.ro

treĭ drumurĭ l'ar fi apucat, ei nu se puteaŭ apropia de Dunĭre, fără ca să le remâie legiunile romane în dos.

După ce Traian a executat (106 d. Chr.) prin cucerirea Dacieĭ planul croit de Iuliu Gesar, Dacii, care n'aŭ voit să se supună stăpânirii romane, s'aŭ retras spre isvoarele rîurilor Someş, Bărgău, Bistriţa şi Moldova, unde şi-aŭ păstrat timp îndelungat neatîrnarea. Romanii nicĭ că aveaŭ interes să-i supună: eĭ aŭ ocupat mai ales basinul apusean, care e mai roditor şi foarte bogat în minerale. şi trecătorile din linia apuseană, ca să aibă drumul deschis de la Tisa şi de la Dunărea de mijloc. În basinul resaritean eĭ aveaŭ numaĭ interesul de a stăpâni drumul de la Sibiiŭ şi trecătoarea da la *Turnu Roşu*, prin care Traian a şi aşternut un drum, ale căruia urme s'aŭ păstrat destul de bine până în ḑiua de astă-ḑĭ.

Timp de vre-o sută cinci-ḑeci de anĭ Romaniĭ aŭ oprit din Dacia pe popoarele barbare la poalele despre meaḑă-noapte ale Carpaţilor; slăbiţĭ însе în urmă prin desorganisaţiune internă, eĭ aŭ păstrat, ce-ĭ drept, stăpânirea în lăuntrul redutei carpatine, dar n'aŭ maĭ fost în stare să apere şi hotarele de la Dunăre.

In acela-şĭ timp, când Francii, Burgunḑii şi Alemaniĭ aŭ trecut Rinul, un alt popor de viţă

www.dacoromanica.ro

germană, Visigoţiĭ, s'aŭ coborît pe Siretiu şi pe Prut la vale, aŭ trecut Dunărea şi aŭ prădat timp maĭ îndelungat Moesia; şi acela-şĭ Aurelian, care le-a dat Francilor locurĭ de aşeḑare pe rîpa stîngă a Rinuluĭ, le-a cedat Visigoţilor Dacia cucerită de Traian.

In anul 270 d. Chr. dar, după aproape 170 de anĭ, legiunile romane, diregătoriĭ romanĭ şi o parte din coloniştiĭ romanĭ se retrag din Dacia, cum vre-o sută patru-ḑecĭ de anĭ in urmă s'aŭ retras din Britania.

De aicĭ înainte, timp de vre-o miie de anĭ, cât s'a urmat pe teritoriul Carpaţilor migraţiunea popoarelor, etnografia Transilvanieĭ ne este foarte puţin cunoscută. Ştim numaĭ, că prin trecătorile de la Iacobenĭ şi pe la Iabloniţa s'aŭ coborît spre meaḑă-ḑĭ cetele de Hunĭ, de Ostrogoţĭ, de Svevĭ, Alanĭ şi Vandalĭ, din care o parte a intrat în Italia sub conducerea luĭ Radagais, ear alta sub conducerea luĭ Athaulf; tot pe acolo s'aŭ coborît Gepiḑiĭ, o parte din Slavĭ şi o parte din Avarĭ. Alte popoare aŭ fost aruncate din valea Siretiului orĭ de la Dunăre în basinul rĕsăritean al Ardealuluĭ. Ast-fel o parte din Visigoţĭ caută, după înfrîngerea suferită în luptă cu Hunĭĭ, adăpost în Ardeal; o parte din Slavĭĭ ce se coborîsĕră pe Siretiŭ remâne în văile Carpaţilor.

www.dacoromanica.ro

Pe la sfîrşitul secoluluĭ IX. Maghiariĭ eraŭ aşeḑaţĭ la cursul de sus al rîurilor Prut şi Nistru. Eĭ aŭ fost inse alungaţĭ de cătrĕ Polovţi saŭ Pacinaţĭ. Partea cea mare alor a trecut condusă de Arpad, pe la Iabloniţa, în valea Tiseĭ, ear alta maĭ mică a căutat adăpost în vaile din linia rĕsăriteană, străbătând şi în partea de sus a basinuluĭ rĕsăritean 1)

Pacinaţiĭ rĕmân aicĭ timp de vre-o sută de anĭ, apoĭ sunt alungaţi de Cumanĭ şi se risipesc peste linia orientală şi pe drumul Sibiiuluĭ spre meaḑĭ-ḑĭ.

Cumaniĭ stăpânesc timp de vre-o douĕ sute de anĭ şesul de la poalele resăritene ale Carpaţilor şi fac, întocmaĭ ca maĭ nainte Pacinaţiĭ, dese năvălirĭ de pradă în Ungaria, totdeauna

1) Aceasta după „Notarul anonim al Regeluĭ Béla“, cel maĭ vechiŭ chronicar al Ungarieĭ, care a trăit in a doua jumĕtate a secolulnĭ XII. Deşi însĕ spusele „anonimuluĭ“ se concordă cu ştirile date de contimporanĭ, Ioannes de Turocz, un cronicar posterior, susţine că Maghiariĭ aŭ intrat prin trecătorile de la Iacobenĭ şi aŭ trecut prin Ardal, unde însĕ n'aŭ stat de cât să odihnească. — Rerum Hungaricarum Scriptores Varii etc. Francforti. 600, Ioan de Turocz, „Chronica Hungarorum“. Pars II. Cap. II şi III. pag. 30—31.

Istoriografia modernă admite părerea „Anonimuluĭ“, care e potrivită şi cu desfăşurarea terenuluĭ. Ast-fel şi Iul. Iung in scrierea citată maĭ sus, pag 24.

www.dacoromanica.ro

peste Ardeal. Drumul lor de predilecţiune era prin trecătorile de la Iacobeni şi de aici pe la Ciucea spre şesul de la Tisa. Dese erau însă şi năvălirile prin trecătorile basinului resăritean şi de aici pe drumul Sibiiului spre Zam 1).

In anul 1223 Cumanii sufer, la *Calca*, o grea înfrângere în luptă cu oardele Djinghiscanului Temurdşi, ear în anul 1239, când oardele Chanului Batu pornesc spre Apus, Cuthan, Regele Cumanilor, trece cu vre-o 40,000 familii în valea Tisei, unde Regele Ungariei, Béla IV, îi dă loc de aşedare. Ceï-l'alţi Cumani se risipesc şi dispar încetul cu încetul din istorie.

In anul 1241, în sfîrşit, Mongolii năvălesc prin toate trecătorile din linia orientală şi străbat Ardealul atât despre Rodna, cât şi pe drumul Sibiiului, trec apoi pustiind peste Ungaria până la marea adriatică şi până la hotarele Germaniei 2).

Cu retragerea Mongolilor (1243) se sfîrşeşte

1) Bonfiniu dice între altele: „per portas et Claustra, quae Meses apellant, Hungariam invadunt. — Antonii Bonfininii Historia Panonica etc. Coloniae Agripinae, 1690, Dec. Lib. III. pag. 144.

2) Rerum Hungaricarum Scriptores Varii etc. Francforti, 1600. Epistola magistri Rogerii in miserabile Carmen etc, isvor contimporan consultat de chronicarii posteriori.

www.dacoromanica.ro

aicĭ pe teritoriul Carpaţilor lunga epocă a migraţiunĭ. Mult încă aŭ maĭ avut să se lupte popoarele din Carpaţĭ, cu Tătarĭĭ şi cu Turcĭĭ, dar luptele de stîrpire eraŭ acum sfîrşite.

Abia de aicĭ înainte dar poate să fie vorba despre o lămurire a situaţiunĭĭ etnografice din Ardeal.

Informaţiunile, pe care le avem din timpurile de maĭ nainte, sunt puţine. Ştim numaĭ, care anume popoare aŭ trecut prin Ardeal, dar nu putem şti, care dintre ele, unde şi în ce proporţiunĭ aŭ lăsat remăşiţe aicĭ.

Despre remăşiţele coloniilor romane şi despre ale Goţilor nu se face nicĭ o amintire în monumentele scrise ce s'au păstrat din primele secole ale migraţiunĭĭ. Din nomenclatura maĭ veche, ba chiar din cea actuală resultă, că aŭ fost odată, maĭ ales în basinul rĕsăritean şi pe drumul Sibiiuluĭ atât Pacinaţĭ, cât şi Cumanĭ, şi că timp îndelungat în basinul apusean a fost o însemnată poporaţiune slavonă: aceste elemente aŭ dispărut însĕ fără ca să se poată şti, dacă ele aŭ fost asimilate, stîrpite orĭ alungate 1).

1) Chronicariĭ Ungaricĭ fac toţĭ amintire despre lupta, pe care a avut-o primul Rege al Ungaricĭ, la anul 1003, cu Ceaŭ saŭ Kean, căpetenia Slavonilor din părţile ardelene. Maĭ târdiu însă nu se face amintire de Slavonĭ de cât prin nordul Ardealuluĭ. Ear aceştia sunt veniţĭ maĭ târdiŭ, cu Teodor Koriatovicĭ.

www.dacoromanica.ro

Astă-di poporațiunea teritoriului Carpaților sunt **Românĭ,** printre care în lăuntrul Ardeaului mai sunt risipiți în grupe mai mici ori mai mari *Sĕcui* (Maghiari cu dialect deosebit), *Maghiari* și *Sași.*

Totalul Românilor așeḑați pe teritoriul Carpaților, între Tisa, Dunăre și Nistru, e de peste nouĕ milioane de suflete, dintre care *vre-o trei milioane* în monarchia Austro-Ungarică, iar vre-o *1.300,000* în lăuntrul Ardealului.

După numerătoarea oficială făcută la 1870 erau în Ardeal cu totul **2,115,024** suflete; dintre care *654.233* ortodoxi orientali, *598,916* greco-catolici, *298,765* calviniști, *269,450* romano-catolici, *53.806* unitari, *210,270* Luterani, și *24,995* Israeliți, iar restul vre-o 5000 Armeni și alte confesiuni. 1).

Ortodocși și greco-catolici sunt în Ardeal numai Românii și puțini Țigani; romano-catolici, calviniști și unitari sunt Maghiarii, Sĕcuii, puțini Țigani și unii dintre străinii risipiți mai ales prin orașe; Luterani sunt Sașii, câte-va sate bulgărești acum românisate și câte-va sate

1) A magyar Korona országáiban az 1870 év elején végrehajtott Népszámlálás eredményei. Pest. 1881.—C. 2. pag 60. — Luăm de basă această numĕrătoare mai veche atât pentru-că nu e actuală, cât și pentru-că în ea Ardealul e înfățișat după vechea împărțire.

www.dacoromanica.ro

sĕcuieştĭ. Trecênd dar cu vederea micile deosebirĭ, eraŭ la 1870 în Ardeal cam *1.250.000 Românĭ*, *622,000 Maghiarĭ* (cu Secuiĭ), şi vre-o *210,000* Saşĭ.

După vechea împărţire a Ardealuluĭ Secuiĭ aveaŭ *scaune*, Saşiĭ *judeţe* (numite şi scaune), ear restul ţĕrĭĭ era împărţit în *Comitate* şi în patru *ţinuturĭ*, dintre care doue, cel de la Braşov şi cel de la Bistriţa, eraŭ săseştĭ.

In scaunele sĕcuieştĭ era o poporaţiune de *427,642* suflete, din care numaĭ *64,426* Românĭ.

In judeţele săseştĭ şi în cele douĕ ţinuturĭ săseştĭ era o poporaţiune de *381,573* suflete, din care *169,573* Românĭ.

Remâne decĭ pentru restul Ardealuluĭ, basinul apusean şi valea Oltuluĭ la Turnu-Roşu, o poporaţiune de peste *1,305,000* suflete, din care peste *1,015.000* Românĭ.

Treĭ-ţecĭ de oraşe maĭ micĭ şi maĭ marĭ ale Ardealuluĭ aveaŭ însĕ o poporaţiune de *209,246* suflete, dintre care numaĭ *58,311* Românĭ.

Scaunele sĕcueşti se aflaŭ în partea de sus a basinuluĭ rĕsăritean, pe la isvoarele Mureşuluĭ şi ale Oltuluĭ: aicĭ dar Secuiĭ sunt masse compacte, printre care sunt puţinĭ Românĭ.

Judeţele şi cele douĕ ţinuturĭ săseştĭ se află în faţa trecetorilor de la Bărgău şi Rodna *(Bistriţa)*, pe drumul de la Bistriţa spre valea Murĕşuluĭ

www.dacoromanica.ro

(*Reghin*), la încrucişarea drumuluĭ ce vine despre Porţile de Fer cu cel ce vine de la Sibiiŭ (Orăştia şi Şebiş) şi de aicĭ înainte tot drumul Sibiiuluĭ până la întîlnirea linieĭ rĕsăritene cu cea meridională : aicĭ Româniĭ sunt majoritatea poporaţiuniĭ afară de oraşe.

Comitatele sunt toate în basinul apusean : aicĭ dar Românii sunt masse compacte întocmaĭ ca'n douĕ ţinuturi, în al Năsĕuduluĭ din faţa trecetoriĭ de la Rodna şi în al Făgăraşuluĭ din faţa trecĕtorii de la Turnu-Roşu.

Maghiariĭ, vre-o 300,000 suflete, mare parte poporaţiune de oraşe, sunt risipiţi de a lungul linieĭ apusene, prin faţa trecătorilor de la Zam, Ciucea şi Deş, maĭ ales pe ţĕrmuriĭ rîurilor Murĕş şi Şomeş.

Afară de Ardeal, în cele ḑece Comitate, care se întind de-alungul linieĭ apusene şi în faţa graniţeĭ de la Caransebeş, era la 1870, afară de oraşe, o poporaţiune de **2,156,041** suflete, din care *1,505,620* Românĭ (ortodocşĭ şi greco-catolicĭ).

Incepênd decĭ de la Rodna de-alungul întregeĭ linii apusene şi maĭ departe de-alungul linieĭ meridionale Românii sunt în-ambele părţĭ masse compacte : restul poporaţiuniĭ române e risipit în Ardeal spre linia rĕsăriteană, ear afară de Ardeal pe şes.

www.dacoromanica.ro

Ni se pune acum întrebarea: când anume și cum a venit fieşte-care din aceste patru naţionalităţĭ în Ardeal?

Capitala Ardealuluĭ, Alba-Julia, e numită de Românĭ și astă-ḑĭ «*Bèlgrad*», ceea ce ne face să presupunem, că oraşul acesta a fost odată slavonesc.

Când aceasta?

Intr'o încheere a Capitoluluĭ din Alba-Iulia, făcută în anul 1231 asupra uneĭ moşiĭ din valea Oltuluí, se ḑice: »eadem terra a tempore humanam memoriam transeunte per *majores*, *avos*, *atavosque* ipsius Thrulh filii Choru possessa, et a temporibus jam, quibus ipsa *terra Blacorum*, **terra Bulgarorum** extitisse fertur» 1).

Când pământul, pe care Românul Thrulh îl stăpânia din bunĭ si străbunĭ, a putut să fie sub stăpânirea Bulgarilor?

După-ce Carol cel Mare alungă pe Avarĭ din valea Dunărĭĭ, popoarele slave, care fuseseră tributare ale Avarilor, încep să se organiseze, eară Bulgarĭĭ, care nu le fuseseră tributarĭ, se ridică încetul cu încetul, primesc legea creştinească şi se fac una cu supuşiĭ lor slavĭ. Tocmaĭ în timpul, când Maghiarĭĭ se coboară în valea Tiseĭ, *Simeon* (888—927), Ţarul Bulgarieĭ,

1) Nicolae Densuşianu. Doçumente priv. la Istoria Românilor. Bucureşti. vol. I. pag. 120.

www.dacoromanica.ro

e unul din ceĭ maĭ puternicĭ monarchĭ în Europa. Numaĭ acesta putea să fie timpul, când stăpânirea bulgară se întindea peste linia merinală şi peste Porţile de Fer, ca maĭ târdiŭ cea turcească, şi în Ardeal 1).

In acelaşĭ timp Germania şi Italia se aflaŭ în stare de decadenţă. Maghiarii, care au avut lupte cu Ţarul Simeon, aŭ fost dar împinşĭ spre Apus, peste Dunăre, de la Buda înainte spre lacul Balaton şi spre rîul Laita. Aicĭ, în Panonia, se întindeaŭ corturile lor; de aicĭ faceaŭ năvălirile de pradă în Germania şi în Italia; aici a

1) Bonfiniu, decad. I. Lib. X., ḑice că Bulgariĭ stăpâniaŭ „ultra citraque Istrum“; ear Cean, pe care l'a învins primul Rege al Ungariei în Ardeal, era duce *bulgar*. Bonfiniŭ susţine cu toate aceste, ca „Anonimul“, că Românii, pe care îĭ numeşte şi Dacĭ, ba în câte-va rênduri chiar „*Chunĭ*“, ocupaŭ locurile, la care îĭ găsim şi astă-ḑi. Cele maĭ noue cercetărĭ ale d-luĭ B. Petriceic-Haşdeŭ, expuse în *Strat şi Substrat*, etc“ (Bucureşti 1892) verifică aceste părerĭ ale luĭ Bonfiniu: Populaţiunea slavonească trecea în timpul venirĭĭ Maghiarilor peste Dunăre până spre linia meridională, dar nu şi peste linia aceasta. Cean putea dar să fie unul dintre foştiĭ vasalĭ aĭ împĕrăţieĭ bulgăreştĭ desfiinţate de Svietoslav, dar supuşiĭ luĭ eraŭ Românĭ. Aşt-fel tot Bonfiniu ne maĭ spune în Decad. II. Lib. I. pag. 119), că Regele Stefan I. a tăiat trupul resvrătitoruluĭ Cupa în patru şi a trimis una din aceste părţĭ la Alba-Julia „ad deterrendos *Dacorum* animos“.

www.dacoromanica.ro

fost, la Alba-Regală, reşedinţa primilor Regĭ ai Ungariei; aicĭ s'a petrecut începutul vieţiĭ lor europene.

Dupa-ce Othon cel Mare pune capĕt năvălirilor de prădare şi reînfiinţeaza împĕrăţia apuseană, Maghiariĭ se întorc ear spre Resărit.

Acestŭ e timpul, când *Svietoslav* (945—973) nepotul luĭ Ruric, alungă pe Pacinaţĭ în văile Carpaţilor, trece Dunarea şi desfiinţează împerăţia bulgară. El sufere în urmă o grea înfrângere în lupta cu Bizantiniĭ şi moare, când se retrage spre Rusia, în luptă cu Pacinaţiĭ; stapânirea bizantină însĕ nu se întinde de aicĭ înainte decât până în Dunăre. Ast fel popoarele de pe ţĕrmul stâng al Dunărĭĭ remân desorganisate şi strîmtorate între Pacinaţĭ şi Maghiarĭ.

Numaĭ acesta poate să fie timpul, când Maghiariĭ, ne maĭ putênd prada pe popoarele apusene, aŭ început să prade pe cele de la Rĕsărit. Eĭ îşĭ întind acum corturile şi între Dunăre şi Tisa; peste Tisa însĕ şi peste Murĕş nu trec decât ca prădătorĭ 1).

1) După Bonfiniu, Dec. I. Lib IX. pag. 103. mâncaŭ chiar şi carne de om. Chronicariĭ sunt de acord, că până la acest timp Ardealul era o ţară neatîrnată. — Anonimul, vorbind de învingerea luĭ Jula, dice „tempore cuius Stephanus subiugavit sibi terram Utransilvanam“. Béla király névtelen iegyzöjének könyve a magyarok

www.dacoromanica.ro

Primul Rege al Ungarieĭ, *Ştefan cel Sfînt* (1000—1038), poartă în anii 1002 şi 1003 resboiŭ cu Voivodiĭ Ardealuluĭ, *Ghiula* saŭ *Jula* (Gyula), care nu vrea să-ĭ fie vasal, nicĭ să se lepede de »*legea veche*« şi să recunoască supremaţia Papeĭ. Aliat al luĭ Jula e Cean, după părerea unora Chan al Pacinaţilor stramtoraţĭ de Cumanĭ, ear dup'a altora Duce al Bulgarilor şi al Slavilor.

După acest »Jula« s'a numit »Bĕlgradul« *Gyula-Fehérvár* în limba maghiară şi »*Alba-Julae*« în cea latină.

Urmează apoĭ lungul şir de lupte cu Cumaniĭ şi cu Maghiariĭ, care se întâlnesc totdeauna pe şesul de la Tisa, după-ce Cumaniĭ aŭ străbătut prin Ardeal.

In urma acestor lupte locuile maĭ largĭ din drumul Cumanilor, precum şi şesul de la Tisa până în cele doue grupe ale Carpaţilor sunt amintite mereŭ ca «*terra vasta et inhabitata*».

Ca să populeze aceste locurĭ, Regiĭ Ungarieĭ aduc aicĭ fel de fel de coloniştĭ.

Ceĭ dânteiŭ sunt remăşiţele Pacinaţilor, care se risipesc dealungul podgoriilor; apoĭ în anii 1122 — 1125 trece o însĕmnată ceată de Cu-

viselt dolgairol, de Fejérpataky László. Budapest, 1892 11 b. şi 12 a. — Tot ast-fel Bonfiniu Dec. I. Lib. X., ear Thúroczy în Pars. II. XXX.

www.dacoromanica.ro

manĭ în valea Tiseĭ şi se aşeadă pe ţermul drept al acestuĭ riŭ.

Regele *Géza II.* (1141—1161), în sfîrşit, începe să aducă coloniştĭ din Germania, unde poporaţiunea se sporise în timpul acesta. Timp de peste o sută de anĭ, până după interregn, coloniştiĭ germanĭ vin mereŭ şi se aşeadă în linia de la *Waitzen* peste *Sepus* spre *Caşovia*, ear de aicĭ înainte peste *Satmar* şi *Baia-mare* spre *Oradea-Mare*, a lecă în faţa trecătorilor de la *Iablonița* şi *Borşa*.

In Ardeal coloniştiĭ germanĭ, maĭ ales Flamanḑĭ, numiţi atuncĭ Hospiteş, ear maĭ tărḑiŭ Saşĭ, s'aŭ aşeḑat pretutindenea în drumul Cumanilor şi anume în faţa trecătorilor de la *Rodna* şi *Bărgau* şi de aicĭ înainte până la *Reghin* în valea Murĕşuluĭ, în faţa trecătorilor spre şesul Tiseĭ, la *Deeş*, *Cluj*, *Turda*, în valea Mureşuluĭ din sus de Alba-Iulia, la *Vinţi*, ear din jos la *Orĕştia* şi *Şebiş*, de aicĭ înainte, în sfîrşit, tot drumul Sibiiuluĭ peste *Mediaş* şi *Sighişioara* până în valea Oltuluĭ.

In anul 1211 Regele *Andreiu II.* dăruieşte Cavalerilor Teutonĭ (Cruciferis de Hospitali sancte Marie) [1] ţara Bârseĭ (terram Borzam,

1. Theiner, monumenta hist. Hung. I. 94. — Tejer. III. 1. 106. Dĕnşusianu, Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. I. pg. 56.

www.dacoromanica.ro

licet devastatam et inhabitatam), adecă bucata de loc, care se afla la întâlnirea liniei resăritene cu cea meridională.

Doi aní în urmă, la 1213, există şi în Maramureş, adecă în faţa trecetorii de la Borşa, un Magistru al Cavalerilor Teutoni (Paulus Magister domus Fratrum de Maramorusio) 1)

La începutul secolului XIII. Saşii, care începuseră să vină în anul 1143, ocupau dar toate locurile maĭ largĭ din drumul Cumanilor.

Cavalerii Teutoni au trecut apoi din ţara Bârsei atât peste linia orientală şi aŭ înfiinţat în Cumania o Episcopie, despre care se face amintire în anul 1217 2), cât şi peste linia meridionala, în *Ţara Transalpina*, pe care Papa Honoriu III. o considera ca feud al Sfîntului Scaun 3.

Regele Andreiŭ II. îĭ alungă în urmă pe Cavalerii Teutoni, dar Saşii remân şi se află atât înainte de navălirea Mongolilor, cât şi după năvălirea aceasta la locurile, unde se aşeḑaseră. Chiar la sfîrşitul acestuĭ secol, în anul 1291, Regele *Andreiu III.* confirma privilegiile oraşelor săseştĭ, începênd de la Deeşi, 4) Cluj şi Turda.

1) Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. I. pg. 60.
2) Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. I. pg. 60.
3) Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. I. pg. 91.
4) Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. I. pg. 506 şi 520.

www.dacoromanica.ro

Sĕcuiĭ după părerea celor maĭ mulţĭ istoriografi, între care şi Michail Horváth, 1) sunt urmaşiĭ Maghiarilor alungaţĭ la sfîrşitul secoluluĭ IX. peste linia orientală. Părerea aceasta e cu atât mai acceptabilă, cu cat sunt urme de poporaţiune maghiară şi peste Carpaţĭ, în valea Siretiuluĭ 2). Până la năvălirea Mongolilor Sĕcuiĭ aŭ rĕmas la isvoarele Mureşuluĭ şi la ale Oltuluĭ, şi abia după pustiirea mongolă, în timpul de la 1257 până la 1272. o parte dintr'ènşiĭ a trecut pe ţermurul drept al Murĕşuluĭ şi s'a aşeḑat la locurile rĕmase goale în valea Arieşuluĭ 3).

Tot în timpul acesta, în anul 1279, Regele Ladislau IV, dispune, ca Cumanii trecuţĭ pe timpul luĭ Béla IV, în Ungaria să se aşeḑe fie între Dunăre şi Tisa, fie pe rîul Criş (Kriss), fie între Mureş şi Criş, fie între Mureş şi Timiş (Timus), unde le dăruieşte pămînturile castelelor regale (terras castrorum Udvarnicorum

1) Michael Horváth. Geschichte der Ungarn. Pesth. 1851. I. Bnd. pg. 7.

2) Iulius Iung. Zur Geschichte der Pässe Siebenbürgens. Insbruck, 1892. pg. 25. — Cronicariĭ maĭ vechĭ, între care Bonfiniu (Dec. I, Lib. I.) Istavànffi (Lib. IV, — pg. 35), P. Ranzani (pg. 208 — 209) îĭ consideră ca urmaşĭ aĭ Hunilor saŭ Schiţilor.— Nu se ştie, când anume aŭ fost eĭ supuşĭ de Regele Ungarieĭ: I. Iung, dă cu socoteală, că abia în secolul XII.

3) Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. I. pg. 280.

www.dacoromanica.ro

regalium) şi alte pămênturĭ condiţionale, precum şi pămênturile nobililor şi ale iobagilor de castre, care aŭ rĕmas pustiĭ din timpul Tătarilor (vacuas terras nobilium et Iobbagionum castri, tales quae a tempora Tartarorum vacuae perstiterunt 1).

Şi aicĭ dar, pe şeşul ce se întinde de a lungul linieĭ apusene, locurile eraŭ pustiĭ, însĕ nu cu desăvîrşire, de oare-ce Regele adaugă, că Cumanii aŭ să trăiască în bune relaţiuni *cu nobiliĭ şi cu iobagiĭ ce maĭ remân în mijlocul lor* 2).

Rĕmâne acum întrebarea: ce fel de oameni locuiaŭ la mijloc între Sĕcui, Saşi şi aceste pustiurĭ dăruite Cumanilor?

Eraŭ remăşiţele Romanilor, retrase, ca Bascii din

1) Docum. priv. la Ist. Rom. Vol I. pg. 426.

2) Tot ast-fel şi aiurea, unde vorba e de „terra vasta et înhabitata", se constată maĭ târdiŭ o poporaţiune deposedată. Chiar în secolu lXVIII. se luaŭ pămênturile de la Românĭ, ca să fie date coloniştilor germanĭ." Es ist auch wahr, — dice Împĕratul Iosif II., dasz, um andern Ansiedlern Plaz zu machen, ihnen ihre besten Gründe sind abgenommen, die Dörfer übersezt, und so mehrere Bedrückungen, wo sie doch die Altesten Einwohner des Landes sind, zugefügt werden." Şi dacă asemenea despuierĭ se făceaŭ în timpul Marieĭ Terezieĭ, poate orĭ şi cine să-şĭ închipuească, ce fel eraŭ procedările înaînte de năvălirea Mongolilor. Sunt puţine diplomele de deposedare, care s'aŭ păstrat; aceste însĕ ne fac să tragem conclusiune pentru întreaga colonisare.

www.dacoromanica.ro

Pirineĭ, spre isvoarele rîurilor, în văile adăpostite, pe culmile largĭ ale munţilor, pretutindenea, unde aḑĭ Românii sunt masse compacte.

Maghiarĭ nu eraŭ pe timpul acela în Ardeal.

In anul 1246, treĭ anĭ după retragerea Mongolilor, Regele Béla IV. scoate de sub autoritatea Voivoduluĭ din Ardeal pe toţĭ ceĭ ce se voi aşeda pe moşiile Episcopuluĭ de Alba-Iulia (a iuditio woyuode pro tempore constituţi, comitum parochialium, nec non et omnium aliorum iudicum penitus sunt exemti), fiind-că diecesa a remas atât de pustie, în cât chiar şi în Alba-Iulia sunt numaĭ puţinĭ oamenĭ (sua dioecesis hostili persecucione Thartarorum ad tantam inhabitantium devenit raritatem, quod a tempore persecucionis ad sua tempora nulli vel pauci în Alba 1).

Care va să ḑică locuitoriĭ din drumul Mongolilor n'aŭ fugit, ca să se ascundă în munţĭ, de unde s'ar fi întors în timp de treĭ anĭ, ci aŭ perit în luptă cu năvălitoriĭ orĭ aŭ fost duşi în robie.

Ni se pun deci două întrebărĭ: ce aŭ fost aceştĭ oamenĭ periţĭ în luptă cu năvălitoriĭ? şi ce fel de elemente aŭ venit fie atunci, fie maĭ târḑiŭ în locul lor?

Regele numeşte în diploma sa, afară de Alba-Iulia, «Herina» şi »Byolocol» din comitatul „*Dobica*“ (aḑĭ românește Dobîca, ear ungurește Do·

1) Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. I. pg. 280.

www.dacoromanica.ro

boka).—„*Golou*“ (ad̦ĭ românește Gelău, ear ungurește Gyalu) din comitatul „*Culusiensi*“ (ad̦ĭ românește Cluș̦iu, ear ungurește Kolozs), „*Zilac*“ și „*Tusnad*“ din comitatul „*Zonuc*“.

D ıpă numerătoarea de la 1870 în comitatul Albeĭ eraŭ *205,287* suflete, din care *18,798* romano-catolicĭ, Calviniș̦tĭ și unitarĭ, decĭ Maghiarı și Sĕcui. In oraș̦ul Alba Iulia însă eraŭ pentru o poporaț̦iune de *7,955* suflete 3099 Maghiarĭ și peste 1200 Ovreĭ.

In comitatul Clujului eraŭ *160,690* suflete, dintre care *38,214* Maghiarı. In cercul Gelăului însă sunt la o poporaț̦iune de *18,645* suflete peste 5500 Maghiarĭ concentraț̦ĭ maĭ ales în Gelăŭ.

In comitatul Dobîcĭĭ eraŭ *102,925* suflete, dintre care numaĭ *13,062* Maghiarĭ.

In comitatul Solnoculuĭ, care cade dincolo de linia apuseană, eraŭ la 1870 cu totul *107,852* suflete, dintre care *32,318* Maghiarĭ. Tăș̦nadul are poporaț̦iune maghiară, ear în Zelăŭ sunt pentru o poporaț̦iune de *5,787* suflete nu maĭ puț̦in de cât *5,421* Maghiarĭ.

Comitatele, despre care vorbește Regele Béla IV., aŭ decĭ astă-ḑi o poporaț̦iune românească; localităț̦ile, pe care el le-a scos de sub autoritatea Voivoduluĭ, aŭ însĕ proporț̦iune maghiară.

E evident, că vechiĭ pămêntenĭ nu sunt Ma-

www.dacoromanica.ro

ghiarii de prin oraşe, ci Românii din văile adăpostite.

Eraŭ, precum vom vedé maĭ târdiŭ, în Ungaria nobilĭ maghiarĭ, care în fel de fel de chipurĭ câştigaseră moşiĭ în Ardeal, dar poporaţiunea maghiară, şi astă-dĭ puţină, a venit în Ardeal maĭ târdiŭ şi a ocupat parte moşiile Episcopieĭ de Alba-Iulia, parte oraşele săseştĭ din basinul apusean, care astădĭ aproape toate sunt maghiare.

Nu ştim decĭ, care era situaţiunea etnografica a Ardealuluĭ în anul 1002, când Voivodul Iula a fost înlocuit cu un vasal al Regeluĭ Ungarieĭ: e însé maĭ presus de orĭ-şi-ce îndoială, că înainte de 1143 n'aŭ fost Saşĭ în Ardeal, că înainte de pustiirea Mongolilor Sĕcuĭ aŭ fost numaĭ la isvoarele Oltuluĭ şi ale Murĕşuluĭ, şi că în anul 1291 nu eraŭ Maghiarĭ în Ardeal.

In anul acesta *Andreiu III*, cel din urmă Rege din familia arpadină, a ţinut la Alba-Iulia adunare numaĭ cu nobilĭ *Saşi*, *Sĕcuĭ*, şi *Românĭ* (nos *universis* nobilibus Saxonibus, Syculis, et Olachis în **partibus Trynsylvanis** apud Albam Iule pro reformacione status eorundem congregacionem cum iistem facissemus) 1).

1) Dênsuşianu. Docum. priv. la Istoria Rom. Vol. I, pug. 510.

www.dacoromanica.ro

Nu «în Transilvania» ci în «*partibus Transylvanis*» dice Regele Andreiŭ III.

Secuiĭ, când se ivesc în istorie, nu sunt supuşiĭ Voivoduluĭ, ci aŭ un comite sĕcuesc, care era şi el, ca Voivodul, vasal al Regelui.

Saşiĭ nu sunt niciĭ eĭ supuşĭ ai Voivodului: eĭ aŭ un comite săsesc, deasemenea vasal al Regeluĭ. 1).

Românii din faţa trecĕtoriĭ de la Turnu-Roşu aveaŭ un ban al Făgăraşuluĭ, deasemenea vasal al Regeluĭ.

Românii aşeḑaţi ca coloniĭ militare pe la castelele regale eraŭ *exemţi*, ca coloniile de pe moşiile Episcopului, şi atîrnaŭ numaĭ de căpeteniile lor, care se numiaŭ «Kenez 2).

Din diplomele de exempţiune resultă, că autoritatea Voivoduluĭ Ardealului se întindea numaĭ asupra basinului apusean şi peste linia apuseană asupra comitatelor *Solnoc*, *Crasna*, *Bihor* şi *Zarand*.

Pe valea Crişuluĭ Repede era un Voivod cu reşedinţa la *Beinşĭ* (Iwan Waywoda de Bulenus) 3), pe valea Crişuluĭ Alb un alt Voivod cu reşedinţa la *Hodiş* (Hodus) 4), ear de la Mu-

1) La început aveaŭ maĭ mulţi comiţi provinciali.

2) Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. I. pg. 522, 553 666, 669.

3) Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. I, pg. 304.

4) Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. I. pg. 598.

www.dacoromanica.ro

rĕș înainte eraŭ *Kenezatele*» de la castelele regale *Lipova*, *Faget*, *Lugoj* și *Caransebeș*, în amintirea cărora Românii din aceste părți îi ḑic și astăḑi primarului comunal «chinez».

Aceste eraŭ «*partes Transylvanicae*», unde Regele Ungariei avea o mulțime de vasalĭ și aĭ cărora nobilĭ se adunaŭ la Alba-Iulia, în vremo ce nobilii *ungarĭ* se adunaŭ la Alba Regală 1).

Ear între nobilii ce se adunau la Alba-Iulia nu eraŭ și Maghiarĭ, de oare-ce Maghiarii se aflau pe timpul acesta dincolo de teritoriul, pe care Regele Ladislau IV. îl pusese la dispoșițiunea Cumanilor.

Astfel au remas lucrurile până pe timpul luptelor cu Turcii, și Regele Mateiu Corvin ḑice într'un decret de la 1464: «Regnum nostrum Sclauoniae et **partes Transsilvaniae** in omnibus *antiquis* bonis, libertatibus, consuetudinibus et iuribus conservetur».

Ear «**partes**» Transilvaniae este teritoriul, pe care aḑi Românii sunt masse compacte, carĕ chiar după statistica oficială maghiară în timpul de la 1880 până la 1890 s'au *sporit* cu **266,109** suflete.

1) Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. I, pg. 333 (CCXLV).

www.dacoromanica.ro

II

Posiţiunea Ardealuluĭ

Posiţiunea Ardealuluĭ faţă cu ţerile de dimpregiurul luĭ e determinată de firea loculuĭ.

Incunjurat din toate părţile de munţĭ şi maĭ accesibil despre linia apuseană, el a fost totdeauna o ţară deosebită, dar atîrnătoare de stăpânitoriĭ maĭ puternicĭ aĭ şesuluĭ de la Tisa. Cucerit poate să fie şi despre cele-l'alte doue liniĭ şi maĭ ales despre Iacobenĭ, dar stăpâniĭ luĭ aŭ fost totdeauna numaĭ aceia, care aveaŭ în faţa lor trecătorile largĭ din linia apuseană.

Cel maĭ vechiŭ cronicar al Ungarieĭ, «*Anonymus Belae Regis notarius*», pe care 'l admite şi Michail Horváth, cel maĭ cu autoritate dintre istoriografiĭ maghiarĭ 1), ne spune, că în timpul, când Maghiariĭ aŭ sosit în valea Dunării Ardealul era locuit de Romînĭ. Maghiariĭ aŭ in-

1) Michael Horváth. Geschichte de Ungarn. Baud. I. pag. 9.

www.dacoromanica.ro

trat despre trecătoarea de la Ciucea şi s'au rĕsboit în faţa acestei trecatorĭ cu Voivodul Geliu 1).

Fie orĭ nu adevĕrat ceea ce spune «*Anonimul*», e lucru neîndoios, ca de la 1003 inainte Regele Ungarieĭ avea «*in partibus Transylvanis*» mai mulţĭ vasalĭ, dintre care cel maĭ puternic a fost Voivodul de la Alba-Julia.

Nu ştim, dacă vasalii acoştia au avut orĭ nu vre-odată dreptul de moştenire. Chiar dacă l'ar fi avut, ei l'aŭ perdut în timpul luptelor cu Cumanii, de care-ce noĭ ştim în Ardeal numaĭ Voivoţĭ instituiţĭ de Rege. Anume în secolul XIII. în maĭ multe rĕndurĭ Voivod al Ardealuluĭ era cel maĭ mare dintre feciorii Regeluĭ, adecă moştenitorul Tronuluĭ, care se numia şi «*junior Rex*» 2), ceea ce se concordă cu păre-

1) „Anonimul“ nu afirmă că *Tuhutum*, căpetenia Maghiarilor porniţi cu voia luĭ Arpad spre Ardeal, a cucerit ţara aceasta. Din contra, el dice, că după moartea luĭ Geliu Românii „*sua* **propria voluntate** *dextram dantes*, dominum sibi **elegerunt** Tuhutum patrem Horca“ (27—12 a).

Nepoata luĭ Horca e **mum**a luĭ Stefan I. şi sora luĭ Jula. Ast-fel Regele Ungarieĭ ia Ardealul, întocmaĭ ca Croaţia şi Slavonia, cu drept de moştenire, şi decretul maĭ sus citat al Rege'uĭ Mateiŭ Corvin e dovadă neîndoiasă, că până la sfîrşitul secoluluĭ XV. între Ungaria şi Ardeal nu era, în adevĕr, decât un fel de *uniune personala*.

2) Documente privitoare la Istoria Rom. Vol. I. pag. 333.

www.dacoromanica.ro

rile tuturor Cronicarilor despre trecerea Ardealuluĭ sub Regele Ungarieĭ.

Voivodul Ardealuluĭ era decĭ maĭ mult rival decât vasal al Regeluĭ.

De aceea, când familia arpadiană se stînge (1301), Voivodul Ardealuluĭ, Ladislaŭ Apor, se declară singur stăpân în părţile ardelene, ia în posesiune domeniile regale, nesocoteşte exemţiunile regale şi se declară el însu-şĭ comite atât al Secuilor, cât şi al Saşilor. Voind Papa se ridice în tronul regal pe Carol Robert de Anjou, Voivodul Ardealuluĭ se pune în fruntea opoziţiuniĭ, care respinge amestecul Papeĭ, pune mâna pe Coroana Ungarieĭ şi nu vrea să-l recunoască pe Carol Robert de Rege.

Abia în anul 1310, după-ce Carol Robert a fost încoronat, ear legatul papal a excomunicat pe toţĭ ceĭ ce nu-l vor recunoaşte de Rege legitim ,Voivodul Apor recunoaşte şi el pe noul Rege. 1)

In timpul domnieĭ celor doĭ Regĭ din familia de Anjou regatul e puternic, dar după moartea luĭ Ludovic (1382) ear se iveşte în fruntea opoziţiuniĭ Voivodul Ardealuluĭ, *Ştefan* Apor,

1) Documente privitoare la Istoria Românilor, Vol. I. pag. 572.

www.dacoromanica.ro

nepotul luĭ Ladislaŭ saŭ Laczko şi de aceea numit maĭ ales *Laczkovicĭ* 1)

Pe când creştiniĭ de la Resărit se luptaŭ contra Turcilor, Laczkovicĭ căuta legăturĭ cu Sultanul Baiazid I. şi e ştiut şi lucru admis şi de Michail Horváth, că în nenorocita luptă de la Nicopoli (1396) Laczkovicĭ a trădat causa creştină. ‹Stefan Laczkfi saŭ Laczkovicĭ a fost una din causele de căpetenie ale înfrângeriĭ de la Nicopoli, — dice istoriograful maghiar, — căcĭ el a fost primul, care prin esemplul, pe care l'a dat, a făcut ca aripa dreaptă, pe care o comanda, să iee fuga maĭ nainte chiar de a fi intrat în luptă› 2).

Încă acum, după înfrângerea de la Nicopoli, era în Ungaria un partid puternic, care l'a chemat pe Baiazid Ilderim să apere „patria“ contra Apusuluĭ.

După lupta de la Nicopoli ţerile creştine de la gurile Dunăriĭ numaĭ aşa ar fi putut să-şĭ

1) Familia Apor era înrudită cu familia regală din Sêrbia, şi Laczkovicĭ va să dică fiiul luĭ Laczko pe sêrbeşte.

2) Michael Hováth. Geschichte de Ungarn. I. Band, pag. 249.

Horváth se rademă fără îndoială maĭ ales pe Bonfiniu [Dec. III. Lib. II], care era contimporan cu contimporanĭ de aĭ luĭ Laczkovicĭ

www.dacoromanica.ro

păstreze neatîrnarea, dacă ele ar fi avut în Ardeal un raţem sigur; tocmaĭ aicĭ însе Turciĭ aveaŭ aliaţĭ, precum s'a vĕţut mai târdiŭ, foarte siguri.

Ce-ĭ drept, un Român din Ardeal, *Ioan Corvin* de Huniad, 1) i-a ţinut pe Turcĭ timp de

4) De și contimporaniĭ toţĭ îl socotesc pe Ioan Corvin Român, și atât Ioan Corvin, cât și fiiul sĕŭ Mateiŭ. Regele Ungarieĭ, ţineaŭ mult la originea lor română, unii dintre istoriografii moderni ar voi să pună la îndoială românitatea acestor doĭ oameni, fără îndoială cele mai strălucite iviri în viaţa Ungarieĭ. Bonfiniu, om de casă al Regelui Mateiŭ Corvin, care și-a dedicat scrierea luĭ Vladislau, urmașul luĭ Mateiŭ, vorbind despre Mateiŭ, ḑice în Decad II. L. IX. pag. 371: Ioannes Corvinus fuit Budi, Valachi filius, in paterno pago natus, quem nostra quoque tempestate, Corvinum dicunt, imperante Sigismundo... Mater verò Elisabetha Silagia, virago semper habita, is veluti saepius à parentibus acceperat, quum adolevisset, se Romana gente natum affirmabat...» Ear în decada III. L. IV. (pag. 304), vorbind despre Ioan Corvin, Bonfiniu ḑice: „Ille enim Valacho patre, matre vero Graeca natus, industria et virtute supra omnium opinionen, suum genus illustravit: parentibus nequaquam obscuris editum tradidere. Pater nanque inter Valachos, qui Getarum Dacorumque loca nunc incolunt, et è Romanis superfuise colonis, veluti linguae similitudo testatur, sane creduntur, plurimum apud eam gentem potuisse.“ Tot Bonfiniu ne spune, că Ioan Corvin a ţinut să petreacă în tinereţele sale, în Italia, patria străburilor sĕĭ, și a stat timp de doĭ anĭ

www.dacoromanica.ro

vre-o trei-deci de ani la Dunăre, ear fiiul acestuia, *Mateiu Corvin*, ridicat în tronul Ungarieĭ, nu numaĭ apără ţara şi ţine nobilimea în frêŭ, ci crează tot-odată şi cea mai strălucită epoca în viaţa Ungarieĭ.

După moartea lui Mateiu însă (1490) Voivodul Ardealuluĭ ear se ridică in fruntea nobilimiĭ resvrătitoare şi Ardealul devine punctul de concentrare al tuturor celor ce se luptă contra Regeluĭ.

In anul 1362 Sultanul Suleiman II (I) n'ar fi cutezat să înainteze spre centrul Ungarieĭ, dacă el s'ar fi temut, că o armată ieşită din Ardeal pe la Porţile de Fer şi pe la Zam ar puté să-l apuce din dos. Voivodul Ardealuluĭ, *Ioan Zapolea*, nu iea înse parte la lupta de la Mohács. 1).

---

la Milan. Dar cea maĭ bună dovadă despre românitatea Corvinilor sunt mările lor destoinicii şi în deosebĭ setea de cultură şi *iubirea de dreptate* a luĭ Mateiŭ. Familia Corvinilor s'a stins cu Ioan, fiiul încă nelegitimat al luĭ Mateiŭ şi mort la anul 1502. în vîrstă de 35 anĭ, lăsând în urma sa doĭ copiĭ, care mor şi eĭ puţin în urmă. Antonii Boufinii Historia Panonica etc. Coloniae Agripinae. 1690.

1 Ioan Zapolea, de origine Slovac, înrudit cu familia regală din Polonia, e fiiul Palatinuluĭ Stefau Zapolea, pe care contimporaniĭ îl bănuesc de a fi otrăvit pe Regele Mateiŭ.

www.dacoromanica.ro

Murind Regele Ludovic II. în lupta aceasta, cumnatul seŭ Ferdinand de Habsburg ridică în virtutea tractatuluĭ de alianță familiară încheiat la 1515 pretensiunĭ asupra coroanei Ungare, și o parte din nobilime îl și proclamă Rege; Ioan Zapolea însă, sprijinit de o altă parte a nobilimiĭ, se proclamă el însu-și rege și primește în anul 1529 din mânile Sultanuluĭ Coroana, ca vasal al Porțiĭ.

De aici înainte regatul ungar nu maĭ există.

In anul 1538 se încheie; ce-ĭ drept, la Oradea Mare un tractat, în virtutea căruia Ferdinand I. intră după moartea luĭ Zapoloea în toate drepturile Regilor de maĭ nainte, dar nobilimea maghiară nu ține seamă de acest tractat și urmează alăturea cu Turciĭ lupta contra Caseĭ de Austria. Voivodul Ardealuluĭ rămâne dar vasal al Porțiĭ, ear Ferdinand și urmașiĭ luĭ plătesc, ca Regiĭ aĭ Ungarieĭ, tribut pentru mica parte din nordul muntos, pe care o stăpânesc. Restul Ungarieĭ e împărțit în pașalicuri.

La sfîrșitul acestuĭ secol Ardealul devine încă odată centrul luptelor de apărare față cu Turciĭ.

Fiind persecutațiĭ în Ardeal, Româniĭ, maĭ ales după pustiirea mongolă, aŭ ieșit prin linia de la Resărit și prin cea de la Miadă-ḍi spre Nistru și spre Dunăre, unde încă la începutul secoluluĭ

www.dacoromanica.ro

XIII, existaŭ maĭ multe voivodate 1). Când Turcii se ivesc la Dunăre, Românii aceştia sunt grupaţĭ în douĕ state, Moldova în dreptul linieĭ rĕsăriteane şi Muntenia în dreptul celeĭ de la Meadă-di. Ne găsind cuvenitul reazăm în Ardeal, ţĕrile aceste aŭ fost nevoite să recunoască supremaţia Porţiĭ. Ele înse i-aŭ impus Porţiĭ prin lupte grele nişte tractate, prin care li se asigura o posiţiune favorabilă faţă cu imperiul otoman. Sultanul confirma pe domniĭ ţerilor şi lua tribut de la dênşiĭ, dar nu avea nicĭ un amestec în afacerile interne ale ţĕrilor, nu puteaŭ să se stabilească Turcĭ, nicĭ să se ridice giamiĭ mohamedane pe ţĕrmul stîng al Dunării.

După-ce atât Voivodul Ardealuluĭ, cât şi Chanul Tătarilor deveniseră vasalĭ aĭ Porţiĭ, ear la Timişoara şi la Buda eraŭ paşalîcurĭ turceştĭ, Moldova şi Muntenia numaĭ prin lupte grele puteaŭ să-şĭ păstreze posiţiunea favorabliă.

Ajunşĭ odată stăpânĭ la Buda, Turciĭ nu puteau lăsa in dosul lor doué ţĕrĭ bogate şi aproape neatîrnate. In contra tractatelor dar eĭ ocupaseră cele maĭ importante puncte din linia Dunariĭ, maĭ întâiŭ Chilia, apoĭ Braila şi Giurgiul, şi tot maĭ mult se sporiaŭ în Muntenia şi

1) Cele maĭ nouĭ cercetărĭ asupra acestor Voivodate sunt resumate de d-l B. P. Hăjdeŭ în Istoria critică a Romanilor V. I. Ed. II. 1874.

www.dacoromanica.ro

în Moldova Turcii, care veneaŭ sub deosebite pretexte şi rĕmâneaŭ aicĭ în contra tractatelor. Eară Voivoḑiĭ eraŭ prea slabĭ, ca să impună Porţiĭ respectarea învoielilor sfinţite prin usul secular.

In anul 1593 se urcă în scaunul Munteniei Mihaiŭ. numit în urmă Viteazul, un om cu vederĭ largĭ şi tot odată de o rară putere de voinţă. El înţelege, că ţara lui numai din Ardeal poate să fie apĕrată şi că Turciĭ numaĭ strîmtoraţĭ din toate părţile vor renunţa la gândul de a preface ţĕrile române în paşalîcurĭ.

El se pune deci în legătura cu Bulgariĭ şi cu Sêrbiĭ, cu Tatariĭ şi cu Cazaciĭ, cu Aron, Voivodul Moldoviĭ, şi cu Sigismund Báthory, Voivodul Ardealuluĭ. Planul luĭ e, ca toţĭ cu toţiĭ să lovească pe Turcĭ în unire cu Imperatul Roman, atuncĭ Rudolf II.

In anul 1594 Aron închee cu Rudolf II. un tractat, prin care se declară vasal al Imperatuluĭ. In acela-şĭ timp Mihaiŭ porneşte lupta contra Turcilor, şi atât în Moldova, cât şi în Muntenia Turciĭ sunt invitaţĭ să părăsească ţara şi măcelăriţĭ după-ce nu vor să plece. La 7 Octomvrie Imperatul Rudolf II. invită pe statele Ungarieĭ să se pună în înţelegere cu Voivodul din din Ardeal, cu cel din Moldova şi cu cel din Muntenia, ca să pornească lupta pentru desrobirea patrieĭ.

www.dacoromanica.ro

Nobilimea maghiară însе nu vrea să intre în luptă, şi Sigismund Báthory pune condiţiuni grele pentru participarea luĭ la rĕsboiŭ. 1) Ear cât pentru Voivoḍiĭ din ţerile de peste Carpaţi, el cere, ca dênşiĭ să se desfacă de Imperatul şi să se declare *vasalĭ aĭ luĭ*.

Ast-fel se iveşte întêia oară idea uniriĭ acestor treĭ ţerĭ pentru o luptă comuna.

Preocupat numaĭ de scopul cel mare şi recunoscênd, că lupta nu se poate susţine fără Ardeal, Mihaiu încheie la 20 Maiŭ 1595 tractatul, prin care se declară vasal al Voivodului din Ardeal. 2)

Ear Aron, care încheiase tractatul cu Rudolf II. e resturnat de Sigismund Báthory şi înlocuit cu Ştefan Resvan, care se declară şi el vasal al Voivoduluĭ din Ardeal.

Imperatul Rudolf al II. de asemenea primeşte condiţiunile luĭ Sigismund Báthory, care de aicĭ înainte se intitulează «Dei gratia Regnorum Transilvaniae, Moldaviae, Valachiae Transalpinae et Sacri Romani Imperii Princeps, Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc. 3).

1) Eudoxie Hurmuzachi, Docum. priv. la Ist. Român. vol. III. pag. 179—206.

2. Eudoxie Hurmuzachi. Docum privitoare la Ist. Rom. Vol. III. pg 209.

3 Docum. priv. la Ist. Rom. Apend. Vol. III. pg. 477.

www.dacoromanica.ro

Nobilimea maghiară tot nu vrea să iea parte la luptă, ci unelteşte în înţelegere cu cancelarul Poloniei Ian Zamoiscky; doi ani în urma dar Sigismund Báthory abdică mai întâiu, conform tractatului, în favorul Imperatului, apoi contra tractatului, în favorul unui ver al seu, Cardinalul Andreiu Báthory, care se uneşte cu Turcii. In acelaşi timp cancelarul Poloniei intră cu oaste în Moldova şi restoarnă pe Ştefan Resvan, ridicând în scaun pe Ieremie Movilă, care de asemenea se uneşte cu Turcii.

Mihaiu se pune acum în înţelegere cu Imperatul Rudolf II, cât şi cu Chanul Tătarilor, se declară vasal al Impĕratului şi mijloceşte intrarea în alianţa a Tătarilor. 1) El face în acelaşi timp încercări să căştige şi pe Andreiu Báthory, ear după-ce, aceste încercări rĕmân zadarnice, intră cu oaste în Ardeal şi alungă după o strălucita victorie, repurtată la 28 Octomvrie 1599 lângă Sibiiu, pe Andreiu Báthory. El însĕ declară prin o solie trimisă la Praga, că n'a cucerit Ardealul pentru sine, ci *pentru Imperiul Roman*, şi cere să se trimiţă în Ardeal comisari împĕrăteşti, ca să le predea ţara. Mihaiu-Vodă n'a fost dar nici o dată Voivod al Ardealului, ci numai locţiitor al Imperatului Roman (*nu al Regelui Ungariei*).

1) Eudoxie Hurmuzachi, Docum. priv. la Ist. Rom Vol. III. pg. 289—294.

www.dacoromanica.ro

Scopul luĭ chiar de dînsul în maĭ multe rînduri clar expus a fost, ca în timpul luptelor să dispună de cele treĭ ţerĭ şi de trecătorile din linia apuseana.

Puind decĭ în rĕnduială treburile Ardealuluĭ, el trece cu oaste în Moldova, ca să rĕstoarne pe Ieremie Movilă şi să ridice în scaun pe *Ştefan*, feciorul luĭ Petru-Vodă, care atuncĭ era pribeag la Innsbruck 1). Il şi alungă pe Ieremie-Vodă şi e primit de Moldovenĭ cu însufleţire.

Pe când însĕ el petrecea în Moldova, nobilimea maghiară se organisează, se pune în legătură cu Turcii şi cu cancelarul Polonieĭ, ba câştigă în partea eĭ chiar şi pe generalul Basta, un condottiere italian, care fusese trimis de Impĕratul în Ardeal, ca să-ĭ dee luĭ Mihaiŭ-Vodă ajutor. In acelaşĭ timp nobilimea trage în partea eĭ şi o parte din mercenariĭ luĭ Mihaiŭ, Cazacĭ, Sĕcuĭ şi Maghiarĭ, care nu-şĭ primiseră de mult lefurile.

Intorcêndu-se dar în Ardeal, Mihaiŭ sufere în valea Murĕşuluĭ, la Mirislăŭ, o înfrângere şi se retrage în Muntenia; aicĭ însĕ, în faţa trecătoriĭ de la Buzĕŭ, sufere o nouă înfrângere în luptă cu Cancelarul Polonieĭ, cu Sigismund

1) Eud. Hurmuzachi, Docum priv. la Ist. Rom. Vol. IV. pag. 48.

www.dacoromanica.ro

Báthory şi cu Ieremie Movilă. In acela-şĭ timp trecuseră şi Turcii Dunărea. Mihaiŭ scapă cu toate aceste de a lungul linieĭ de la meaḑă-ḑĭ şi de a lungul celeĭ de la apus până la Oradea-Mare, de unde se duce apoĭ la Praga, ca să se pună în înţelegere directă cu Imperatul. In urma acesteĭ înţelegerĭ se întoarce cu banĭ la Oradea-Mare, adună oaste nouă şi maĭ bate odată, în unire cu Basta, pe Sigismund Báthory în faţa trecetorii de la Ciucea (Goroslău); câte-va ḑile în urmă însă el e asasinat la Turda, când trecea în valea Mureşuluĭ, ca să reînceapă executarea planuluĭ, pe care-l croise cu atâta pricepere.

Ast-fel, prin moartea luĭ, s'a zădărnicit şi lupta contra Turcilor. Turcii n'aŭ maĭ cutezat, ce-ĭ drept, să se stabilească pe ţĕrmul stîng al Dunariĭ, nicĭ n'aŭ maĭ încercat să prefacă ţĕrile române în paşalicurĭ; dar Imperiul Roman a perdut car Ardealul, şi Voivoḑiĭ Ardealului nu maĭ renunţă la planul de a uni, ca vasalĭ aĭ Porţiĭ, cele treĭ ţĕrĭ sub stăpânirea lor. Gavriil Bátory se întitulează »Transylvaniae, Valachiae Princeps, partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc.» 1), ear urmaşul acestuia, Gavriil Bethlen, ia chiar titlul

1) Eud. Hurmuzachi, Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. IV. pag. 321.

www.dacoromanica.ro

de Rege, şi până la sfirşitul secolului XVII. Ardealul rămâne punctul de concentrare al duşmanilor interni ai Casei de Austria.

După-ce Turcii sunt alungaţi din Buda şi Prinţul Eugen de Savoia înaintează spre Resărit, nobilimea maghiară simte, că nu mai poate continua lupta. Incă în anul 1691 Emeric Tököly, cel din urmă Voivod instituit de Poartă, perde speranţa de a mai puté cuceri Ardealul; statele Ardealului îşi declară supunerea şi Impĕratul Leopold I., luând titlul de *Mare Principe al Transilvaniei*, dă ţĕrii o nouă constituţiune.

In tractatul de la Carlovĕţ (1699) renunţă apoi şi Poarta la orí-şi-ce drept asupra Ardealului.

Inainte de încheerea tractatului, la 14 Iulie 1699, Guberniul Ardealului spune într'un raport adresat Impératului, că în urma îndelungatelor pustiiri facute de *Curuţi* (resculaţi maghiari), de *Tătari*, de *Turci* şi de *Martalotzi* (marodeurs) ţara e depopulată, de oare-ce «vix ullum in comitatu Hunyad et Zarand imo usque ad Albam Juliam securum esse posse *sicut* olim în Hungaria circa Confinia Presidiis et levi etiam equitatu instructa, tamen nec Domi, nec foris în via, agro vel vineis ullus securus erat» 1).

1) Eud. Hurmuzachi Docum, priv. la Ist. Rom. Vol. V. Pg 538.

www.dacoromanica.ro

Valea Murĕşuluĭ dar despre trecetorile de la Zam, Vulcan şi Porţile de Fer până spre Alba-Julia era pustiită ca maĭ nainte văile de a lungul hotaruluĭ despre paşalîcurile turceştĭ. Maĭ populate nu puteaŭ să fie nicĭ cele-l'alte părţĭ, pe unde treceaĭ Turcii şi Tătariĭ, nicĭ valea Someşuluĭ, unde s'aŭ purtat luptele între Regĭ şi Voivoţĭ.

Dar Guvernul maĭ spune, că acum, după-ce Turciĭ aŭ fost alungaţĭ de pe şesul de la Tisa, posesoriĭ din «Comitatu *Bihar et Zarand et aliis Terris*» proteg pe rustici› din lăuntrul triunghiuluĭ, care se muta pe moşiile lor, de oare-ce ‹quas *terras desolatas* non nisi per aliarum *populosarum* Terrarum desolationem possunt et volunt Incolis replere».

Erau decĭ înlăuntrul triunghiuluĭ maĭ mulţi oamenĭ de cât împregiurul luĭ, de oare-ce în timpul stăpânirĭĭ turceştĭ poporaţiunea se retrăsese în munţĭ, ear şesul rămăsese atât de pustiŭ, în cât şi astă-ţĭ moşia de pe şesul de la Tisa se numeşte *Puszta*.

Habsburgiĭ aŭ luat decĭ Ardealul cu dreptul liberatoruluĭ în posesiune şi l'aŭ găsit istorit, în mare parte pustiŭ.

Tocmaĭ de aceea acum se schimbă posiţiunea Ardealuluĭ.

In virtutea constituţiuniĭ date de Leopold I.

www.dacoromanica.ro

Ardealul rĕmâne între vechile luĭ hotare o ţară deosebită, ale căreia afaceriĭ sunt conduse de un *Guberniu* instituit de Impĕratul şi compus din 12 membri cu un *Guvernator* în frunte; el are un comandant militar deosebit, şi în urmă se institue, după cererea statelor, în *Viena* o *cancelarie aulica Transilvană*.

Această Transilvanie scăpata de sub stăpânirea turcească nu are nicĭ o legatură organică cu Ungaria, *ci face parte*, **în tocmaĭ ca Ungaria**, din marea Impĕrăţie apuseană.

Aşa rĕmâne Ardealul până în ḑilele noastre. In pragmatica sancţiune Carol VI. se leagă în numele sĕĭ şi al urmaşilor sĕĭ, că Ardealul nu are nicĭ odată să fie împreunat cu vre-o altă ţară. Dupĭ-ce Napoleon I. desfiinţează sfînta Impĕrăţie Romană, Ardealul face parte din marea Impĕrăţie Austriacă.

De la anul 1700 posiţiunea Ardealuluĭ faţă cu ţerile de dimpregiurul luĭ trece cu toate aceste prin o mare schimbare.

Incă în anul 1690, fiind vorba de condiţiunile de pace, se face din partea Polonieĭ constatarea, că atât Polonia, cât şi Ungaria sunt mereŭ ameninţate, câtă vreme vre-o parte din teritoriul Carpaţilor rĕmâne sub stăpânirea turcească. (»Manente tributaria Turcis Transylvania, Moldavia et Valachia, haerebit

www.dacoromanica.ro

tam Hungarico, quam Polono lateri laetalis arundo. Proinde aequam Pacem maiestas Regia illam solum esse censet, quae Transylvaniam, utramque Valachiam, Bessarabiam Colligatorum relinquat possessioni« 1).

Consiliul de resboiŭ din Viena nu împărtăşeşte aceste vederi.

Chiar acum, în timpul negoţierilor de la Carlovet, Cabinetul din Viena nu maĭ socotea pe Turcĭ drept un duşman primejdios, ci era îngrijat de creşterea puterii Ţarului, care se daclarase cap al bisericiĭ şi intrase în resboiŭ ca ocrotitor al creştinilor de rit oriental. Pentru Curtea din Viena dar frontul nu maĭ era îndreptat, ca pentru Regele Polonieĭ, spre meaḑă-ḑi, ci spre meaḑă-noapte, şi politica orientală a cabinetuluĭ din Viena porneşte de aicĭ înainte din convingerea, că menirea istorică a Habsburgilor e să oprească pe Ruşĭ în înaintarea lor spre meaḑă-ḑi.

Curtea din Viena nu ţine decĭ să stăpânească ţările române, ci numaĭ să le predomineze din Ardeal, asigurându-şĭ la hotarele orientale poziţiunĭ, din care poate orĭ-şi-când să le ocupe.

În pacea de la Pasarovĕţ (1718) Austria câş-

1) Eud. Hurmuzachi. Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. VI. pag. 324.

www.dacoromanica.ro

tigă nu numaĭ fostul paşalic al Timişoriĭ, ci tot odată şi România mică, adecă bucata de pămênt, care se întinde între linia meridională, Dunăre şi Olt; are dar deschis drumul spre Dunăre, şi Impératul Carol VI. aşterne prin trecatoarea de la Turnu Roşu »*via Carolina*«, paralel cu rĕmăşiţele drumuluĭ durat de Traian.

Douĕ-ḑecĭ de anĭ în urmă, în pacea de la Belgrad, România mică trece, ce-i drept, ear sub stĭpânirea Porţiĭ, dar nicĭ Rusia nu înaintează spre teritoriul Carpaţilor 1).

In acela-şĭ timp însĕ Rusia înaintează spre Cadrilaterul Boemieĭ.

Curênd după pacea de la Carlovĕţ, în timpul rĕsboiuluĭ de succesiune la tronul Spanieĭ, Ţarul Petru profită de ocasiune ca să-şĭ întindă stăpanirea spre marea Baltică. Porneşte decĭ în unire cu Regele Polonieĭ rĕsboiul contra Svedieĭ. De aicĭ înainte Polonia nu maĭ e în adevĕr o ţară neatîrnată, de oare-ce Ruşiĭ găsesc fel de fel de pretexte spre a o ocupa. In capitulaţiunea de la Prut (1711) Ţarul Petru trebue să primească şi condiţiunea, că-şĭ va retrage trupele din Polonia şi nu va maĭ ocupa această ţară. Hotarele Polonieĭ eraŭ cu toate aceste

1) Eud. Hurmuzachi. Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. VI. pag. 551.

www.dacoromanica.ro

deschise şi de aici înainte pentru oştirea rusească, de oare-ce era în Polonia un partid rusesc, care se rădĕma pe oştirea aceasta în lupta luĭ contra *patrioţilor*«.

Silinţele cabinetuluĭ din Viena de a consolida statul polonez aŭ rĕmas zadarnice.

In timpul rĕsboiuluĭ de şapte anĭ Rusia avea mână liberă în Polonia, ear după încheerea păcĭĭ de la Hubertsburg, Imperăteasa Ecaterina II., ştiind pe Aaustria istovită, se pregăteşte să poarte ea singură un noŭ rĕsboiŭ cu Turcĭĭ.

De şi rĕsboiul a isbucnit abia în anul 1768, el a fost declarat încă în anul 1763, când Ţarina a ridicat în Tronul Poloniei pe favoritul eĭ Poniatovsky şi trupele ruseştĭ aŭ intrat, contra capitulaţiunĭĭ de la Prut, în Polonia, ca să apere libertăţile nobilimiĭ poloneze.

In anul 1769 Ecaterina II. adresează popoarelor creştine din Orient o proclamaţiune, care se începe cu vorbele: «Facciamo noto a tutti popoli della *Nazione Illirica* di confessione ortodossa.» 1), Prin aceasta se pune dar în conflict cu Maria Terezia, care era şi ca ocrotitoarea *Naţiunii Illirice* 2) încă de la 1695.

1). Eud. Hurm. Docum. priv. la Ist. Rom. vol. VII pag. 63.

2). Eud Hurm. Docum. priv. la Ist. Rom. vol. V pag. 440.

www.dacoromanica.ro

In acela-şĭ timp oştirile ruseştĭ trec Nistrul şi ocupă Moldova şi Muntenia, restarnând pe Domniĭ instituiţĭ de Poartă. Metropoliţiĭ, Episcopiĭ, preoţimea ordoxă şi mare parte din boierii ţerilor îi primesc pe *liberatorĭ* cu braţele deschise şi trimit o mare deputaţiune la Ţarina, ca să facă declaraţiunĭ de supunere şi să jure credinţa. Ast-fel ţĕrile sunt organisate ca provinciĭ ruseştĭ.

O singură privire asupra teritoriuluĭ Carpaţilor e destulă,—pentru ca orĭ-şi-cine să înţeleagă, că Austria nu putea să se învoiască cu aceasta ocupaţiune.

In anul 1770 dar comandantul militar al Ardealuluĭ mută, în urma ordinuluĭ primit din Viena, pe toată linia de la résărit pajurile împerateştĭ, care marcaŭ hotarele, maĭ nainte spre valea Siretiuluĭ 1). In acela-şĭ timp se fac concentrărĭ de trupe spre hotarele orientale şi Cabinetul din Viena oferă celuĭ din Petersburg bunele sale serviciĭ, dându-ĭ tot-odată se înţeleagă, că Curtea din Viena nu se poate învoi ca Rusia să ocupe Moldova şi Muntenia.

De oare-ce Ecaterina II. nu e dispusă a primi mijlocirea cabinetuluĭ din Viena şi se pune în cea ce priveşte Moldova şi Muntenia în posi-

1). Eud. Hurmuzachi, Docum. priv. la Ist. Rom. vol. VII, pag. 78.

www.dacoromanica.ro

ţiunea de cuceritor, Curtea din Viena încheie la 6 Iulie 1771 un tractat subsidial cu Poarta 1), care se obligă a-ĭ retroceda România mică şi a-ĭ plăti 10 milioane de piastri drept subsidiu pentru pregătirĭ de rĕsboiŭ contra Rusieĭ.

Primind ştire despre acest tractat, alt-fel secret, Frederic cel Mare intervine, ca să împedece isbucnirea rĕsboiuluĭ între Rusia şi Austria, şi face propunerea, ca Rusia să renunţe la Moldova şi Muntenia, ear Austria să se învoiască, ca regatul Polonieĭ sĕ fie împărţit, pentru-ca Rusia să iee din el o parte drept compensaţiune. Ast-fel se ia încă în anul 1772 înţelegere pentru prima împărţire a Polonieĭ, în care Austria câştigă, drept *teren de retragere*, o parte din şesul ce se întinde la poalele despre Miadănoapte ale Carpaţilor, adecă *Galiţia*.

In urma acesteĭ învoielĭ Ecaterina II. renunţa la Moldova şi Muntenia şi primeşte mijlocirea Austrieĭ, dar negoţierile, care se încep în anul 1772 la Focşanĭ, remân zadarnice, şi pacea se încheie în 1774 la Cuciuc-Cainardji fără de mijlocitorĭ: Curtea din Viena trage înse imediat, încă în anul 1772, consequenţele învoieliĭ făcute.

De oare-ce comunicaţiunea între Galiţia şi

1). Hammer Ios. v. „Gesch. des Osm. Reiches.“ Bnd. VIII, pag 567—570.

www.dacoromanica.ro

Ardeal nu e cu putinţă de cât cu mare incongiur, fie prin trecătoarea de la Iabloniţa în valea Tiseĭ şi apoĭ pe Şomes la deal, fie,— un drum maĭ scurt, — prin Moldova şi apoĭ prin trecătorile de la Iacobenĭ, tot atuncĭ, când s'a hotărît împărţirea Polonieĭ, Rusia s'a învoit ca Austria să ocupe, când se vor retrage trupele ruseştĭ, şi apoĭ să păstreze după o învoĭală ce va face cu Poarta, din partea de nord a Moldovii atât, cât îĭ este de neapărată trebuinţă pentru un drum în Ardeal şi pentru apărarea luĭ. In anul 1772 generalul austriac Br. Enzenberg face harta teritoriuluĭ ce urmează să fie ocupat; anul următor se încep negoţierile cu Poarta; după încheerea păcĭĭ generalul rusesc Romanzow cedează generaluluĭ austriac Br. Barco trei judeţe din Moldova. Poarta confirmă apoĭ şi ea prin convenţiunea încheiată la 7 Maiŭ 1775 atât cedarea făcută, cât şi noŭele graniţe marcate în anul 1770 prin înaintarea păjurilor împĕrăteştĭ.

Ast-fel Austria ajunge în stăpânirea tuturor trĕcătorilor din linia resăriteană şi în deosebi a celor de la Iacobenĭ, prin care a pătruns în anul 1849 partea cea mare a Căzăcimiĭ spre şesul de la *Vilagos*.

Ear Ardealul de aicĭ înainte, chiar maĭ mult ca în timpul stĕpâniriĭ romane, e tăria de apărare a văiĭ Dunăriĭ în spre meadă-noapte.

www.dacoromanica.ro

III.

Posiţiunea Românilor

Posiţiunea Românilor în Ardeal a fost determinată în toate timpurile de puterea, pe care eĭ aŭ putut s'o destăşure în luptă cu nobilimea Maghiară.

Maghiariĭ, când s'aŭ ivit în valea Dunăriĭ, nu eraŭ, ca Slaviĭ, un element de muncă şi de organisaţiune, ci întocmaĭ ca Avariĭ, Pacinaţiĭ şi Cumaniĭ cete de oameni deprinşĭ a trăi din pradă. Eraŭ dar toţĭ armaţĭ, toţi luptătorĭ şi adunaţĭ maĭ mult orĭ maĭ puţin la un loc; astfel ţineaŭ în continuă spaimă pe vecinii lor, popoare muncitoare, care trăiaŭ risipiţĭ prin sate şi oraşe.

Strîmtoraţĭ în urmă atât de împărăţia apuseană, cât şi de cea bizantină, care în timpul luĭ Vasilie II. Bulgaroctonul ear devenise puternică, Maghiariĭ se maĭ astêmpără şi primesc formele de organisaţiune socială ale popoarelor,

www.dacoromanica.ro

pe care le găsiseră în valea Dunării, mai ales Slavi. De aceea organisaţiunea, pe care i-a dat-o Stefan cel sfînt noului regat, nu e feudală în sensul german al cuvêntului.

Stefan cel Sfînt era, ce-i drept, căsătorit cu o bavareză, recunoscuse supremaţia Papei şi avea între sfetnicii săi mulţi apuseni, era deci împins spre organisaţiunea, pe care i-o deduse Carol cel Mare împărăţiei apusene; el însă era nevoit să ţină seamă şi de obiceiurile pământului, precum şi de ale Maghiarilor.

Ast-fel găsim in puterea armată a regatului două elemente deosebite: Maghiarii constituesc şi mai departe o armată *naţională*, de care Regele nu putea să dispună după buna lui chibzuinţa, şi membrii acestei armate sunt *nobilii Maghiari*, care ies din ţară numai dacă vreau şi numai dacă Regele îi soldează, 1) «qui sponte voluerunt proficisci; vel pro pecunia nostra.»

Pe lângă această armată naţională există deci alta *regală*, care se compune din mercenari şi din contingentul coloniilor privilegiate, cum aŭ fost *Saşii*, Germanii de la poalele Carpaţilor, Pacinaţii, Cumanii şi, în genere, toţi cei ce primeaŭ donaţiuni de la Rege. In schimbul acestor donaţiuni ei eraŭ datori să apere ţara şi să dee un anumit contingent pentru armata regală. Tot

1) Docum. priv. la Ist. Rom Vol. I. pg. 334.

www.dacoromanica.ro

astfel erau şi coloniile militare aşeḑate pe la castelele regale, deci prin faţa trecătorilor, prin drumul Tătarilor şi al Cumanilor, în genere pe la hotare,—aşa numiţii *dvornici* şi *iobagi regali*. Toţi aceştia erau oameni liberi, de o potrivă cu nobilii maghiari, dar nu erau nobili maghiari şi nu luau, de exemplu, parte la adunarea, pe care Regele o ţinea în Ungaria, de obiceiu la Alba-Regală.

E deci mai presus de toată îndoiala, că Saşii din Ardeal toţi erau oameni liberi de o potrivă cu nobilii Maghiari.

Oamenii liberi, tot ca Saşii, erau şi Secuii. 1)

Liberi, ca Saşii şi Secuii, erau şi dvornicii şi lobagii regali de pe la numeroasele castele regale. 2)

Cum s'ar puté oare dovedi, că singuri Românii de sub autoritatea Voivodului nu erau oameni liberi, când Regele Andreiu III. spune respicat, că el ţinea la Alba-Iulia adunare cu nobilii Saşi, Secui şi Români?

1) In privinţa aceasta istoriografii şi chronicarii toţi sunt de acord. Bonfiniu ḑice despre Secui: „*adhuc* servitutis ignari sunt, nullaque regi stipendia *nunc* pendunt". Deci până la sfirşitul secoluluí XV. Secuii nici măcar tribut nu plăteau, ci dedeau numai contingent pentru armata regală.

2) Documentele privitoare la drepturile asestora sunt cu deosebire numeroase.

www.dacoromanica.ro

Organisaţiunea Ardealuluĭ era făcută după naţionalităţĭ, şi nu era nicĭ un Sĕcuĭ sub autoritatea Voivoduluĭ, nicĭ un Român sub autoritatea comiteluĭ sĕcuiesc: chiar şi dac'ar fi fost decĭ Românĭ în condiţiunĭ de servilitate, eĭ nu puteaŭ să fie de cât serviĭ Voivoduluĭ orĭ aĭ nobililor românĭ, de care vorbeşte regele. E destul însă să ştim, că Româniĭ se aflaŭ toţĭ prin trecătorĭ şi că rêndurile lor s'aŭ rărit în luptă cu Cumaniĭ, pentru-ca, să fim convinşĭ, că şi dênşiĭ eraŭ toţĭ liberĭ apărătorĭ aĭ ţĕrĭĭ, ca Saşii şi Sĕcuiĭ.

Din diplomele de exemţiune şi din privilegiile acordate Saşilor resultă în mod neîndoios, că părţile «transilvănene» nu erau sub regimul legilor ungare. Saşiĭ şi Sĕcuiĭ aveau dreptul lor; dvornicii şi ĭobagiĭ regalĭ românĭ aveau «*ius olachale*», ear acest «*ius olachale*» nu s'a putut desvolta de cât sub autoritatea voivoduluĭ.

Nu ştim decĭ când va fi fost la anul 1002, dar e maĭ presus de orĭ-şi-ce îndoială, că în anul 1291 erau în Ardeal treĭ naţiunĭ egal îndreptăţite, fie-şte-care cu propria eĭ organisare.

Maĭ erau pe timpul acesta în Ardeal şi nobilĭ maghiarĭ, aceştia însă nu făceau parte din statele Ardealuluĭ. Chiar dintru început nobiliĭ erau supuşĭ direcţĭ aĭ Regeluĭ. In «*bulla de aur*» se hotăreşte apoĭ lămurit, că *comitele suprem*

www.dacoromanica.ro

nu are nicĭ o autoritate asupra nobililor şi asupra bunurilor acestora. «Nobiliĭ maghiarĭ, care aveau bunurĭ în Ardeal, nu stăteaŭ nicĭ eĭ sub autoritatea Voivoduluĭ, a Comiteluĭ sĕcuiesc orĭ a celuĭ săsesc, nu luau parte la adunarea din Alba-Iulia, ci la cea din Alba-Regală, nu erau justiţiabilĭ după legile Ardealuluĭ, ci după cele ungare, 1) — erau *străinĭ* în părţile «transilvănene».

Din această posiţiune a nobilimiĭ maghiare au resultat cele maĭ marĭ din nenorocirile, prin care a trecut Ardealul în timpul celor din urmă şase sute de anı.

Regiĭ Ungarieĭ au susţinut şi organisat statul în luptă cu nobilimea maghiară şi ajutaţĭ de cele-lalte popoare din regatul lor.

Primul secol, până la rĕsboaiele cruciate, Regiĭ se luptă cu susţiitorĭ păgânismuluĭ. Adunarea de la Piacenza, ca să-ĭ adimenească pe Maghiarĭ, oferă comanda expediţiuniĭ cruciate Regeluĭ Ungarieĭ Ladislau cel Sfînt.

După-ce Ladislau moare, fiiul sĕŭ, Coloman, refusă această mare onoare, şi, în vreme-ce creştiniĭ apusenı pornesc spre sfintele locurĭ, Maghiariĭ se rĕsboiesc ca să supună Croaţia, Slavonia şi Dalmaţia. De aceea Cruciaţiĭ, trecênd

1) Aceasta, precum se va vedé maĭ jos, chiar şi după anul 1600.

www.dacoromanica.ro

prin Ungaria, întră în conflict cu Maghiarii şi mare parte dintr'ênşii pere în luptă cu aceştia,

In secolul XII., când Românii scad în luptă cu Cumanii, Regii Ungariei sunt nevoiţi să populeze locurile pustiite cu fel de fel de coloniştĭ, fiind-că nobilimea maghiară se luptă numaĭ ca să frângă puterea regală şi ca să răpească bunurile altora.

La începutul secoluluĭ XIII., când Regele Andreiŭ II. face în sfîrşit o expediţiune cruciată, nobilimea profită de nenorocirile acesteĭ expediţiunĭ, ca să obţie »*bulla de aur*«, prin care i se acordă nobilimiĭ dreptul de a se rescula, dacă nu e mulţumită, şi de absenţa Regeluĭ, ca să-şĭ însuşească bunurile regale.

«In Ungaria, — ţice Michail Horváth 1), — comiţiĭ supremĭ şi alţĭ nobilĭ puternicĭ luaseră în stăpânire bunurile castelelor regale şi asupreaŭ nobilimea inferioară». — «Prin înstrăinarea bunurilor supuşiĭ castelelor şi posesoriĭ vasalatelor regale se împuţinaseră atât de mult, încât el (Regele) nu maĭ putea să adune armată destul de mare. Ca să se ajute dar în strîmtorarea momentană, el a îngrămădit greşelĭ peste greşelĭ: a căutat să înduplece prin noue donaţiunĭ din bunurile regale şi din ale castelelor, câte

1) Mich. Horváth. Geschichte der Ungarn. I. Band, pag. 115.

www.dacoromanica.ro

mai rĕmăseseră, pe nobilii puternicĭ, ca să adune armată».

Béla, feciorul Regeluĭ, vĕḑênd jaful acesta, cere intervenirea Papeĭ, şi în urma acesteĭ intervenirĭ Regele emite mai multe rescripte, prin care dispune, «ca bunurile luate cu puterea de la castele să fie înapoiate şi judecătorĭ numiţi anume pentru fieşte-care ţinut să reîntegreze pe supuşiĭ de la castele şi pe nobilimea inferioară în drepturile şi libertăţile lor.

Poate orĭ-şi-cine să-şĭ închipuiască, care a fost soarta nobililor romînĭ din părţile «transilvane» şi a dvornicilor şi ĭobagilor regalĭ, pentru care nu intervenea nicĭ feciorul Regeluĭ, nicĭ mai ales Papa, care tocmai pe timpul acesta pusese la cale prigonirea *şismaticilor*.

Incă în anul 1002 eraŭ, precum ştim, în Ardeal oamenĭ, care n'aŭ voit să recunoască supremaţia Papeĭ.

Oameniĭ aceştia n'aŭ fost nicĭ Saşĭ, nicĭ Sĕcuĭ, fiind-că şi uniĭ, şi alţiĭ se ţineaŭ mai târdiŭ de Episcopia romano-catolică înfiinţată de Ştefan cel Sfînt în Alba Iulia.

Vre-o cincĭ-ḑecĭ de anĭ în urmă, când Hildebrand produce (1054) ruptura intre biserica apuseană şi cea răsăriteană, Regele Ungarieĭ se declară vasal al Papeĭ, de la care primul Rege Ungar a primit coroana *apostolică*. Ro-

www.dacoromanica.ro

mânii stăruie cu toate aceste în legea lor cea «*veche* .

Conflictul nu devine cu toate aceste acut decât pe la sfîrşitul secoluluĭ XII., când Inocenţiu III., a-tot-puternicul Papă, îşĭ pune de gând să împreune pe toţĭ creştiniĭ sub povăţuirea sa.

In timpul, când Frederic Barbarossa se pregăteşte pentru expediţiunea cruciată, doĭ Românĭ din Balcanĭ, Petru şi Asan, se rĕscoala contra Împĕratuluĭ Bizantin şi înfiinţează împĕrăţia bulgară-română. După moartea acestora fratele lor mai mic, Ioaniţiu, remâne el singur în fruntea nouluĭ stat.

In anul 1199 Papa Innocenţiu III. îĭ adresează acestuĭ Ioaniţiu o scrisoare, în care îĭ ḑice nobili Urbis Romae prosapia progenitores tui originem traxerint, et tu ab eis et sangiunis generositatem contraxeris» ; 1) îl învită dar să reîntre în biserica romană-catolică.

Ioaniţiu care se afla în luptă cu bizantinii, primeşte unirea cu biserica romană, şi Papa îi trimite apoĭ o coroană regală, ca odinioară primuluĭ Regele al Ungarieĭ. Puţin în urmă însĕ Cruciaţii desfiinţează împĕrăţia bizantină şi Ioaniţiu intră în conflict cu primul Impĕrat la-

1) Theinner. Vetera monmenta Slavorum meridionalium I. pg. 11.

www.dacoromanica.ro

tin, Balduin de Flandra, pe care-l bate apoĭ la Adrianopol şi-l face rob al seŭ (1205).

In urma acestuĭ conflict Ioaniţiu ear se desface de biserica romană-catolică, şi de aicĭ înainte Regiĭ Ungaricĭ, ca ceĭ maĭ apropiaţĭ Regĭ catolicĭ, sunt învitaţĭ mereŭ de scaunul papal să pornească rĕsboiŭ contra Bulgaro-Românilor şi să alunge din Ungaria şi din Ardeal pe *şizmaticĭ*.

Acesta e timpul când Regele Andreiŭ II. dărueşte Cavalerilor Teutonĭ (1211) Ţara Bârseĭ şi Maramureşul, ca de aicĭ să apere hotarele şi să facă propagandă catolică peste linia orientală şi peste cea meridională.

In anul 1213 Magistrul din Maramureş al Cavalerilor adevereşte, că surorile *Anca* şi *Sara* aŭ dărnuit uneĭ bisericĭ nişte moşiĭ pentru odihna sufletească a Părinţilor seĭ, care trecuseră în biserica romano-catolică. Aicĭ dar propaganda nu se făcea fără de succes.

In anul 1217 se face prima dată amintire despre episcopia Cumanilor, care există până în ḑiua de astă-ḑĭ. 1). Aicĭ dar Cavalerĭĭ trecuseră peste linia orientală.

In anul 1223 Papa Honoriu III. scoate de sub autoritatea Episcopuluĭ de Alba-Iulia atât

1). Numită maĭ târḑiŭ a Milcovuluĭ, cu reș.dința la Bacăŭ, aḑĭ la Iaşĭ.

www.dacoromanica.ro

Ţara Bârsei, cât şi Ţara Transalpină (Terram Borze, et ultra montes niviam propter paganorum insultus vastam *usque* ad proxima tempora), declarând, că ele staŭ sub autoritatea imediată a scaunuluĭ Papal. 1). Cavalerii trecuseră deci şi peste linia meridională.

In anul 1228 Episcopul Teodoric al Cumanieĭ le scrie Secuilor, că în biserica luĭ Christos pot să stee împreună Secuĭ, Cumanĭ şi Românĭ (Siculum, cum Comano, et Vlachoque). 2)

După monumentele păstrate până în ḑilele noastre romano-catolicii din Maramurĕş se ţineaŭ de Episcopia din Alba-Iulia, coĭ din Ţara Bârsei aveaŭ un protopop, care era supus direct al scaunuluĭ papal, ear pentru ceĭ din Ţara Transalpină s'a înfiinţat o Episcopie la *Argeş*.

In acela-şĭ timp se urma propaganda cu mult zel în Banatul Severinuluĭ, lângă Dunăre (terra Ceurin), şi în anul 1237 Papa Grigorie IX. autorisează pe călugării predicatorĭ de aicĭ să absolveze în casurĭ maĭ puţin grave şi să sfinţească odăjdiĭ şi cimitiruri, de oare-ce sunt puţinĭ episcopĭ în acele părţĭ (in eisdem partibus, in quibis episcoporum copiam non habetis3).

1). Theiner. Monum. hist. Hung. I. pag. 43.
2). Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. I. pg. 108.
3) Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. I. pg. 153.

www.dacoromanica.ro

Pretutindenea dar împregiurul Ardealuluĭ se făcea o zeloasă propagandă catolică.

Cu atât maĭ zeloasă era propaganda înlăuntrul Ardealuluĭ.

In anul 1234, maĭ nainte de a lua coroana regală, Béla IV. face în faţa legatuluĭ papal jurĕmênt, că va *extermina* din ţĕrile ce Regele Ungarieĭ stăpâneşte orĭ va stăpâni pe toţĭ *falşiĭ creştinĭ* (falsos Christianos) şi va aduce pe toţĭ la supunere faţă cu scaunul papal. 1)

Şi acest jurământ îl fac de aicĭ înainte toţĭ principiĭ moştenitorĭ aĭ Ungarieĭ, şi mereŭ vin legaţĭ papali în Ungaria, ca să conducă din apropiere prigonirile contra «*şizmaticilor*». In a. 1299, în sfîrşit, Papa Bonifaciu VIII. dispune să se instituiască **inchisiţiunea** şi să se procedeze cu *pedepse aspre* contra «*sizmaticilor*» din ţĕrile coroanceĭ ungare 2)

Şi cine eraŭ «*falşiĭ creştinĭ?*» cine *şizmaticiĭ* ?

In anul 1234 Papa Grigorie IX. îĭ scrie lui Béla IV., că în Episcopia Cumanilor sunt nişte popoare numite Valachĭ (quidam populi, qui Walati vocantur), care de şi se socotesc creştinĭ, nu primesc sfintele taine de la Episcopul Cumanilor, ci de la nişte falşĭ Episcopĭ greceştĭ, (pseudoepiscopis Grecorum). Stăruie decĭ să li se dee

1) Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. I. pg.—128.

2) Docum priv la Ist. Rom. Vol. I. pg. 545.

www.dacoromanica.ro

acestora un Episcop catolic de neamul lor (catholicum eis episcopum illi nationi conformem 1).

De această prigonire religionară a profitat nobilimea maghiară, ca să adune în mânile eĭ moşiile din Ardeal, fie ele regale, fie ale catolicilor, fie ale nobililor «*sizmaticĭ*».

După pustiirile făcute de Cumanĭ şi de Mongolĭ, nobiliĭ Maghiarĭ se ivesc în Ardeal ca nişte marodeurĭ, care jăfuesc pe ceĭ căduţĭ în luptă şi despoaie pe urmaşiĭ lor de drepturile şi de avutul lor.

In Ardeal dar maĭ vîrtos ca'n Ungaria dvornicii şi iobagii regalĭ devin servĭ aĭ nobililor Maghiarĭ şi **nobilimea inferioară** e asuprită de veneticĭ. Eară aicĭ nu intervine nicĭ feciorul Regeluĭ, nicĭ Papa, care cere stîrpirea *sizmati*-«*cilor*»: tolerat e numaĭ acela, care recunoaşte supremaţia Papeĭ; ceĭ-lalţĭ rĕmân despuiaţĭ, şi Regele confirmă prin diplome de donaţiune jaful făcut »în majorem dei gloriam.»

In anul 1267 Regele Bela IV. şi fiiul sĕu, Stefan, Ducele Transilvanieĭ, se leagă, ce-ĭ drept, că nu vor maĭ face donaţiunĭ din averile celor muriţi fără de descendenţi direcţĭ (si aliquem de Nobilibus sine herede mori contigerit, possessiones eius non distrahantur, nulli conferantur,

1) Docum priv la Ist. Rom. Vol I. pg. 132.

2) Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. I. pg. 334.

www.dacoromanica.ro

nulli perpetuentur) 2); acest angajament e luat însĕ numaĭ faţă cu nobiliĭ din Ungaria, care iaŭ parte la adunarea din Alba-Regală. In Ardeal donaţiunile de felul acesta se fac maĭ departe.

Ca ilustraţiune, un singur cas, cel maĭ concludent dintre toate. După pustiirea mongolă locurile de la Bărgăŭ şi Rodna aŭ fost luate în stăpânire de Ştefan, Voivodul Ardealuluĭ, care le-a dăruit în urmă unuĭ Comite Hazos. 1).

In anul 1317 douĕ familiĭ nobilitare maghiare, *Bethlen* şi *Apafy*, se învoesc între dĕnsele pentru împărţirea stăpânirilĭ acelor locurĭ. Martorĭ sunt locuitoriĭ din acele părţĭ, Saşĭ şi *Romînĭ*; judecătoriĭ însĕ sunt Comitele *Iklodi*, Comitele Szentgiorgi, Comitele *Kereszturi*, douĭ Comiţĭ *Czereny*, Comitele *Czalakhy*, ear notar un *Devetseri*, adecă toţĭ Maghiarĭ 2).

Aceasta în nordul Transilvanieĭ; poate orĭ-şi cine să-şĭ închipuiască, cum se petreceaŭ lucrurile maĭ aproape de şesul Ungarieĭ.

Nu dar prin muncă stărnitoare, nicĭ cu arma în mână, ci prin siluire şi vicleşug s'aŭ introdus nobiliĭ maghiarĭ în Ardeal, unde eĭ la sfîr-

1) Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. I. pg. 319—321.
2) Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. I. pg. 577.

www.dacoromanica.ro

şiulu secoluluí XIII. stăpâniaŭ multe moşiĭ şi ocupaŭ cele maĭ însĕmnate funcţiunĭ 1).

La începutul secoluluĭ XIV., când Carol Robert de Anjou ocupă tronul, eraŭ decĭ în Ardeal de doue felurĭ de nobilĭ: ceĭ ardelenĭ Saşi, Sĕcuĭ şi Românĭ, şi ceĭ ungarĭ Maghiarĭ, care nu aveaŭ nicĭ o posiţiune în organisaţiunea Ardealuluĭ, nu atîrnaŭ nicĭ de Voivod, nicĭ de vre-unul din ceĭ doĭ Comiţĭ naţionalĭ.

Acasă la dênşiĭ, în Ungaria, eĭ aveaŭ dreptul de administraţiune şi de jurisdicţiune pe moşiile lor; aicĭ însĕ, în Ardeal, ei stăpâniaŭ moşiĭ, care steteaŭ sub autoritatea Voivoduluĭ orĭ sub a Regeluĭ. Trebuia decĭ să se producă cât maĭ curênd un conflict între Voivod şi aceştĭ veneticĭ, care nu atîrnaŭ de dênsul.

Încă în anul 1282 Regele Ladislaŭ IV. acordă Episcopilor din Alba-Iulia dreptul de a judeca pe ŏobagiĭ de pe moşiile lor.

1) Aceasta se urmează şi în timpul luptelor cu Turcii până la urcarea în scaun aluĭ Mateiu Corvin. Ast-fel Guvernatorul Mihail Szilagyi, unchiul luĭ Mateiŭ Corvin, încă în anul 1458 (Liber Decretorum pag. 49) emite un decret, prin care dispune, ca nobiliĭ să libereze *juxta antiquam consuetudinem* hujus regni[4] atât averile ocupate, cât şi maĭ ales iobagiĭ, pe care îĭ ţin fără drept. Ear Mateiŭ Corvin el însu-şi, luând frênele guvernuluĭ, învită pe toţĭ nobiliĭ să depună diregătoriile usurpate şi stărue în maĭ multe rênduri asupra dreptuluĭ de liberă migraţiune al ŏobagilor.

www.dacoromanica.ro

Nobilii maghiarĭ stăruie să li se acorde şi lor acest drept.

In anul 1342, anul morţiĭ luĭ Carol Robert Toma, Voivodul Ardealuluĭ, ţine adunare, însă nu cu nobiliĭ Saşĭ, Secuĭ şi Românĭ, nicĭ nu la Alba-Iulia, ci cu „*Universitas nobilium partis Transylvaniae*“ la *Turda*. Aceasta nu e adunarea, pe care o ţinea *Regele* la Alba-Iulia cu nobiliĭ din părţile Ardelene, ci o intrunire particulară a veneticilor (advenae), care vreaŭ să-şi reguleze posiţiunea în Ardeal.

In această adunare se hotăreşte, că nobiliĭ au dreptul de a judeca pe ţobagiĭ lor, ear în schimb iĭ recunosc Voivoduluĭ dreptul de a-ĭ judeca pe dênşiĭ 1).

E evident, că aicĭ nu poate să fie vorba nicĭ de nobiliĭ saşĭ orĭ de sĕcuĭ, care n'au stat nicĭ după anul 1342 sub autoritatea Voivoduluĭ, nicĭ de ceĭ românĭ, care fuseseră şi maĭ nainte judecaţi de Voivod, ci numaĭ de veneticiĭ, care renunţă la privilegiul ce li se acordase în «*bulla de aur*», pentru-ca să câştige şi în Ardeal dreptul de a judeca pe ţobagiĭ lor.

De aicĭ înainte dar nobilimea ungară are posiţiune în viaţa publică a Ardealuluĭ şi se începe o ne maĭ pomenită exploatare a locuitorilor de maĭ nainte şi maĭ ales a Românilor.

1) Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. I. pag. 673.

www.dacoromanica.ro

Aceia, care mai mult au suferit în urma năvălirilor, n'au fost nici Secuii, care se aflau în cea mai dosnică parte a Ardealului, nici Saşii, care au venit spre sfîrşitul năvălirilor, ci Românii, care se aflau pretutindenea în drumul Cumanilor, al Pacinaţilor şi al Maghiarilor. Era deci scădut numĕrul Românilor risipiţi pe o mare întindere.

După-ce au început prigonirile religionare, Românii s'au concentrat încetul cu încetul afară de Ardeal, mai înteiu de a lungul liniei meridionale, unde încă la sfirşitul secolului XIII. se consolidase un stat român, apoi, ieşind pe la Iacobeni, de a lungul liniei răsăritene. Astfel câţi-va ani după adunarea de la *Turda* o foarte însĕmnată parte din Românii de la nord ies pe la Iacobeni sub conducerea lui *Dragoş*, Voivodul Maramurĕşului, şi ear alţi câţi-va ani în urmă o mai însĕmnată parte iese pe acela-şi drum, sub conducerea Voivodului *Bogdan*. Intemeerea statului *Moldova* poate să fie considerată ca efect imediat al hotărîrilor de la Turda.

In urma acestor emigrări reacţiunea naţională română era peste putinţă, de oare-ce Românii eraŭ puţini şi risipiţi. Chiar trei sute de ani în urmă Voivodul Moldoviĭ, Vasilie Lupu, ḑice într'o scrisoare adresată mareluĭ Vizir: «în Transilvania plusquam **tertia est pars** Valachorum,

www.dacoromanica.ro

quibus promissa libertate, **eos contra Hungaros, sine mora incitabo,** *ac sic domi forisque bellum habebunt.*»1) Eară Vasilie-Vodă era interesat să exagereze numĕrul Românilor. Dacă dar pe la anul 1640 Românii eraŭ abia a treia parte din poporaţiunea Ardealuluĭ, în secolul XIV. numaĭ puţinĭ Românĭ puteaŭ să fie în Ardeal.

Românii însă nu eraŭ singuriĭ, pe care îĭ despuiaŭ nobiliĭ maghiarĭ. Secuiĭ eraŭ şi eĭ asupriţĭ, eară Saşiĭ aŭ perdut încetul cu încetul toate oraşele lor din basinul apusean.

Tocmaĭ în timpul, când Turciĭ se ivesc la Dunăre, Ardealul era decĭ agitat de nemulţumirĭ şi ast fel incapabil de acţiune. Ast-fel nobilimea nu maĭ stă pe gânduri, ci se adună împregiurul luĭ Laczkovicĭ, care se pune în legătură cu Turciĭ, fiind-că numaĭ sub protecţiunea Sultanuluĭ se putea continua exploatarea neomenoasă.

Şase-spre-ḑece anĭ înainte de căderea Constantinopuluĭ se produce în Ardeal o rĕscoală, despre care Michail Horváth (I. Band. pg. 276) ne spune următoarele:

«In curênd apoĭ Sigismund a fost înveselit de ştirea plăcută, că Ioan de Huniad a învins pe Sultanul Amurad, care năvălise în Sêrbia, lângă Belgrad într'o bătălie sângeroasă, în care aŭ că-

1) Eud. Hurmuzachi Docum. priv. la Ist. Rom. Vol, IV. Part. I. pg. 669

www.dacoromanica.ro

dut vr'o 40 mii de Turci, şi l'a alungat din provincie. Acesta a fost primul triumf măreţ al eroului glorios, pe care Dumneḑeŭ l'a dăruit în milostivirea luĭ patrieĭ, ca să o apere contra sĕlbaticelor horde osmane, pe care fanatismul religios le mîna spre cuceriri.

Peste puţin s'aŭ ivit însĕ evenimente foarte neplăcute, care aŭ turburat această bucurie a Regeluĭ acum bĕtrân şi bolnăvicios. Din causa încassăriĭ afară din cale aspre a dăjdiilor datorite Domnilor de pămînt şi încă maĭ mult din causa opririĭ *libereĭ migrări* ţĕraniĭ din Arleal s'aŭ resculat în vara anuluĭ 1437 şi aŭ prădat averile nobilimiĭ. Nicolae Csak, Voivodul Ardealuluĭ, a ţinut pentru înăbuşirea rĕscoaleĭ o adunare cu *nobilimea maghiară*, cu *Sècuiĭ* şi cu *Saşiĭ*, a împreunat cele **treĭ naţiunĭ în o uniune** şi a atacat apoĭ cu armata unită pe resculaţiĭ. Bătălia sângeroasă n'a fost însĕ decisivă şi s'a făcut o **învoĭeală**, în virtutea căreia ţĕraniĭ depun armele numaĭ cu condiţiunea, că fonciera se va încassa de aicĭ înainte cu dreptate şi numaĭ în proporţiune cu întinderea pămîntuluĭ şi cu mulţimea vitelor crescute pe el, că ţĕranul nu va fi silit la robotă de cât treĭ ḑile pe sĕptemână şi că sub nicĭ un pretext nu va fi oprit în libera luĭ migraţiune.»

Pe când dar Ioan Corvin se lupta la Dunăre

www.dacoromanica.ro

contra Turcilor, nobilimea din Ardeal face cu Saşiĭ şi cu Secuiĭ *uniunea celor trei naţiuni*, ca să ţină pe Românĭ în robie.

Nobilimea a călcat însă învoiala făcută în anul 1437. Orĭ-şi-cât de aspre ar fi fost condiţiunile primite de iobagĭ, dreptul de liberă migraţiune era un fel de supapă de siguranţă, de oare-ce aceia, care nu maĭ puteaŭ să suporte jugul, părăsiaŭ moşia şi ţara. Nobilimea nu-ĭ lăsa dar să plece. In acela-şĭ timp o însĕmnată parte din poporaţiunea maghiară de pe şesul de la Tisa se retrage din faţa Turcilor în Ardeal şi-ĭ scoate pe Saşĭ din oraşele maĭ apropiate de linia apuseană, ear Sĕcuiĭ cad şi eĭ în mare parte sub stăpânirea nobilimiĭ maghiare, care tot maĭ mult se sporia în Ardeal. Dar nesăţioasa nobilime nu se mulţumea nicĭ cu atât. De aceea Ardealul era mereŭ agitat. Regele Mateiŭ Corvin i-a ţinut, cât a trăit el, în frîŭ pe nobilĭ; dar după moartea luĭ asupririle aŭ devenit cu atât maĭ nemiloase.

In anul 1513 i se face Regeluĭ Vladislau propunerea să pornească o cruciată contra Turcilor.

«Cu ochiĭ ţintiţĭ la pămînt, — ḑice Mihail Horváth (I. p. 439), — şi in tăcere a ascultat Vladislau discursul mult promiţător. Nu ast-fel Magnaţiĭ, a cărora cea maĭ mare parte, «*molip-*

www.dacoromanica.ro

sita de egoism, privea ţara drept o prada pentru sine;» 1) eĭ aŭ primit propunerea Cardinalului cu aprobărĭ sgomotoase. Eraŭ cu toate aceste câţĭ-va, care în această epocă de turburărĭ aveaŭ o privire clară asupra stărilor complicate ale naţiunĭĭ, nu voiaŭ să se lase a fi amăgiţĭ de speranţe deşerte şi aŭ luat pe faţă poziţiune contra publicărĭĭ buleĭ de indulgenţă. Unul dintre aceştia, Vistiernicul Stefan Telegdy, a înfăţişat cu vioiciune starea de asuprire şi de miserie, în care se află ţerănimea de la moartea luĭ Mateiŭ, şi pericolul, pe care poate să-l aibă înarmarea uneĭ asemenea clase adènc nemulţumite şi călcate la pământ în asemenea împregiurărĭ, pentru Stat şi maĭ ales pentru asupritoriĭ eĭ, pentru nobilime, căcĭ s'ar îndrepta cu armele luate contra Turcilor asupra acesteia. El a propus decĭ, ca dacă e vorba să fie călcat armistiţiul (încheiat cu Turcii), să se adune banĭ pentru indulgenţe .i să se soldeze din aceste o armată de mercenarĭ.»

Prevederile luĭ Telegdy s'aŭ adeverit: în anul 1514 cetele de asupriţĭ, adunate odată şi înarmate, se rĕscoală sub conducerea unuĭ Sĕcuĭ,

1). Nic. Istuanffii Regni Hungarici Historia. Colon. Agr, 1685. Lib V pag. 42—43. „Senatorum magna pars, *qui otio et avaritia corrupti regnum praedae loco habebant.*“

www.dacoromanica.ro

Dozsa, şi nobilimea Maghiară, în loc de a pleca contra Turcilor, se luptă, ca să perpetueze asuprirea muncitorilor. 1).

Rescoala aceasta a fost înăbuşită de acela-şi Ioan Zopolea, care n'a luat parte la lupta de la Mohács şi care s'a declarat în urmă vasal al Sultanului, ear după suprimarea rĕscoalei o dietă ţinută la *Buda* primeşte proectul de codice elaborat de Stefan Verböczy, **Codex Tripartitum**, care (Pars III. Tit. 25. § 2) dispune că muncitorii agricoli perd dreptul de liberă migraţiune şi le remân Domnilor de pămênt supuşi pe vecie *mera et perpetua rusticitate*.

In timpul stăpânirii Turceşti soarta Românilor s'a mai înăsprit. După legile create în anul 1576 Românii sunt declaraţi de străini în Transilvania, care «*tolerantur pro tempore usque ad beneplacitum Principum et Regnicolarum*» —

1). Precum se vede din spusele lui Bonfiniu, a'e lui P. Ranzani (Epitome rerum Hungaricarum pag. 209) şi ale altor contimporani, Sĕcuii şi-au păstrat drepturile până după moartea lui Mateiu Corvin. In timpul domniei lui Vladislau înse nobilimea începe usurpările şi în Sĕcuime, ast-fel încă în primii ani ai secolului XVI. Sĕcuii sunt mereu frĕmêntaţi şi se rescoală în mai multe rênduri. Nu e dovedit, dar e probabil, că rĕscoala condusă de Gheorghe Dozsa era de mai nainte pregătită şi că Românii au luat parte numai în urmă la ea.

www.dacoromanica.ro

şi nicĭ eĭ, nicĭ preoţiĭ lor nu pot să fie de cât plugarĭ, păstorĭ orĭ salahorĭ. 1).

Ast-fel, profitând de nenorocirile patrieĭ şi de slăbiciunile Regilor, nobilimea maghiară s'a făcut stăpână în Ardeal, declarând de străinĭ în ţara aceasta pe Româniĭ, care atâta timp numaĭ eĭ singurĭ aŭ apărat-o de năvălitorĭ.

Dar avut-aŭ şi Saşiĭ, şi Săcuiĭ cuvinte de a se plânge de uniunea încheiată la anul 1437. Săcuiĭ şi-aŭ perdut comitele şi organisaţiunea şi mulţĭ dintre dênşiĭ aŭ ajuns, ca Româniĭ, în stare de iobăgie, ear Saşiĭ aŭ perdut mare parte din privilegiile lor, mare parte din pământul lor şi eraŭ din ce în ce maĭ strîmtoraţĭ. De aceea în lupta dintre Principiĭ uniţĭ cu Turcii şi Impĕratul Roman atât Saşiĭ, cât şi Săcuiĭ eraŭ imperialĭ. Ca să-ĭ ţină decĭ pe aceştia în frêŭ, mulţiĭ dintre Principiĭ Ardealuluĭ îşĭ aveaŭ reşedinţa maĭ ales la Sibiiŭ, în mijlocul Saşilor şi'n apropierea Săcuilor.

Vechiĭ pământenĭ nu scapă înse de sub asu-

1). Approbatae Constituţiones. Pars. I. Tit. 2 art. 1 şi 2. Textul în „Approbatae et compilatae constituţiones este: „Licet Natio Valachica inter Status Transilvaniae non sit recepta, eorum tamen Religio atque toleratur usque ad beneplacitum Principum et Regnicolarum. Breviarium Iuris Trantilvanici etc. Ed. II de Ios. Carol Eder 1822.

www.dacoromanica.ro

prirea nobilimiĭ maghiare de cât după-ce Turciĭ, ocrotitoriĭ acesteĭ nobilimĭ, sunt alungaţĭ peste Dunăre şi peste Carpaţĭ.

IV

Luptele pentru revindicare

Luptele pentru revindicare ale Românilor din Ardeal se încep pe timpul, când Mihaiu-Vodă se iveşte ca l ocţiitor al Impĕratuluĭ Roman la Alba-Iulia.

In cĭuda tuturor prigonirilor, care în timpul Regilor din Casa de Anjou eraŭ chiar maĭ aspre de cât maĭ nainte, Româniĭ n'au voit să recunoască supremaţia Papeĭ şi aŭ păstrat în bisericile lor ritul oriental şi limba slavonă 1),

1) Din aceasta unii trag conclusiunea, că şi Românii aŭ primit botezul de la Apostolii slavi Ciril şi Metodiu, pe la 860 880, ceea ce nu e probabil, de oare-ce atât Visigoţii, cât şi Ostrogoţii şi Vandalii aŭ primit creştinismul pe când se aflaŭ pe teritoriul Carpaţilor, şi nu e cu putinţă ca Românii din Carpaţi să fi fost păgâni în timpul, când vecinii lor barbarĭ eraŭ crestini. Alt-fel aĭ cestiunea poate să fie considerată ca resolvată în acest sens.

www.dacoromanica.ro

pe care o primiseră pe timpul stăpânirii bulgare.

După-ce Principii Ardealului intră în lupta cu Casa de Austria, Saşii primesc învăţăturile lui Luther, nobilii maghiari şi, în genere, Maghiarii pe ale lui Calvin şi numai Sĕcuii rĕmân catolici.

Saşii încep deci să facă printre Români propagandă luterană, ear Principii îi siluiesc pe Români să primească calvinismul. Ast-fel, ca mijloc de propagandă, se tipăresc în curênd dupa votarea Aprobatelor primele cărţi româneşti, Biblia, Psalmii, în genere, cărţile bisericeşti. Românii primesc bucuros aceste cărţi şi introduc limba românească în bisericile lor, dar pastreaza ritul oriental şi legăturile cu metropolia din Tĕrgovişte, numită a *Ungro-Vlachiei*.

Ast-fel chiar în timpul celei mai grele asupriri se întemeiază în Ardeal literatura română, pe care Românii din Moldova şi Muntenia o primesc abia pe la 1640, deşi încă în timpul lui Mihaiŭ-Viteazul cronicarii începusĕră şi ei să scrie româneşte şi Mihaiŭ scria şi el românește cu litere chirilice şi asistase în Alba-Iulia la liturghia românească.

In scurtul timp, pe care l'a petrecut în Ardeal, Mihaiŭ n'a făcut nimic, ca să uşureze soarta Românilor. Ear aceasta cu intenţiune. Avênd

www.dacoromanica.ro

să se lupte cu nobilimea maghiară, el era sigur de Românĭ şi de Saşĭ, dar nu totodată şi de Sĕcuĭ. De aceea într'o scrisoare adresată în anul 1600 Archiducelui Mateiŭ el stărue să li se asigureze Sĕcuilor vechea lor libertate şi să li se trimită armele promise, de oare-ce e trebuinţă de cooperarea lor (Quando quidem Sua Caesarea Regiaque Maiestas Siculos *antiqua eorum libertate donavit*, quorum opera în felicibus belli progressibus summe necessaria est 1).

Dupa moartea luĭ Mihaiu Românĭĭ sunt un factor, care nu mai poate să fie ignorat.

In anul 1602 Episcopul de Alba-Iulia, Dimitrie Napragy, descrie (într'un raport adresat Imperatuluĭ starea Ardealului 2).

După acest raport Ardealul se împărţia în treĭ *naţiuni: Saşi, Secui* şi *Ungurĭ*. Ear între aceştia sunt risipiţĭ în toată provincia Românii. (Inter hos disparsi sunt per totam Proviuciam Valachij.)

1. **Saşiĭ** aveau în timpul acesta şapte oraşe maĭ însĕmnate (Civitates praecipuas liberas) şi şapte scaune cu 93 sate. Maĭ era, afară de a-

1) Eud. Hurmuzachi. Docum. privitoare la Ist. Rom. Vol. IV. pag. 15.

2) Eud. Hurmuzachi. Docum privitoare la Ist. Rom. Vol. IV. pag. 282—289.

www.dacoromanica.ro

aceasta, *Universitatea săsească*, care avea în *opt* parochiĭ peste 230 sate.

Intre oraşele săseştĭ nu maĭ sunt numerate Deeş, Sĕc, Turda, dar e numerat âncă Clujul, care aḑi e maghiar.

«Sunt, ḑice Episcopul, între aceştĭ Saşĭ multe sate amestecate, Castele, Curiĭ nobilitare, care nu se socotesc la aceste scaune (plurimi immixti pagi, Castella, Curiae nobilium, qui ad istas Sedes non numerantur).

Acéstia sunt Maghiariĭ veniţĭ în timpul luptelor cu Turciĭ.

Intre numeroasele sarcinĭ ce li se împun Saşilor e şi datoria de a ţine în timp de pace pe Principe şi pe curtea luĭ peste iarnă pe mâncat şi pe bĕut (Tempore pacis Saxones tenentur Principem cum tota Aula,—*gratis alere*, solent enim Principes, presertim hiemali tempore, — se ad Saxones recipere et isthic ubique splendide nonarijs exceptis, convivari, et ita aliquot menses sine expensis producere».

Aceştí principĭ deprinşĭ a petrece iarna bènd şi mâncând în socoteala altora, care muncesc, sunt prototipul nobilului maghiar.

2. **Sĕcuiĭ**, care odinioară toţĭ aŭ fost nobilĭ şi liberĭ (olim omnes nobiles et liberi etiam pecorum pastores), acum ajunseseră să fie despuiaţĭ de drepturile lor şi aserviţĭ, ca Românii (omni-

www.dacoromanica.ro

bus libertatibus et immunitatibus privati în ordinem redacti, în *perpetuamque rusticitatem dejecti nobilibus* Transilvaniae et Principi sunt *subiectj*).

Nu era decĭ nicĭ patria, nicĭ naţiunea, nicĭ religiunea, pentru care lupta nobilimea maghiară năvălită în Ardeal: aliaţiĭ de la 1437 aŭ avut acea-şĭ soartă ca Românii; deşi eraŭ de viţă maghiară şi de lege romano-catolică, eĭ aŭ fost despuiaţĭ prin fraudă şi violenţă.

Mihaiŭ-Vodă, om în puterea cuvêntuluĭ, a stăruit să li se redea acestor oamenĭ, luĭ străinĭ de neam şi de lege, vechile drepturĭ şi libertăţi, pentru-ca ei să se lupte cu toată inima pentru causa creştină: Napragy, *Episcopul lor*, care nu era om, ci nobil maghiar, roagă pe Impĕratul să-ĭ ţie în robie (Non est in antiqua libertate per suam Maiestatem... retinenda, sed în ordinem potius *redigenda in servitutem*).

3. **Maghiraiĭ** eraŭ risipiţĭ în toată ţara (sparsi per totam Provinciam), aveaŭ noue comitate şi trăiaŭ şi acum după legile regatuluĭ ungar (nobiles horum comitatum utuntur legibus et immunitatibus *Regni Hungariae*, mutatis nonnullis post defecţionem à Corona Hungariae).

Străinĭ eraŭ decĭ în ţară, după legĭ străine trăiaŭ şi risipiţĭ erau ca toţĭ exploatatorĭi.

4. «**Românii** sunt risipiţĭ în toată provincia,—

www.dacoromanica.ro

dice Episcopul,—locuiesc mai ales în părţile muntoase (montosa presertim inhabitant loca), sunt supuşi parte Principilor, parte nobililor.» Ei sunt folositorĭ, fiind-că sunt bunĭ pentru toate serviciile (*Utiles sunt, nam ad omnia servitia coguntur).*

Pentru eĭ Episcopul nu cere nimic, ci se mărgineşte a-l încredinţa pe Imperatul, că din *causa limbeĭ straine* cu anevoia se pot converti la catolicism.

După această descriere hotarele Ardealuluĭ sunt tot cele din timpul, când nu eraŭ încă Maghiarĭ în Ardeal. Ast-fel *districtele Fagaraş, Lugoj* şi *Caranşebeş* se ţineaŭ de Ardeal şi eraŭ ale Principeluĭ. De la Lugoj înainte hotarul trecea prin castelele *Lipova, Şoimoş, Vilagosvar, Ineu,* (Genö), *Oradea-mare* şi *Hust.* Comitatele Solnoc, Crasna, Zarand, precum şi *Chioara, Beiuşul* şi *Baia mare* făceaŭ parte din Ardeal. Tot teritorul, unde aĭ Românii sunt în masse compacte, se ţinea de Ardeal.

Încă fiind Principe Sigismund Báthory, Mihaiŭ-Vodă a făcut să se zidească în apropierea oraşului Alba-Iulia o manăstire, căreia i s'aŭ dăruit pământurĭ. In acela-şĭ timp Sigismund Báthory a dăruit luĭ Mihaiŭ-Vodă Curia *Bolia* cu cele ce se ţineaŭ de dênsa, iar luĭ Ştefan-Vodă din Moldova maĭ multe domeniĭ.

www.dacoromanica.ro

Venind apoi Mihaiŭ-Vodă în Ardeal, a făcut boierilor seĭ multe donaţiunĭ.

Episcopul stăruie ca Impĕratul să revoace aceste donaţiunĭ şi ca călugării românĭ să fie alungaţĭ din mănăstirea zidită de Mihaiŭ-Vodă.

Imperatul perde însă Ardealul, şi Principiĭ sunt aceia, care împlinesc dorinţele nobilimiĭ, exprimate de Episcopul Napragy. Eĭ însă trebue să ţie seamă de Românĭ.

Dorind să căştige în partea sa pe preoţiĭ românĭ, Gavril Bàthory, acela-şi care se subscrie «*Craiul* , emite la 9 Iunie 1609 o diplomă, prin care, drept dovadă de mare graţie crăiască, dispune ca *preoţiĭ Românilor*, deşi iobagĭ, *slobodenie să aibă a schimba locul cel dânteiu unde-'i va plăcea luĭ sa aleaga loc de popie.*» 1) Acesta e primul drept, pe care-l căştiga Româniĭ: libera migraţiune pentru preoţiĭ, care remân alt-fel tot iobagĭ, orĭ-şi unde s'ar duce.

De oare-ce nobilimea nu respectează nicĭ dreptul acesta, Principele G. Rákóczy II. republică în anul 1653 diploma de la 1609,— însă tot în zadar.

Soarta Românilor nu se schimbă de cât după ce Impĕratul intră definitiv în stĕpânirea Ardealuluĭ.

---

1) G. Sincai. Hronica Românilor. Tom II. pg. 319—320.

www.dacoromanica.ro

De oare-ce mănosul şes de la Tisa şi de la Dunăre era în mare parte pustiŭ, timp de vre-o sută de anĭ una din preocupările de căpetenie ale curţiĭ din Viena a fost să populeze acest şes, ceea ce nu era cu putinţă de cât creând condiţiunĭ bune pentru muncitoriĭ agricolĭ şi şi pentru ceĭ industrialĭ.

In acela-şĭ timp curtea din Viena era interesată să căştige simpatiile popoarelor orientale, care erau accesibile pentru Rusia.

In anul 1690 dar Leopold I. emite, după intervenirea Episcopuluĭ sêrbesc din Ineu, o diplomă adresată Archiepiscopuluĭ sêrbesc Arsenie Cernovicĭ, prin care acorda *Naţiunii Illirice* şi bisericiĭ de rit oriental un întreg şir de privilegiĭ. Ear *Naţiunea Illirica* în sensul aceleĭ diplome este «Communitas ejusdem Graeci Ritus et Nationi Rascianorum per *Graeciam, Bulgariam, Rasciam, Herzegovinam, Dalmatiam, Podgoriam, Ienopoliam*, caeteraque annexa Loca». 1)

Ancă după căderea Constantinopoluluĭ o însemnată parte din poporul sêrbesc a trecut sub conducerea luĭ Brancovicĭ Dunarea şi s'a aşeḑat maĭ ales pe valea Murĕşuluĭ până în Transilvania şi de a lungul hotarelor Transilvanieĭ, de la Lipova înainte spre Oradea-Mare (Podgo-

1) E. Hurmuzachi. Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. V. pag. 353.

www.dacoromanica.ro

ria, Ienopolia, caeteraque Loca). Acum trece în ţările recucerite de Habsburgi o altă parte din poporul sèrbesc sub conducerea Archiepiscopului Cernovicĭ, care-şĭ pune în urmă reşedinţa la Carlovĕţ şi se declară Patriarch.

La 4 Martie 1695 Impĕratul Leopold I. emite decĭ o nouă diplomă, prin care confirmă şi precisează privilegiile o dată acordate. 1)

In vîrtutea acesteĭ diplome Archiepiscopul Cernovicĭ are şapte sufragani: 1 «Carlostadiensis», — 2, «Szegediensis». — 3. Mochacsiensis, — 4. Budensis et Albae-Regalis, — 5, Versaziensis, — 6. «*Tömösvariensis-Ienopolitanus*» şi «*Varadiensis* et *Agriensis*».

Ceĭ din urmă doi aveaŭ în linia Lugoj — Ineu (Ieno-polia) Oradea-mare (Varadiensis) şi Romînĭ în discesele lor. Aceştĭ Romînĭ, la început foarte puţinĭ, s'aŭ bucurat şi eĭ de ocrotirea dată bisericiĭ orientale.

Nu s'a bucurat însă marea mulţime a Romînilor din Ardeal.

Tocmaĭ de aceea nobilimea stărue, ca Transilvania să rĕmăie în limitele eĭ vechĭ. Ear în tractatul de la Carlovĕţ, Art. 2. se ţice: «*Transilvaniae* **antiqui** *limites*», «vero intra praedictos limites sita sunt loca nempe *Caransibes*,

1) E. Hurmuzachi. Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. V. pag. 440.

www.dacoromanica.ro

Lugas. Lippa». 1) Ear de aicĭ înainte hotarele sunt aretate în diploma de la 1695: prin *Ineu* spre *Oradea-mare*, decĭ tot cele de la 1300 şi de la 1602, — până la care Românii aŭ fost şi sunt masse compacte.

Lucru firesc ar fi fost, ca aceştia să fie scoşi de sub autoritatea metropolituluĭ Ungro-Vlachiei şi trecuţĭ sub a Patriarchuluĭ din Carlovĕţ.

După încheerea păcĭĭ de la Carlovĕţ însĕ a urmat rĕsboiul pentru succesiune la tronul Spanieĭ, în timpul căruia nobilimea maghiară s'a rĕsculat sub conducerea luĭ Francisc Rákóczy. Dacă decĭ în Ungaria în mare parte pustie Curtea din Viena putea să dispună după buna eĭ chibzuinţă, în Ardeal, unde se concentrase nobilimea, ea trebuia să ţină seamă de pretenţiunile acesteia. Ast-fel Impĕratul Leopold I. a fost silit de împregiurărĭ să admiţă valoarea legală a «*Aprobatelor Constituţiunĭ*», prin care Românĭĭ şi biserica orientală eraŭ în lipsă de orĭ-şi-ce drept, şi să despartă Ardealul în toate privin-

1) E. Hurmuzachi, Docum. priv. la Ist. Român. Vol. V. Ap. 330. După o diplomă de la 1655 a luĭ Gheorghe Ràkoczy II (păstrată în archiva Academieĭ Române) Achatiu Barcsay era *Comes Comitatus Hunyadiensis, Districtuumque Carensebesinesis* et *Lugosensis*, **Banus supremus**" — adecă Caransebeşul şi Lugojul eraŭ banate ce se ţineaŭ de Ardeal".

www.dacoromanica.ro

ţele de Ungaria, unde soarta iobagilor era mai uşurată şi biserica orientală avea o posiţiune asigurată.

Ca să desfacă pe aceştĭ Românĭ de metropolia Ungro-Vlachieĭ, să-ĭ scoaţă de sub înrîurirea Ţarulnĭ-Papă şi sĕ-ĭ poată ajuta în mărginile «*Aprobatelor Constituţiunĭ*», Cabinetul din Viena trimite în Ardeal misionarĭ Iesuiţĭ, care-ĭ îndeamnă pe Românĭ să recunoască, păstrând ritul oriental, supremaţia Papeĭ, căcĭ se vor bucura de drepturile acordate prin «*Aprobatae Constitutiones*» bisericiĭ romano-catolice.

Partea cea cu desăvîrşire mare a preoţilor, care eraŭ iobagĭ, cu episcopul *Teofil* în frunte, e accesibilă pentru această propagandă.

După instrucţiunile, pe care le primise în anul 1692, cu ocasiunea confirmărĭi sale în scaun, de la guvernatorul Gheorghe Bánffy, Episcopul Teofil nu era, în adevĕr, de cât şeful misiunĭĭ calviniste în mijlocul Românilor. El trebuia să primească *cathichismul calvinesc* şi să facă pe alţiĭ să-l primească (p. 2), trebuia să nu se abată de la usurile calvineştĭ (p. 3), era dator să ceară aprobarea superintendentuluĭ calvinesc, care se numia «Hungarorum et Valachorum Episcopus» (p. 11) atât pentru convocarea, cât şi pentru hotărîrile sinoduluĭ, ba după punt. 19. al instrucţiunĭĭ era supus în întreaga conducere

www.dacoromanica.ro

a bisericiĭ supravegheriĭ şi vistaţiuniĭ canonice a superintendentuluĭ, — «a praescripto Eppo. orthodoxo Transyvaniae dependeat» 1)

Unirea cu biserica papală, — în forma inofensivă, în care se propunea, era deci o scăpare de sub tirănia calviniştilor şi în acelaşĭ timp singura cale de scăpare de sub jugul impus de «*Aprobatae Constitutiones*».

In anul 1697 Episcopul Teofil convoacă, de astă-dată fără de aprobarea superintendentuluĭ calvinesc, — un sinod la Alba-Iulia, şi preoţimea adunată în acest sinod recunoaşte pe Pontificele Roman drept cap vĕḑut al întregeĭ bisericĭ creştine (totius Ecclesiae Christi) şi admite purgatoriul, cuminecătura în o singură formă şi purcederea Duhuluĭ Sfînt şi de la Fiiul, cere însĕ de la Impĕratul treĭ asigurărĭ: 1) că preoţiĭ de rit grecesc se vor bucura de acelea-şĭ drepturĭ ca şi ceĭ-lalţĭ preoţĭ din ţară 2), că aceştĭ preoţĭ vor fi dotaţĭ şi vor avé case parochiale 3), că eĭ vor atîrna numaĭ de Episcopul lor.

Nobilimea face dar toate opintirile, ca să zădărnicească *unirea*, în urma căreia preoţiĭ români devin oamenĭ liberĭ.

Murind Teofil încă în acel an, Calviniştiĭ pun la cale înlocuirea luĭ cu *Atanasie*, un adept al

1) Nic. Nilles. Symbolae. Oeniponte, 1885. Vol. I. pg. 153—160.

www.dacoromanica.ro

lor, care în urma intervenirii lor e ridicat de metropolitul Ungro-Vlachieĭ la treapta archiereiască.

Eĭ s'aŭ înşelat însĕ, de oare-ce Atanasie, ocupându-şĭ scaunul, convoacă în anul 1698 un nou sinod, care primeşte definitiv unirea. In actul subscris la 7 Octomvrie 1698 1) preoţimea declară însĕ, că primeşte *numaĭ suprematia Papeĭ*, ear cele-lalte treĭ puncte le admite fără ca să le primească, şi nu admite nicĭ o schimbare în ritul şi în organisarea bisericiĭ.

La 16 Fevruarie 1699 subscrie apoĭ şi Imperatul Leopold I. diploma, prin care acordă bisericiĭ *greco-catolice* şi preoţilor eĭ acelea-şĭ drepturĭ, pe care le avea biserica *romano-catolică* cu preoţiĭ eĭ 2).

In acela-şĭ an însĕ nobilimea, adunată în dietă, hotăreşte, că preoţiĭ românĭ, trecênd la vre-una din bisericile, cărora li se acordă drepturĭ în *Approbatae*, se bucură numaĭ de drepturile bisericiĭ, în care trec, dar numaĭ pentru averile bisericeştĭ (cari nu existau) sunt scutiţi de dijmă şi de cele-lalte prestaţiunĭ; ear preoţiĭ, care remân *greco-orientalĭ*, sunt tot ŭobagĭ ca maĭ nainte.

1) Nic. Nillcs. Symbolae. Vol. I. pg. 206—210, unde actul unirii e reprodus în fassimile.

2) Eud. Hurmuzachi. Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. V. pag. 540—541.

www.dacoromanica.ro

Astfel, strîmtoraţi între Imperatul şi nobilime, între Românii în secolul XVIII.

Sunt mai presus de toată închipuirea nenorocirile ce din actul de la 7 Octombrie 1698 au resultat pentru Ardeal şi pentru Românii în deosebi.

Nobilimea, dovadă şi hotărîrile luate la 8 Septemvrie 1699, ţinea să zădărnicească diploma de la 16 Fevruarie ori, cel puţin, să reducă efectele ei la un minimum potrivit cu interesele ei particulare. Românii au avut deci să susţină cu nobilimea o grea lupta, în care puţin ajutor au primit de la curtea din Viena, care a avut în secolul XVIII. nu mai puţin de cât nouă resboaie mari şi astfel era mereu nevoita să între în voile nobilimii maghiare, accesibilă pentru ori-şi-ce duşman al Casei Domnitoare.

Românii erau însă în acela-şi timp desbinaţi între dînşii.

Actul de la 7 Octomvrie 1698 nu era sincer.

Preoţimea adunată atunci la Alba-Iulia şi-a făcut reservele în ceea ce priveşte păstrarea tradiţiunilor bisericeşti până în cele mai mici amenunte, fiind-că ştia că massele poporului român resping ori-şi-ce schimbare în viaţa lor religioasă. Ear Iesuiţii s'au mulţumit deocamdată şi cu simpla recunoaştere a supremaţiei papale, fiind-că speran, că încetul cu încetul Românii

www.dacoromanica.ro

vor primi și ritul apusean, și organisațiunea romano-catolică.

Un popor, care a fost despuiat prin sîluire și vicleșug de toate drepturile luĭ, nu maĭ poate să fie înșelat. Românii au sîmțit deci, ca vorba e să fie despuiați încetul cu încetul și de tradițiunile lor bisericești; ei au rĕspins dar unirea și au alungat pe preoțiĭ, care o primiseră. Astfel cei mai mulțĭ dintre dènșii remân fară de preoți.

Spre a ĭ sili să primească unirea, guvernul le împune să întreție pe preoțiĭ greco-catolici, de la care eĭ nu vor să primească sacramantele, și întărește cordonul militar de pe la granițe, ca să nu poată intra în Ardeal preoți greco-orientalĭ nici de la Sèrbĭ, nicĭ de peste Carpați. Partea cu desevîrșire mare a Românilor a respins cu toate aceste unirea, a sângerat prin trecătorĭ, ca să-șĭ aducă preoțĭ, care să-i botezo copiiĭ, și și-a îngropat morțiĭ maĭ bucuros neprohodiți de cât ca să primească sacramente de la preoțĭ uniți.

Actul de la 1698 și diploma de la 16 Fevruarie 1699 sunt cu toate aceste începutul unei epoce nouè în viața Românilor.

Româniĭ sunt, ce-ĭ drept, tot iobagĭ legați de pămînt și toleraț numaĭ în țara lor; dar eĭ aŭ preoțĭ, pe care nu maĭ poate nimenĭ să-i pună la muncă silnică și să-ĭ trateze ca pe niște slugi,

www.dacoromanica.ro

au biserică, cărora li se dă înzestrare, ață o Episcopie, căreia Impĕratul îĭ face donațiună, ață un Episcop, care e Consilier împĕrătesc și socotit în rêndul maĭ marilor țĕriĭ. In acelașĭ timp biserica romano-catolică, ajunsă la putere, nu maĭ permite ca copiĭ românĭ să fie, ca pên'acum, opriți, dacă vor să învețe la școlile catolice. Ba Iesuiții, preocupați de propagarea catolicismuluĭ, aleg pe ceĭ maĭ deștepțĭ dintre tineriĭ românĭ și-i trimit să facă studiĭ pe la seminarele catolice din țară și din străinătate, la Viena, la colegiul de Propaganda Fide din Roma. Din rêndurile acestor tinerĭ ață ieșit apoĭ, ce-ĭ drept, nu propagatorĭ aĭ catolicismuluĭ, dar ceĭ dântâiu marĭ luptatorĭ naționalĭ și propagatorĭ aĭ conștiinței de latinitate.

Unul dintre acești tinerĭ, Ioan Micu, e ridicat la anul 1730 în scaunul Episcopesc, atunci la Făgăraș. El ia numele Inocențiŭ Klein și obține de la Impĕratul Carol VI. o însĕmnată donațiune, pentru-ca să întemeeze o mănăstire și un seminar la Blașiŭ, unde-și mută reședința. In anul 1738 preoțimea subscrie apoĭ 25,000 florinĭ pentru ridicarea zidirilor, și ast-fel se înființează încetul cu încetul un liceŭ, o școală pedagogică și un seminar teologic, primul și pentru timp de aproape o sută de anĭ singurul focar de cultură națională românească.

www.dacoromanica.ro

Intrând apoĭ în luptă cu nobilimea, Inocenţiu Klein stăruie să li se facă dreptate Românilor, atât celor uniţĭ, cât şi celor ce respingeaŭ unirea. Timpul nu-ĭ era însĕ priincios, de oare-ce, murind Carol VI., fiică-sa Maria Terezia se afla în mare strîmtorare şi Curtea din Viena ear era nevoită să intre în voile nobilimiĭ maghiare. In acela-şĭ timp Inocenţiu Klein ţinea maĭ presus de toate să câştige iubirea Românilor, şi din iubire şi încredere către dênsul o foarte însemnată parte din Românĭ, peste 600 parochiĭ, aŭ primit unirea, fiind-că el le dăduse Românilor asigurarea, că nicĭ odată biserica greco-catolică nu va părăsi ritul, limba, organisaţiunea. Tocmaĭ prin aceasta însĕ el s'a pus în conflict cu Iesuiţiĭ. El obţine de la Maria Terezia în anul 1742 presentarea unuĭ proect de lege, prin care i se acordă bisericiĭ greco-catolice acelea-şĭ drepturĭ ca celeĭ romano-catolice; vĕdênd înse opositiunea nobilimiĭ, Curtea sacrifică pe Inocenţiu Kleiu, care se retrage apoĭ, se expatriază şi moare în exil la Roma.

Dar direcţiunea dată de dênsul rĕmâne, şi încă pe la sfîrşitul rĕsboiuluĭ de şapte anĭ înfluinţa nobilimiĭ maghiare scade.

Indată-ce privirile Cabinetuluĭ din Viena se îndreptaseră spre nord, trebuiaŭ neapărat să se ia mĕsurĭ pentru asigurarea hotarelor din Ar-

www.dacoromanica.ro

deal. Eraŭ prea marĭ interesele, care cereaŭ, ca Curtea din Viena să aibă simpatiile popoarelor orientale, pentru-ca de frica Maghiarilor Impĕrăteasa să maĭ permiță prigonirea neomenoasă a Românilor de rit oriental.

Româniĭ aŭ veuit în Carpaţĭ ca apărătorĭ de hotare şi timp de o mie de anĭ eĭ aŭ sângerat în trecătorile Carpaţilor, unde sunt adunaţĭ şi acum în masse compacte : inimile lor eraŭ decĭ cea maĭ sigură apărare şi de aicĭ înainte atât faţă cu duşmanul de la Nord, cât şi faţă cu nobilimea maghiară, care a pactat cu toţĭ duşmaniĭ patrieĭ.

In anul 1758 Cancelarul Kaunitz dă, prin urmare, în consiliul de stat o opiniune separată, iar în motivarea acesteĭ opiniunĭ el stăruie să se pună capăt prigonirĭĭ şi să li se dee Românilor greco-orientalĭ din Ardeal un Episcop exemt, care să le sfinţească preoţĭ.

«Cele câte-va milioane de grecĭ-neuniţĭ, care trăiesc sub prea înalta stăpânire a Majestăţiĭ Voastre,—ĭĭ ḑice el în motivare Impĕrăteseĭ,—aŭ, după a mea neînsĕmnată părere, să fie priviţĭ ca o comoară şi un adevĕrat giuvaier (Kleinod) al măriteĭ Case Domnitoare, de la care statul va trage în viitor foloase şi maĭ marĭ de cât până acum, numaĭ dacă în cele bisericeştĭ şi în cele civile vor fi **apăraţĭ cu hotărîrea cuvenită** de toate *asupririle*, *nedreptăţile* şi *plânge-*

www.dacoromanica.ro

rile legitime şi vor fi conduşĭ ast-fel, cum după regulele de precauţiune trebue să fie tratat un popor *aspru* şi *rĕsboinic*. 1)

In urma stăruinţelor de felul acesta se trimit în Ardeal Comisarĭ, care constată, că în ciuda tuturor siluirilor şi în ciuda activităţiĭ luĭ Inocentiu Klein, marea majoritate a Românilor, peste 128,000 familiĭ, resping şi acum unirea. In anul 1762 Impĕrăteasa însărcinează decĭ pe Episcopul sêrbesc din Buda, Dionisie Novacovicĭ, să administreze, pe lângă Episcopia sa, şi diecesa romană greco-orientală ce se înfiinţează pentru Ardeal, cu reşedinţa la Sibiiŭ.

Ast-fel după o resistenţă de 62 anĭ Româniĭ neînduplecaţĭ iar pot să aibă preoţĭ şi biserici în legea cea veche, ear ceĭ uniţĭ cu biserica romano-catolică nu se maĭ tem de aicĭ înainte, că vor fi despuiaţĭ de ritul şi de tradiţiunile lor şi despărţiţĭ ast-fel de fraţiĭ lor.

In acela-şĭ timp,— mare lucru !— urmaşiĭ legionarilor luĭ Traian, după sute de anĭ, ear ajung să pue mâna pe arme şi să fie organisaţĭ în cete de luptătorĭ pentru apărarea trecătorilor din Carpaţĭ.

Cu aceasta se începe, în ajunul revoluţiuniĭ franceze, viaţa modernă a Românilor.

---

1) Eud. Hurmuzachi. Docum. priv. la Ist. Rom. Vol. VII. pag. 20.

www.dacoromanica.ro

V

Redeşteptarea naţională

Ioan Zapolea, declarându-se vasal al Porţiĭ, a luat în stăpânirea sa nu numaĭ castelele şi domeniile regale, ci totodată şi teritoriile mare parte *alodiale*, care în timpul Regilor din Casa arpadiană erau *exemte* şi nu fuseseră încă usurpate de alţĭ nobilĭ maghiarĭ. El s'a făcut apoĭ comite sĕcuiesc, ca să dispună de teritoriile Sĕcuilor, şi nobiliĭ au primit Calvinismul, ca să poată lua averile bisericiĭ romano-catolice. El stĕpânia decĭ, afară de pămêntul săsesc, numit, «*fundul regiu*» şi afară de moşiile usurpate de nobilimea maghiară, tot Ardealul.

Ca să adune Maghiarĭ în Ardeal şi ca să-şĭ câştige partisanĭ, atât Zapolea, cât şi urmaşiĭ luĭ fac din aceste întinse teritoriĭ alodiale multe donaţiunĭ; ba, precum se vede din raportul Episcopuluĭ Napragy, Saşiĭ, deşi îĭ ospĕtau pe principĭ, n'au fost cruţaţĭ nicĭ eĭ, şi se făcuseră multe donaţiunĭ şi în fundul regiu.

www.dacoromanica.ro

Cu toate aceste la sfîrşitul secoluluĭ XVII., când Leopold I. a luat în stĕpânirea sa Ardealul, o foarte însemnată parte din ţară erau domeniĭ ale foştilor Principĭ, care acum devin domeniĭ ale Coroaneĭ sau *erariale.*

Iobagiĭ din Ardeal erau dar şi eĭ de douĕ feluri: *particulari* sau aĭ nobililor şi *erariali* sau aĭ Impĕratuluĭ.

Dintru început, câtă vreme Curtea din Viena era nevoită să între în voile nobilimiĭ, ĭobagiĭ erariali erau trataţi cu acea-şĭ asprime ca ceĭ particulariĭ, după *Approbatae Constitutiones.* Indată însĕ ce Românii primesc *unirea* şi maĭ ales în timpul luĭ Inocenţiu Klein, biserica greco-catolică e înzestrată din domeniile erariale şi soarta ĭobagilor erariali, care primesc unirea, se maĭ uşurează.

Acesta e cel maĭ de căpetenie dintre cuvintele, pentru care nobilimea combătea unuia. Ea nu se temea, ce-ĭ drept, că ĭobagiĭ eĭ vor trece pe domeniile erariale, fiind-că iobagiĭ n'aveau dreptul de liberă migraţiune, dar exemplul dat de Imperatul era, din al eĭ punct de vedere, rĕŭ şi primejdios.

După încheerea păciĭ de la Hubertsburg, când în Polonia situaţiunea era din ce în ce maĭ încurcată şi Rusia se pregăteşte să pornească rĕsboiŭ contra Turcieĭ, Curtea din Viena se hotă-

www.dacoromanica.ro

reşte să declare pe iobagii erariali oameni liberi şi stăpâni ai pământului, pe care se află, cum au fost mai nainte de învasiunea maghiară, ear în schimb să le ceară, cum li s'a cerut odinioară, să stee mereu armaţi pentru apărarea ţării.

Se iau deci măsuri, ca să se facă *conscripţiunea* poporaţiunii de pe domeniile erariale, pentru ca să se organiseze apoi în companii, batalioane şi regimente de grăniceri atât Românii, cât şi Secuii.

O fioroasă însufleţire cuprinde massele, care după sute de ani de asuprire neomenoasă se vĕd ajunse ear la libertatea de odinioară, şi voinicii aleargă din toate părţile la comisiunile însărcinate să facă conscripţiunea şi cer arme.

Nici în această clipă de avênt Românii nu-şi perd însĕ bunul cumpĕt: mai nainte de a primi libertatea şi armele, ei cer să li se dea asigurare, că *oficerii lor vor fi luaţi dintre Români* 1) şi că *nu vor mai fi siliţi să primească unirea.*

Ast-fel Românii din faţa trecĕtorilor de la Rodna şi Bărgău adresează Episcopului Dionisie o petiţiune, în care ţic:

«Noi ne prăpădim (verkümmern) trupeşte şi

1) Eud. Hurmuzachi. Fragmente zur Geschichte der Rum. II. band pag. 174.

www.dacoromanica.ro

sufletește, murim fără de spovedanie și fără de cuminecătură ca vitele și suntem deopotrivă cu turma de oĭ fără de păstor. Dacă Tu, mărite Domnule, nu te veĭ îndura de noĭ și nu ne veĭ aduce ajutor și mângăiere, nu ne maĭ întoarcem la casele noastre, unde ne așteaptă **temniță** și **pedeapsă**, ci pribegim în alte țĕrĭ, unde putem să trăim liniștițĭ după legea noastră; căcĭ suntem tare hotărîțĭ să perim maĭ bucuros de cât să primim uniunea. Dacă e dar cu putință, trimite-ne un preot neunit, ca să nu ne prăpădim cu toțiĭ.»

Intr'o altă petițiune, adresată președinteluĭ Staturilor, eĭ ḑic:

«Nu din îndĕrătnicie (Starrsinn), nicĭ din aspru spirit de particularism refusăm noĭ acum serviciul militar, ci numaĭ din considerațiune cătrĕ religiunea noastră, pe care n'am schimbat-o nicĭ odată și nicĭ odată nicĭ într'un chip n'o vom schimba. Vom presta serviciĭ **întocmaĭ ca strămoșiĭ noștri**, vom plăti birurĭ și dăjdiĭ, însĕ numaĭ păstrându-ne religiunea și dacă ni se vor încuviința noiĭ preoțĭ neunițĭ» 1).

In fața acesteĭ hotărîrĭ neînduplecate Curtea din Viena nu maĭ stăruie asupra unirĭĭ și admite pentru trupele de grănicierĭ *organisarea*

1) Eud. Hurmuzachi. Fragmente etc. II. Band. pag. 180—181.

www.dacoromanica.ro

după naţionalităţi, cum a fost maĭ nainte de invasiunea maghiară.

La Năsĕud, pe domeniile erariale din districtul Făgăraşuluĭ, din munţiĭ Sibiiuluĭ şi din valea Haţeguluĭ, precum şi la Caransebeş şi Lugoj se organisează batalioane de *grăniceri români*, ear la isvoarele Oltuluĭ până spre Ţara Bârseĭ batalioane de *grăniceri sĕcui*, şi ast-fel se execută şi în cea ce priveşte pe o însĕmnată parte din Românĭ *planul croit de Mihaiŭ Viteazul.*

In timpul acestor operaţiunĭ de «*militarisare*» Impĕratul Iosif II. călĕtoreşte în Ungaria (1768) şi apoĭ în Ardeal şi rémâne încântat de poporaţiunea română, dar cu atât maĭ îndignat de purtarea neomenoasă a nobilimiĭ şi a diregătorilor faţă cu ĭobăgimea, indignaţiune, căreia îĭ dă în ceĭ maĭ aspri terminĭ expresiune în instrucţiunile date Comisarilor trimişĭ în Ungaria după publicarea *patenteĭ de toleranţă* 1). El stăruie tot odată, ca locurile încă deşerte de pe şesul de la Tisa, Murĕş şi Timiş să nu fie populate, ca până acum, cu coloniştĭ germanĭ, ci fie cu Sêrbĭ din provinciile turceştĭ, fie cu Românĭ aduşĭ din Moldova şi Muntenia.

«Pe când dar ĭobagiĭ erarialĭ reintraŭ în drep-

1) Eud. Hurmuzachi. Documente etc. Vol. VII. pag. 442—444.

www.dacoromanica.ro

turile lor de oameni liberi, ear Emigrații din Moldova și din Muntenia treceau prin Ardeal spre șesurile manoase, iobagii de pe moșiile nobililor erau îngrămădiți pe pământul în mare parte sterp și tocmai de aceea puși la muncă grea și necurmată.

După încheerea rĕsboiului de șapte ani, după ce Bucovina și Galația fuseseră adnexate și mai ales după ce de a lungul linieĭ rĕsăritene și de a lungul celeĭ de la meadă-ți se formase din iobagii eliberați un cordon militar, nobilimea maghiară nu mai îndrăznea să se avênte la opositiune față cu mĕsurile luate de guvernul împĕratesc; ea înse își vărsa veninul asupra iobagilor seĭ, asupra cărora avea în virtutea *Aprobatelor* o putere nelimitata. Ast-fel conflictele dintre iobagi și nobili erau din ce în ce mai dese, și pădurile erau pline de iobagi fugari, care traiau viață haiducească, fiind-că cea mai groaznică moarte îi aștepta, dacă erau prinși.

In anul 1783 Imperatul Iosif II numește, în sfîrșit, pentru Diecesa română greco-orientală a Ardealului, care până acum fusese administrată numai în mod provisoriu, un Episcop definitiv. Era însă prea tărdiŭ, de oare-ce acum conflictul dintre Români și Nobili luase un caracter social, și în anul 1784, când primul Episcop al Sibiului, Sîrbul *Ghedon Nikiticz*, sosește în Ar-

www.dacoromanica.ro

E în natura lucrurilor, că aptitudinile rĕsboinice aŭ ajuns la cea maĭ mare desvoltare în acea parte a poporuluĭ român, care a avut să susţină cele maĭ multe şi maĭ grele lupte cu năvălitoriĭ. Aceştia sunt aşa numiţiĭ «*Moţi*», care ocupă trecĕtorile de la *Zam*, *Abrud* şi *Ciucea*, oamenĭ de o extraordinară vigoare trupească şi sufletească.

O însĕmnată parte din aceştĭ Moţĭ eraŭ iobagĭ erarialĭ încă nemilitarisaţĭ, şi nobilimea face toate opintirile, ca eĭ să nicĭ nu fie militarisaţĭ. Moţiĭ însĕ aleargă la comisiunea de conscripţiune şi cer să fie trecuţĭ în liste. In acela-şĭ timp se pun în mişcare massele iobagilor de pe moşiile nobilitare, ear de prin păduriĭ ies la iveală fugariĭ urmăriţĭ de domniĭ de pămênt.

De oare-ce autorităţile publice nu ţin seamă de cererile acestora, ci vreaŭ *să înnabuşe mişcarea cu forţa*, doĭ ţĕranĭ, *Horia* şi *Cloşca*, şi un preot *Crişanu*, se pun în fruntea masselor agitate şi timp de câte-va lunĭ de ţile se face o pustiire şi o vĕrsare de sânge, a căreia amintire umple şi astă-ţĭ inimile de îngrozire.

Considerând această rĕscoală drept o consequenţă firească a asupririĭ neomenoase, Impĕratul dă comandantuluĭ militar din Transilvania ordinul să-ĭ cruţe pe rĕsculaţĭ, limitează drepturile nobilimiĭ faţă cu iobagii lor şi le acordă

www.dacoromanica.ro

şi iobagilor din Ardeal **dreptul de liberă migraţiune**. Câştigând apoĭ acest drept, rĕsculaţiĭ se risipesc.

De oare-ce Impĕratul Iosif II. n'a înăbuşit rescoala aceasta prin vĕrsare de sânge, nobilimea maghiară îl acusa şi uniĭ dintre istoriografiĭ maghiarĭ îl acusă şi astă-zĭ de a fi fost autor intelectual al întregeĭ mişcărĭ. Nu poate însĕ să fie nimic maĭ absurd de cât o asemenea acusaţiune. In timpul când în Franţa se clocea revoluţiunea cea mare, ear Rusia se pregătea pentru un noŭ rĕsboiŭ contra Turcieĭ, Curtea din Viena nu numaĭ era interesată ca Ardealul să fie liniştit, dar era totodată din noŭ nevoită să între în voile nobilimiĭ maghiare.

Ast-fel Impĕratul Iosif II, chiar el, a trebuit să le aducă nobililor maghiarĭ o jertvă şi să consimtă ca ceĭ treĭ capĭ aĭ mişcăriĭ, Horia, Cloşca şi Crişanu, să fie executaţĭ.

Eĭ sunt socotiţĭ de Românĭ în rîndul marilor martirĭ naţionalĭ, de oare-ce în urma rĕscoaleĭ conduse de dênşiĭ s'aŭ abrogat de fapt «*Approbatae Constitutiones*», şi ast-fel prin rĕscoala română de la 1784 iobăgimea a recâştigat ceea ce perduse în urma rĕscoaleĭ pornite la 1514 de Sĕcuĭ sub conducerea luĭ Dozsa.

Isbucnind puţin în urmă atât rĕsboiul cu Turciĭ, cât şi revoluţiunea franceză, nobilimea

www.dacoromanica.ro

maghiara profită ear de strîmtorările Dinastiei şi ameninţă mereŭ, ca să stoarcă concesiuni.

In acela-şi timp însĕ clasa cultă română, care se produsese în timpul celor din urmă decenii, deşi încă de tot mică, veḑênd hotărîrea poporuluĭ, se îmbărbătează şi, în frunte cu Episcopiĭ *Ioan Bob* (greco-catolic) şi *Gherasim Adamovicĭ* (greco-oriental) presentează, consequenţă firească a mişcăriĭ de la 1784, o petiţiune, prin care cer, ca Româniĭ din Ardeal să fie reintegraţĭ în drepturile lor şi recunoscuţĭ drept a patra naţiune, egal îndreptăţită cu Maghiariĭ, Saşiĭ şi Sécuiĭ 1).

1) Cu această petiţiune, cunoscută sub numele *„Supplex Libellus“*, se începe o fasă nouă în istoriografia privitoare la Românĭ. — Nimenĭ nu pusese maĭ nainte la îndoială originea romanică a Românilor nimenĭ nu făcuse încercarea de a dovedi, că Româniĭ nu sunt urmaşiĭ Dacilor şi aĭ legionarilor romanĭ şi ceĭ maĭ vechĭ pămênteni în Ardeal. La începutul secolului XVI., după-ce codicele luĭ Verböczy fusese pus în aplicare, şi în ajunul creăriĭ „Aprobatelor“, avênd nobilimea nevoie de titlurĭ pentru asuprirea Românilor, un chronicar al Ungarieĭ, *Antonius Verantius*, a ḑis, ce-ĭ drept, vorbind despre Românĭ: „nulla illis libertas, nulla nobilitas, nullum proprium jus etc.“ El însĕ n'a făcut încercarea de a-şi dovedi ceea ce ḑicea, fiind că se ştia, că el nu are dreptate şi tot maĭ eraŭ în Ardeal nobilĭ românĭ, dintre care mulţĭ aŭ fost *asimilaţi* cu nobilimea *ungară* prin diplome de ale Regilor orĭ ale Principilor.

www.dacoromanica.ro

Nobilimea respinge cererea aceasta, dar aducêndu-şĭ aminte de cele petrecute la 1784, votează în dieta de la 1791 o lege (Art. 60), în virtutea căreia religiunea *greco-orientala* n'are să maĭ fie considerată ca tolerată numaĭ, ca după «Approbatae Constitutiones», ci ca egal îndreptăţită cu cele-l-alte.

Nu-ĭ vorbă, spre a zădărnici efectele practice

Tradiţiunea vechelor drepturĭ şi libertăţĭ s'a păstrat la Românĭ întocmaĭ ca la Sĕcuĭ, şi în timpul Impĕrătesei Maria Theresia nu se îndoia nimenĭ despre drepturile de revindicare ale Românilor.

Ast-fel şi „militarisarea" iobagilor erarialĭ era considerată atât de Curtea din Viena, cât şi de Românĭ eĭ înşi-şĭ drept o *restituire* a drepturilor de odinioară. — Şi dacă ast-fel era, nu maĭ încăpea îndoială, că maĭ curênd orĭ maĭ târdiŭ va trebui să li se facă şi celor-l'alţĭ iobagĭ dreptatea ce li se făcuse celor erarialĭ. Nobilimea îşĭ dă prin urmare silinţa de a dovedi, că Românii nu sunt urmaşiĭ coloniştilor romanĭ, că sunt veniţĭ maĭ târdiŭ în ţară şi că n'aŭ avut nicĭ odată drepturĭ în Ardeal. Ast-fel se începe o zeloasă lucrare literară asupra Românilor. Lucrarea aseasta o' încep Maghiariĭ eĭ înşi-şĭ ; de oare-ce însĕ interesul era de a convinge pe ceĭ ce nu cunoşteaŭ din destul istoria Ardealuluĭ şi maĭ ales pe Germaniĭ, care aveaŭ glas hotărîtor la Curtea Impĕratuluĭ Iosif II., campania pentru această falsificare a istorieĭ a fost purtată, în afară, prin Saşiĭ, care eraŭ şi eĭ interesaţĭ în causă şi aveaŭ oamenĭ maĭ capabilĭ de cât Maghiariĭ.

Incă în anul 1781 un judecător, *Franz Iosef Sulzer,*

www.dacoromanica.ro

ale acesteĭ marĭ revindicărĭ, nobilimea Maghiară profită de rĕsboaiele cu Franța și face ca după moartea luĭ Gherasim Adamovicĭ (1796) Curtea din Viena să lase Episcopia Sibiiuluĭ vacantă. Abia după pacea de la Viena, în anul 1810, scaunul de 14 anĭ vacant e ocupat de *Ioan Moga*, primul Român în acest scaun.

După căderea luĭ Napoleon Bonaparte, curtea din Viena intră în curentul reacționar representat

---

publică la Viena sub titlul „Geschichte des Transalpinischen Dacians“, o lucrare în treĭ volume și pune (Band II. I Absch. — §. 104—114) la îndoială originea romanică a Românilor. — Treĭ anĭ îu urmă, un erudit sas, *Ios. Carol Eder*, publică la Cluj și la Sibiiŭ, cu anotațiunĭ și cu observațiunĭ lucrarea luĭ Martin de Felmér „Primae Lineae Historiae Transilvan“. Nota cea maĭ caracteristică a acesteĭ lucrărĭ este, că autorul vorbește (§. 120—125) despre „Gyula Daciae „*Praefectus*“, deși trebuia neapărat sa știe, că Jula n'a fost „praefectus“, ci Domnitor independent, și n'a stăpânit Dacia, ci nu maĭ o mică parte din actualul Ardeal. In fața încercărilor de felul acesta, care eraŭ foarte numĕroase, Românii resumă în „*Suppleax Libellus*“ toate dovedile atuncĭ cunoscute despre vechile lor drepturĭ în Ardeal.

Tot în anul acela Eder publică dar «De initiis iuribusque primaevis Saxonum Transsilvanorum Comentatio“ (Viena, 1792), și expune dovedile, din care resultă, că în „fundul regiu“ numaĭ Sașiĭ aŭ drepturĭ. In ace'a-și timp publică în limba maghiară o scriere populară, pe care la 1796 o reeditează în limba ger-

www.dacoromanica.ro

de Metternich, şi nobilimea maghiară poate să dee frêŭ liber pornirilor eĭ.

Tocmaĭ acesta e însĕ şi timpul, în care se deşteaptă conştiinţa naţională a popoarelor din Austria.

In deosebĭ Românĭĭ se sporesc în proporţiunĭ in adevĕr uimitoare, primesc cu aviditate cultura apuseană şi se organisează.

Profitând de dreptul de migraţiune liberă, iobăgimea nu maĭ rĕmâne îngrămădită în văile

---

mană sub titlul: „Erste Anleitung zur Kenntnisz von Siebenbürgen". La pg. 47 a acesteĭ cărţĭ Eder afirmă, că după-ce Impĕratul Aurelian a retras legiunile din Dacia, n'aŭ rămas în Ardeal de cât puţine elemente romane, care nu puteaŭ să constitue un popor, şi că massele române sunt venite cu mult maĭ târdiŭ de cât Saşiĭ în Ardeal.

— Pornind din această idee emisă de Eder, susţiitoriĭ causeĭ nobilitare, ajutaţi şi de unĭĭ dintre scrietoriĭ slavĭ, cărora le venea bine să socotească pe Românĭ între popoarele de origine slavoncască, aŭ produs o întreagă literatură pentru falsificarea ce'or maĭ neîndoioase fapte istorice. Ca să o poată face aceasta, eĭ aŭ trebuit să înlăture pe vechiĭ chronicarĭ, între care maĭ ales „*Anonimul*" şi Bonfiniu, şi să rĕstălmăcească documentele păstrate până în ḑilele noastre. Intreagă această lucrare e resumată în „*Românische Studien*", scriere publicată de *Robert Rosler* în anul 1871 (Leipzig, Dunker und Humblot). Părerea, acum învechită, a luĭ Rösler este, că poporul român nu s'a produs în Carpaţi, ci în Balcanĭ, şi a trecut apoĭ Dunărea cam

www.dacoromanica.ro

strîmte, ci se rîsipeşte mai ales spre şesurile mănoase, unde şi condiţiunile sunt mai priincioase pentru muncitorii agricoli. Ast-fel, ajungând la o mai bună stare economică, Românii nu numai ocupă un teritoriu mai întins, ci devin tot-odată mai compacţi.

In acela-şi timp regimentele româneşti se disting pe câmpurile de rĕsboiŭ, Românii câştigă reputaţiunea de ceĭ mai disciplinaţi şi mai siguri soldaţi ai Monarchieĭ şi mulţi dintre

prin secolele XII şi XIII. (pg. 139). De oare-ce din timpul năvălirilor făcute de Pacinaţi şi de Cumani nu s'aŭ păstrat ştiri privitoare la Ardeal, scrierea luĭ Bösler a produs chiar şi asupra Românilor o impresiune atât de adâncă, în cât eĭ n'aŭ mai stăruit de cât cu oare-care reservă asupra acestuĭ timp. In anul 1880 înse un slavist, *Ios. Lu . Pic.* publică „Abstammung der Rumänen“ (Leipzig. Dunker und Humblot), în care frânge toată argumentaţiunea luĭ Rösler în ceea-ce priveşte originea balcanică a Românilor din Carpaţi şi lămureşte posiţiunea Kenezatelor româneşti, — Anul următor apare apoĭ în Innsbruck o altă scriere însemnată, „Die Romänischen Landschaften des Roemischen Reiches“, de Dr. Iul. Jung, şi în anul 1887 „Römer şi Romanen în den Donauländern“ de acela-şi autor, a adevĕrată cămoară de dovedi pentru susţinerea drepturilor de revindicare ale Românilor. E de sine înţeles, că această silinţă de a falşifica istoria a avut pentru istorie folosul, pe care alchimia l'a avut pentru chimie, fiind-că a scos la iveala multe fapte istorice, care altfel ar fi rĕmas, poate, necunoscute.

www.dacoromanica.ro

dênşiĭ înaintează în rangurile armateĭ. Ast-fel, umblând prin ţĕrĭ străine şi comparându-se înşi-şĭ pe sine cu alţiĭ, eĭ se întăresc în conştiinţa marilor lor destoiniciĭ naţionale.

Avêntul cultural, în sfîrşit, deşteptat odată în timpul luĭ Inocenţiu Klein, creşte spre sfîrşitul secoluluĭ trecut şi cuprinde cercurĭ din ce în ce maĭ largĭ. Şcolile secundare, maĭ ales cele germane, se umplu încetul cu încetul de tinerĭ românĭ, şi clasa cultă română, care la 1791 era de tot mică, se sporeşte din an în an şi se consolidează sub conducerea bărbaţilor formaţĭ la Viena şi la Roma. In ultimul deceniu al secoluluĭ trecut şi în primul deceniu al secoluluĭ actual, decĭ în timpul revoluţiuniĭ francezĕ, se întemeiază la Blaşiŭ, după modele germane şi italiene, literatura didactică română, se fac primele studiĭ asupra latinităţiĭ limbeĭ române şi primele încercărĭ de a înlocui literele chirilice cu cele latine. Petru Maior scrie istoria colonisăriĭ romane în Dacia, ear G. Şincai aduna la Roma şi la Viena un vast material documentar pentru istoria Românilor. Pentru propagarea culturiĭ ast-fel adoptate se înfiinţează apoĭ an cu an şcolĭ, care sunt din ce în ce maĭ pline. Ast-fel clasa cultă română devine în curênd destul de numeroasă, pentru ca să poată susţine o mişcare politică şi literară, şi în anu

www.dacoromanica.ro

1838 se înfiinţează o foaie politică, *„Gazeta Transilvaniei“* şi una literară *„Foaia pentru minte, inimă şi literatură“*.

Şi această societate cultă română era fără îndoială cea mai democratică şi mai naţională în Europa, tot oameni ieşiţi din massele poporului şi legaţi prin sânge şi prin interese de popor.

O însemnată parte din aceşti oameni cu cultură apuseană trece apoi Carpaţii, în Moldova şi Muntenia, ca să propage şi acolo spiritul naţional şi tendenţele democratice, conştiinţa latinităţii şi înclinarea spre cultura apuseană. Sunt întemeetorii primelor şcoli româneşti în aceste ţări bisantinisate, primii învăţători ai tinerilor, care şi-au urmat apoi studiile în ţările apusene, mai ales în Franţa.

Ear nobilimea maghiară nu putea să mai înăbuşe acest avènt de deşteptare naţională; de aceea ura ei întreagă s'a îndreptat contra acestei clase culte, compuse mai ales din preoţi şi învăţători, care se bucuraù de încrederea oarbă a poporului. In acela-şi timp însă ura nobilimii se îndrepta şi asupra «*Camarilei*» din Viena, care favorisa pe Români în silinţele lor de desvoltare culturală.

In ajunul revoluţiunii de la 1848 nobilimea maghiară ajunge, în sfîrşit, la convingerea, că nu va mai puté să-i ţină pe iobagii sprijiniţi de

www.dacoromanica.ro

Curtea împĕrătească în starea de până acum. Ea face dar o opintire desnădăjduită, ca să mărginească drepturile Coroanei în ceea ce priveşte afacerile interne ale ţĕrilor ce aŭ stat odinioară sub Coroana Ungariei. Ca tot-deauna, ea se aliază şi acum cu duşmanii Caseĭ de Austria, şi fiind-că aceştia eraŭ de astă-dată susţiitorĭ aĭ principiilor democratice, nobilii maghiarĭ, ceĭ maĭ reacţionarĭ dintre toţĭ nobilii din Europa, se ivesc fără de sfiaiă în primul plan al mişcării democratice. In anul 1848 dieta decretează desfiinţarea iobăgieĭ şi proclamă principiile de *egalitate, dreptate* şi *frăţietate;* în acela-şĭ timp însĕ crează o lege electorală, în urma căreia tot nobilimea rĕmâne stăpâna situaţiunii şi a budgetuluĭ, maĭ ales a budgetuluĭ.

Nu însĕ şi în Ardeal, unde în practica constituţională conducerea afcerilor trebuia neapĕrat să treacă la Românĭ.

De aceea de odată cu principiile de egalitate, dreptate şi frăţietate se decretează şi desfiinţarea mareluĭ Principat al Transilvanieĭ, adecă contopirea «*părţilor transilvănene*» în Ungaria, de care în toate timpurile aŭ fost despărţite.

Românii ridică într'o mare adunare ţinută (3/15 Maiŭ 1848) la Blaşiŭ protest sĕrbătoresc contra tuturor actelor sĕvîrşite de guvernul revoluţionar şi hotărĕsc să iee armele pentru apĕ-

www.dacoromanica.ro

rarea Tronului şi a patriei şi pentru susţinerea legalităţii.

Ast-fel în revoluţiunea de la 1848—49 Românii s'au luptat alăturea cu trupele împĕrăteşti, sub conducerea mai multor «*Tribuni*», dintre care cel mai însĕmnat e conducĕtorul «*Moţilor*», tînĕrul advocat *Avram Iancu*, şi ear s'au repetat scenele fioroase de la 1784.

In timpul acestei revoluţiuni se ivesc *Cazacii* prima dată în Ardeal, întrând pe drumul tuturor năvălitorilor, parte prin ţara Bârsei, parte pe la Iacobeni.

Consequenţele capitulaţiunii de la *Vilàgos* au fost pentru Românî cele mai binecuvîntate, şi în timp de un pătrar de secol, până la 1875, Românii au făcut progrese culturale în adevĕr uimitoare.

Ce-i drept, după înăbuşirea rĕscoalei maghiare aşeḑĕmintele constituţionale au fost înlăturate, dar pentru Românii atât de asupriţi mai nainte absolutismul monarchiei austriace a fost un timp de liberă desvoltare, şi conduşi de Episcopii şi în urmă de Mitropoliţii *Andreiu Şaguna* (greco-oriental) şi *Alexandru Şterca-Şuluţ* (greco-catolic) Românii au câştigat posiţiuni, pe care abia astă-ḑi ştiu să le preţuiască.

Curtea din Viena, care încă în secolul XVIII, declarase pe iobagii ei oameni liberi, se bucura,

www.dacoromanica.ro

că poate acum să ştearg㠄 pretutindenea iobăgia şi a făcut împroprietărirea potrivit cu interesele economice şi culturale ale muncitorilor agricolĭ. Ast-fel Românĭĭ câştigá independenţa economică şi dreptul de a agonisi prin munca lor averĭ.

Ardealul, deşi nu în vechele luĭ hotare, rĕmâne cum a fost tot-deauna, o ţară deosebită, în care Românĭĭ aŭ de aicĭ înainte acelea-şĭ drepturĭ ca Saşiĭ şi Secuiĭ uniţĭ cu Maghiarĭĭ.

Toţĭ Românĭĭ din ţĕrile coroaneĭ ungare sunt împreunaţĭ în douĕ Metropoliĭ naţionale autonome, cea greco-orientală a Sibiiuluĭ cu doĭ sufraganĭ (Arad şi Caranşebeş) şi cea greco-catolică a Blaşiuluĭ cu treĭ sufraganĭ (Gherla, Oradea-mare şi Lugoşiu). Li se daŭ apoĭ acestor bisericĭ din partea statuluĭ subvenţiunĭ pentru scopurĭ culturale, şi guvernul favorisează orĭ-şi ce mişcare pornită cu scopul de a aduna fonduri şi a crea aşeḑĕminte culturale naţionale. Ast-fel se înfiinţează încă cincĭ seminare preoţeştĭ, şase şcolĭ pedagogice, treĭ licee, un gimnasiu şi vre-o douĕ miĭ de şcolĭ primare şi se organisează douĕ reuniunĭ pentru propagarea culturiĭ în poporul românesc, una în Ardeal şi alta afară de Ardeal.

Românĭĭ, avênd qualificaţiunea cuvenită, nu maĭ sunt excluşĭ de la diregătoriĭ, ci sunt, din contra, preferiţĭ, fiind-că cunosc ţara, poporul,

www.dacoromanica.ro

limba şi obiceiurile. Din an în an creşte dar numĕrul Românilor cu qualificaţiune câştigată la universităţĭ germane, maĭ ales la Viena şi Lipsca. Ast-fel se produce o viuă mişcare literară română şi nivelul vieţiĭ naţionale române se ridică.

După rĕsboiul de la 1859 monarchia primeşte o organisaţiune constituţională întemeiată pe principiul egaleĭ îndreptăţirĭ a popoarelor, şi Românii sunt pe din destul pregătiţĭ, ca să se organiseze eĭ înşi-şĭ pe sine pretutindenea, unde constituesc majoritatea poporaţiuniĭ.

In deosebĭ în Ardeal Românii au, potrivit cu numĕrul lor, votul hotărîtor în dietă, şi vice-guvernatorul nu maĭ e un nobil maghiar, ci un Român ridicat la rangul de baron. De asemenea întocmaĭ precum Saşiĭ se folosesc în viaţa publică de limba germană, ear Sĕcuiĭ şi Maghiariĭ de cea maghiară, Românii aŭ dreptul de a cere ca judecătoriĭ şi diregătoriĭ din ţinuturile lor să comunice cu dênşiĭ în limba română.

Ast-fel după sute de anĭ dreptul public al Ardealuluĭ e pus ear pe basele de egală îndreptăţire, pe care s'a desvoltat până la invasiunea maghiară.

Nobilimea maghiară însĕ, deprinsă a trăi din roadele muncĭĭ sĕvîrşite de alţiĭ, nu putea să suporte concurenţa liberă cu iobagiĭ eĭ de maĭ

www.dacoromanica.ro

nainte, care erau deprinşi să muncească şi să se înfrâneze ei înşi-şi pe sine. Ca să ţie concurenţa în viaţa economică, ea ar fi trebuit să muncească şi să-şi mărginească cheltuelile după veniturile ei; leneşă însă şi risipitoare, ea nu-şi mai putea păstra averile, şi din ţi în ţi se sporeau curiile nobilitare scoase în vênţare şi cumpărate de foştii iobagi, care le împărţiau între dênşii. Ca să poată ţiné concurenţa în viaţa publică, ea ar fi trebuit să-şi câştige qualificaţiunea cuvenită şi să înveţe limba poporului românesc, pe care avea să-l administreze; nobilul maghiar însă consideră funcţiunile publice drept un apanaj al claseï nobilitare; pentru el diploma nobilitară face de prisos orï-şi-ce qualificaţiune şi scuteşte de orï-şi ce osteneală. Urmarea firească era, că nobilimea maghiară a fost înlocuită în viaţa publică cu Germanï, Românï orï cu elemente qualificate venite din alte ţerï ale monarchieï.

Cuprinşi de desperaţiune, nobiliï maghiarï s'aŭ pus şi acum, ca tot-deauna, în legătură cu duşmaniï monarchieï, aŭ profitat de toate situaţiunile încordate şi aŭ făcut în poporul maghiar cea mai întinsă agitaţiune contra Dinastieï. Şi ca să se insinueze, ea cultivă în lăuntru spiritul şovinist şi face în afară paradă de liberalism

In ajunul resboiuluï de la 1866, când emi-

www.dacoromanica.ro

grații maghiarĭ din Italia și din Prusia pregătiseră prin soții lor de acasă o nouă rescoală în Ungaria, Impĕratul rĕŭ consiliat la timp de mare strîmtoare, dă ascultare mijlocitorilor nobilimiĭ amenințătoare.

Prima concesiune, pe care o cere nobilimea, e desființarea mareluĭ Principat al Ardealuluĭ.

Nesocotind întreaga lucrare sevîrșită de la 1691 în coace, nesocotind chiar declarațiunile sĕrbătorești făcute de Impĕratul maĭ 'nainte, nesocotind importanța elementuluĭ român acum fortificat, mijlocitoriĭ nobilimiĭ maghiare înduplecă pe Imperatul să se abată de la politi a tradiționclă a Dinastieĭ și să sguduie din temeliĭ tăria orientală a monarchieĭ.

În anul 1865 o dietă convocată *după constituțiunea de la 1791*, decĭ o adunare, in care Româniĭ, majoritatea covîrșitoare a țĕriĭ, nu eraŭ și nu putea să fie representați ca parte constitutivă, decretează din noŭ contopirea părților ardelenene în Ungaria.

Ce trebuia, ce putea să facă majoritatea română în fața acestuĭ act de vĕnzare de patrie sĕvêrșit de minoritatea violentată de nobilime?

Ce putea, când știa, că nobilimea vrea să pună dinastia în conflict cu Româniĭ?

Ce putea, când patria era în pericol, monarchul cuprins de marĭ îngrijirĭ, ear poporul ma-

www.dacoromanica.ro

ghiar, prostit de nobilime, gata de a se uni, cum în atâte rînduri s'a unit, cu duşmanii ?

Românii, aceia-şĭ ca în toate timpurile, au protestat sĕrbătoreşte còntra hotărîrii luate fară de dênşiĭ, au declarat-o de nulă şi neadvenită, apoĭ au luat armele şi-au alergat acolo, unde-ĭ chema patria şi Impĕratul, datoria şi onoarea lor naţională.

www.dacoromanica.ro

VI

Iredentismul român

„qui otio et avaritia corrupti regnum praedae loco habebant".

Istvanffy.

Nobilimea a fost o clasă de oameni, cărora li s'a asigurat din roadele muncii sevîrşite de alţii o viaţă tignită şi ferită de grijile ţilnice. Totdeauna însе şi pretutindenea ei aŭ câştigat această posiţiune numaĭ în virtutea uneĭ misiuni oare care şi au păstrat'o numaĭ câtă vreme misiunea aceasta avea raţiune de a fi şi eĭ eraŭ socotiţi destoinicĭ pentru împlinirea eĭ.

Care a fost în deosebite timpurĭ misiunea, în virtutea căreia nobilimea maghiară a trăit în desfrêu din roadele muncii sevîrşite de alţii ? care e misiunea, pe care a împlinit-o vre-o dată ?

In timpul, când Pacinaţii şi Cumanii năvăliaŭ prin trecătorile Carpaţilor, nobilimea maghiară se lupta cu Regii maĭ întâĭ, ca să păstreze tra-

www.dacoromanica.ro

diţiunele păgâneşti, apoi, ca să-şi asigureze predomnirea: ţara era apĕrată de armata regală, din care nobilii de iure nu făcean parte. 1)

In timpul rĕsboaielor cruciate, deşi creştini apuseni, nobilii maghiari n'aŭ luat parte la expediţiunile făcute prin ţara lor pentru eliberarea sfintelor locuri; ba, când un Rege al lor a făcut, în stîrşit, cu *armata lui*, o expediţiune cruciată, ei aŭ profitat de absenţa luĭ din ţară, ca să facă jaf în averile coroaneĭ, şi de slăbiciunea luĭ, ca să obţie «*bulla de aur*». 2)

In timpul, când Scaunul Papal porneşte persecuţiunea contra «şizmaticilor» de pe teritoriul Carpaţilor şi Regele Andreiŭ aduce în Carpaţi pe Cavalerii Teutoni, ca să împlinească aicĭ misiunea, pe care aŭ împlinit-o maĭ târdiŭ faţă cu Boruşii, nobilimea maghiară sileşte pe Regele să revoace donaţiunile, să-ĭ alunge pe Cavalerii Teutoni şi să-ĭ încredinţeze eĭ sarcina de a prigoni pe «*şizmatici*» şi de a propaga catolicismul. Aceasta e misiunea, în virtutea căreia s'a încuibat nobilimea maghiară în Ardeal: în virtutea acesteĭ misiuni a despuiat pe vechiĭ pămêntenĭ de drepturile şi averile lor; dar misiunea n'a împlinit-o; 3) abia Hasburgiĭ aŭ obţinut

1) Vedĭ pg. 60.
2) Vedĭ pg. 64—70.
3) Vedĭ pg. 40.

www.dacoromanica.ro

de la o mică parte din Românĭ recunoaşterea supremaţieĭ papale şi numaĭ atât.

Când Turcĭĭ se ivesc la Dunăre, nobilimea maghiară nu se luptă la Cosova alăturea cu Sêrbiĭ, Românĭĭ, Bulgariĭ şi Albanezĭĭ, ear câţĭva auĭ în urmă, când floarea nobilimiĭ din Franţa şi din Germania aleargă la Nicopoli, ca să ajute pe Regele Ungarieĭ, nobilimea maghiară, cu Laczkovicĭ în frunte, trădează causa creştină şi se pune în legătură cu Baiazid Ilderim, pe a a căruia fiica vor să şi-o facă Regină. 1)

In timpul, când Românĭĭ Ioan Corvin şi Paul Chinezul se luptă contra Turcilor, nobilimea maghiară se luptă contra iobagilor eĭ şi închee uniunea celor treĭ naţiunĭ. 2)

Când Papa pune la cale o cruciată contra Turcilor, nobilul maghiar nu face, cum a făcut Mihaiŭ Viteazul, propunerea, să fie reintegraţĭ iobagiĭ în drepturile lor, pentru-ca să se lupte, pentru apărarea patrieĭ cu toată inima, ci stăruie, ca să nu li se dea armę; ast-fel nobilimea, în loc de a porni cruciata, se luptă contra iobagilor. 3)

La Mohàcs nu se găseşte între nobiliĭ maghiarĭ nici unul, care vrea să primească co-

1) Vedĭ pg. 40.
2) Vedĭ pg. 73, 74, 76.
3) Vedĭ pg. 77—78.

www.dacoromanica.ro

manda, şi Tomori, un prelat, trebue să se pună în fruntea oştiriĭ. 1)

Când Sultanul Suleiman ia Buda, când el asediază Viena, nobilimea maghiară, cu Zapolea în frunte, aleargă să serute pulpanele haineĭ luĭ.

S'aŭ ivit în luptele cu Suleiman eroĭ germanĭ ca Moritz de Saxa orĭ eroĭ slavĭ ca *Zriny* şi *Iuricicĭ*, dar nu eroĭ eşiţĭ din rîndurile nobilimiĭ maghiare, deşi patria maghiară era în joc.

După moartea luĭ Suleiman, când Mihaiŭ Viteazŭl a pornit din noŭ lupta, el a putut să se înţeleagă cu Cazaciĭ, ba până chiar şi cu Hanul Tătarilor, dar nu şi cu nobilimea maghiară.

Unde e, în sfîrşit, nobilimea maghiară, când Turciĭ sunt alungaţĭ din Buda? unde este ea, când eĭ sunt bătuţĭ la Mohàcs, la Salankemen, la Zenta? Unde este ea, când Prinţul Eugen de Savoia recucereşte valea Dunărieĭ? In tabăra turcească, adunată împregiurul luĭ Tököly şi apoĭ împregiul luĭ Rákáczy.

In toate timpurile, când patria a fost în pericol, nobilimea maghiară a pactat cu duşmaniĭ, ca să-şĭ asigureze posiţiunea; tot-dea-una, când societatea europeană a fost agitată de lupte grele, nobilimea maghiară a profitat de împrejurărĭ, ca să-şĭ asigureze interesele eĭ: la nicĭ una din durerile noastre, la nicĭ una din bucuriile noas-

4) Veḑĭ pg. 70—80.

www.dacoromanica.ro

tre, la nicĭ una din aspiraţiunile noastre comune, la nicĭ una din marile noastre lupte ea n'a luat parte, şi străină e astă-dĭ, cum străină a fost în clipa venirii eĭ în mijlocul nostru.

Dar Mediceiĭ au îngrămădit şi eĭ comorĭ, au despuiat şi eĭ, au luat şi eĭ fără de socoteală dreaptă din roadele muncii sevîrşite de alţiĭ, şi Florentiniĭ s'au legat cu toate aceste să maĭ plătească şi datoriile făcute de Lorenzo Magnificul.

Nu cum-va şi nobilimea maghiară a despuiat în virtutea vre-uneĭ misiunĭ culturale?!

Douĕ epoce de înflorire a avut Ungaria, una în timpul luĭ Ludovic de Anjou, care a ştiut să-ĭ ţină pe nobilĭ în frĕu, ear alta în timpul luĭ Mateiŭ Corvin, care i-a poftit, aşa se ḑice, pe Magnaţiĭ asupritorĭ la dênsul şi i-a pus să sape o viie, ca să ştie ce va să ḑică a munci, şi a căruia iubire de dreptate a rĕmas proverbială.

Nobilimea maghiară ea prin ea n'a însĕmnat nicĭ o dată în viaţa popoarelor din valea Dunării de cât ceea ce au însĕmnat Turciĭ in peninsula balcanică şi Tătariĭ în sudul mareluĭ şes sarmatic.

Străinĭ şi neasimilabilĭ în mijlocul nostru, nobilii maghiarĭ nu sunt accesibilĭ pentru ideile noastre, nu pot să se avênte dimpreună cu noĭ,

www.dacoromanica.ro

nicĭ să iubească deopotrivă cu noĭ **adevĕrul** şi **dreptatea**, nu ştiu, strainĭ simţindu-se, ce va să dică iubirea de oamenĭ, nu au **conştiinţa comună**; eĭ au fost dar în toate timpurile osândiţĭ să-şĭ petreacă viaţa, ca Principiĭ Ardealului la Sibiŭ, cu mâncare şi bĕutura, călărind şi mânând caĭĭ, scoţându-şĭ câinĭ la vĕnătoare, profitând de «jus primae noctis», pe care şi-l creaseră, orĭ risipind, de când nu maĭ au acest «jus», averĭ muncite de alţĭ în aventurĭ galante şi la masa de hazard.

Arta şi ştiinţa eĭ nicĭ le-au cultivat, nici le-au încuragiat nicĭ o datĕ, şi după sute de anĭ de exploatare neomenoasĕ eĭ n'au lăsat în Ardeal nicĭ un monument, nici un palat, nici un castel nicĭ o biserică, nici o galerie, nicĭ o opera de valoare. Treĭ bisericĭ monumentale sunt în Ardeal, toate treĭ ridicate de burghesimea germană, şi o ringură galerie, adunată tot de un German, Baronul Bruckental. Nobilimea maghiară a mâncat şi bĕut tot!

Şi de aceea popoarele de pe teritoriul Carpaţilor şi, in genere, popoarele din valea Dunării n'au putut să primească caltura apuseană decât după pacea de la Carlovĕţ şi n'aŭ primit'o prin mijlocirea Maghiarilor maĭ apropiaţĭ de Apus, ci direct de la popoarele culte ale Apusuluĭ, mai întâiŭ de la Germani şi apoĭ de la Francesi.

www.dacoromanica.ro

Maghiarii aŭ primit şi formele vieţii culturale apusene în tocmaĭ ca creştinismul, numaĭ pentru-că prin ele se puteaŭ susţine maĭ bine în poziţiunea lor; n'au avut însă nicĭ tărie de convingerĭ, cum n'au avut tăria credinţeĭ, şi de aceea n'aŭ luat parte nici la frămêntările noastre culturale, cum n'au luat parte la luptele noastre religionare—de cât ca să profite de ele. Şi maĭ ales aceasta e causa, pentru care eĭ trebuiau să fie învingători, căcĭ lupta nu era purtată cu arme egale şi pe când cele-lalte popoare din valea Dunarii sângerau în luptă pentru marile **cause comune**, nobilimea maghiară se lupta totdeauna şi în toate împregiurările numaĭ pentru **causa eĭ**.

Acum, în sfîrşit, în secolul actual, când principiile democratice proclamate de revoluţiunea franceză strabateau în cercurĭ din ce în ce maĭ largi şi societatea europeană era mereŭ frêmêntată de porniri revoluţionare, nobilimea maghiara, simţind că prin luptă faţişă nu va maĭ puté să-şĭ pastreze privilegiile şi revoluţionară prin toate tradiţiunile eĭ, s'a pus în legătura cu toate elementele revoluţionare din Europa, ca să fie socotită drept cel maĭ zelos şi maĭ desinteresat susţiitor al principiilor democratice.

E necreḑut şi totu-şĭ e adeverat: întocmaĭ precum la începutul secoluluĭ XII. nobiliĭ maghiarĭ, ceĭ maĭ rĕĭ creştinĭ, aŭ năvălit în Ar-

www.dacoromanica.ro

deal în virtutea misiuniĭ de a propaga catolicismul, în ḑilele noastre nobiliĭ maghiarĭ, ceĭ maĭ reacţionarĭ din toţĭ nobiliĭ Europeĭ, aŭ obţinut stăpânirea în Ungaria în virtutea misiuniĭ de a propaga spiritul democratic.

Atât de bine aŭ ştiut oameniĭ aceştia să simuleze, încât democraţia europeană în timpul revoluţiuniĭ de la 1848—49 era convinsă, că nu nobilimea maghiară, ci foştiĭ eĭ iobagĭ se luptă pentru conservarea aşeḑămintelor feudale.

Maĭ vîrtos s'a întărit apoĭ democraţia europeană în convingerea aceasta după revoluţiune, când emigraţiĭ maghiarĭ alergaŭ prin toate ţările jăluindu-se şi fălindu-se, ce ar fi făcut eĭ, dacă n'ar fi interven't despotica Rusie.

Adeverul a ieşit la iveală numaĭ după-ce nobilimea maghiară a ajuns la putere.

Primul act de liberalism al eĭ a fost desfiinţarea Mareluĭ Principat al Ardealuluĭ, fără-ca Românii, care constituesc aproape douĕ treimĭ din contribuabiliĭ acesteĭ ţerĭ, să fie consultaţĭ măcar. Ear aceasta s'a făcut în numele liberalismuluĭ, pentru-ca nobilimea maghiară să poată întroduce şi în Ardeal aşeḑămintele democratice.

S'a creat apoĭ o lege electorală, prin care *iobililor* li se dă dreptul de alegĕtor *fără de nici un cens*, ear de la foştiĭ iobagĭ se cere un

www.dacoromanica.ro

cens, pe care nu pot să-l aibă. S'aŭ maĭ arondat şi cercurile electorale ast-fel, ca în ţinuturi cu poporaţiune maghiară şi prin oraşele, de care nobilimea dispune, 300—500 de alegătorĭ să trimiţă în parlament un deputat, pe când în comitate un deputat cade pe 60,000 şi maĭ multe miĭ de suflete. S'a introdus, în sfîrşit, o procedere electorală, prin care votul nu se dă, ci este luat. Ast-fel nobilimea a ajuns încetul cu încetul să constituie un parlament, în care nu maĭ sunt representaţĭ de cât Maghiarĭ, de care ea dispune şi care aprobă orĭ-şi-ce călcare de lege, dacă ea e făcută în conformitate cu interesele nobilimiĭ.

Ear pentru-ca orĭ-şi-ce resistenţă să fie înăbuşită, nobilimea siluieşte conştiinţele, propaga demoralisarea şi a păstrat anume pentru Ardeal legea de presă din timpul absolutismuluĭ, puind curţile de juraţĭ în oraşe cu poporaţiune maghiară.

Au primit dar nobiliĭ maghiarĭ formele constituţionale; le-au primit însă numaĭ din gândul ca, falsificându-le, să continue a trăi din roadele muncĭĭ sevîrşite de alţiĭ. Potrivit cu interesele orĭ cu nevoile lor speciale se croiesc şi se execută legile, se înfiinţează orĭ se desfiinţează impositele, se respectează orĭ se elud convenţiunile internaţionale, şi eĭ ocupă funcţiunile

www.dacoromanica.ro

bine retribuite, pentru care nu se cere nici qualificaţiune, nici muncă, ear în cele-lalte pun pe slugile lor, care conduc afacerile dupĭ capriciile lor.

Era peste putinţă, ca acest despotism deghisat sa nu să dee în cele din urmă de gol; încetul cu încetul democraţiĭ sinceri din ţerile apusene, spriginitoriĭ de maĭ nainte ai Maghiarilor, s'aŭ convins, că nobilimea maghiară a abusat de buna lor credinţă şi ca în Ungaria causa democratică e cu desevîrşire compromisă.

De aicĭ înainte ei nu se maĭ puteau susţine de cât în vîrtutea vre-uneĭ alte misiuni.

Era în natura lucrurilor, că nobiliĭ aceştia, oameni, care nu ştiu să ostînească, nu puteau să respecteze legea pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor, care i s'a împus Ungarieĭ la încheerea pactuluĭ dualist. Legea aceasta obligă pe judecătoriĭ şi pe funcţionariĭ publicĭ să comunice cu poporaţiunea în limba ei maternă. Ceĭ maĭ mulţĭ dintre nobiliĭ maghiarĭ trebuiau dar să înveţe încă o limbă, pentru-ca să poată fi judecătoriĭ orĭ funcţionarĭ publicĭ, şi să aibă şi altă qualificaţiune, pentru-ca să poată susţine concurenţa cu concetăţeniĭ lor de altă naţionalitate. Fiind-că nu voiau să-şĭ dee osteneala de a învĕţa vre-o altă limbă şi de a se qualifica, era pentru dênşiĭ o cestiune de conservare in-

www.dacoromanica.ro

dividuală, ca singură limba maghiară, pe care o ştiau ei, să fie admisă şi ebligătoare în viaţa publică şi ca concurenţii lor de altă naţionalitate sa fie scoşi din viaţa comună.

Ast-fel ajunge reacţiunea maghiară să facă din causa ei o causă naţională şi să lanseze idea prefacerii statului *ungar poliglot* într'unul *naţional maghiar*.

Sub cuvênt de a lucra pentru realisarea acestei mari idei naţionale, nobilimea maghiară falsifică aşeḑăminte, violentează conştiinţe, calcă legi, risipeşte averi adunate cu multă ostăneală de alţii şi pune în mare pericol liniştea internă a intregei monarchii.

Ei însĕ n'ar fi putut să urmeze această lucrare destructivă, dacă după rĕsboiul de la 1870 şi mai ales după cel de la 1876—78 monarchia Austro-Ungară n'ar fi ajuns în o grea strîmtoare. Acum, ca totdeauna, Maghiarii numai profitând de pericolele ce ameninţă patria se susţin în posiţiunea lor.

Idea maghiarisării popoarelor, care sunt mai vechi de cât Maghiarii în valea Dunării şi care atât de neîndoioase dovedi aŭ dat despre trăinicia lor, e atât de absurdă, că nici propagatorii şovinismului maghiar n'o consideră de cât drept mijloc spre a-l ţine pe poporul maghiar în continuă încordare. Cu atât mai puţin pot să iee

www.dacoromanica.ro

oamenii de stat ai Austriei în serios idea aceasta. Ar fi dar foarte greşită presupunerea, că Maghiarii sunt lăsaţi în voile lor, pentru-că alianţa întreită are nevoie de dênşii şi e interesată, ca statul ungar să devie naţional maghiar. Nu! — Maghiarii se susţin numai amenințând Austria, numai amenințând casa Domnitoare, numai amenințênd întreita alianţă, numai profitând şi astă-dî, cum tot-deauna au profitat, de greaua situaţiune, în care se află societatea europeană.

Noi popoarele europene ne sbuciumăm şi ne vărsăm între noi sângele, ca să ajungem la mai fericite forme de convieţuire, ear Asiaţii acestia staŭ, cum aŭ stat tot-deauna, la pândă, gata de a prăda pe ceĭ căduţi în luptă.

De aicĭ porneşte *iredentismul român*.

Bucovina, una din cele mai frumoase părţi din Moldova, a fost anexată fără de nici un drept la marea împèraţie habsburgică, şi Românii nicĭ odată n'aŭ consimţit cu această desmembrare a ţérii lor, nicĭ odată n'au renunţat la drepturile ce i se cuvin poporului român asupra Bucovineĭ. Au trecut înse o sută şi doue-dece de ani de la anexarea Bucovineĭ şi în timpul acesta Românii din Bucovina totdeauna au fost cei mai credincioşi supuşi ai Impĕratului, ear în România, unde Românii aŭ reintrat în drep-

www.dacoromanica.ro

turile lor inalienabile, nicĭ odată nu s'a manifestat dorinţa de a recuceri cu arma Bucovina. Căcĭ Austria ştie să respecteze drepturile, să execute legile cu bună credinţă şi să ţie seamă de toate interesele legitime. Ast-fel Bucovina e o provincie autonomă, care are dieta eĭ provincială, guvernul eĭ provincial, legislaţiunea eĭ locală deosebită, potrivit cu interesele eĭ speciale. Atîrnă decĭ de la Românii din Bucovina eĭ înşi-şĭ să-şĭ creeze prin luptă constituţională posiţiunea ce li se cuvine şi să-şĭ asigureze desvoltarea economică şi culturală,

Se fac şi în Bucovina presiunĭ în favorul uneĭ limbĭ străine pentru Ramânĭ, dar limba aceasta e cea germană, una din limbile europene culte şi universale, prin care Românii câştiga putinţa de a înţelege una din cele maĭ boagte literaturĭ ; se crează şi se susţin şi în Bucovina din contribuţiunile şi din fondurile naţionale române şcolĭ pentru dênşii străine, dar în şcolile aceste se propagă ştiinţa adunată de un popor mare şi cult, care e de acea-şĭ rasă cu Românii.

Sunt şi în Bucovina fel de fel de venetici, care exploatează pe vechiĭ pămêntenĭ ; avênd însĕ ţara autonomia eĭ, în practica sinceră a vioţiĭ constituţionale se găsesc tot-deauna mijloace de apĕrare contra exploatatorilor. Chiar dacă aceştia ar puté sa obţie sprijinul guver-

www.dacoromanica.ro

nului central, ori-şi-cine, foind să-şĭ apere interesele legĭtĭme, poate să se rădĕme cu toată încrederea pe iubirea de dreptate a Imperatului, care în Austria e supremul purtător al puterii.

Cu totul alt-fel stau lucrurile în Ardeal, care a fost despuiat de autonomia luĭ tocmaĭ în vederea uneĭ maĭ lesnicioase exploatărĭ şi unde acela-şĭ Impĕrat, amenințat mereŭ de pe şesul Ungarieĭ, a tolerat timp de aproape treĭ decenii o stare de lucrurĭ, pe care în Austria n'ar tolera-o nicĭ treĭ lunĭ de ţile.

Ardealul cel vechiŭ, până la limitele luĭ istorice şi singure legitime şi raţionale, a fost totdeauna o ţară deosebita, fiind-că nu poate, în mod raţional, să fie guvernat din Ungaria şi după acelea-şĭ norme ca şesul de la Tisa şi de la Dunăre. Plecând de la Caranşebeş, Lugoj, Lipova, Ineu şi Oradea-mare în sus, atât condiţiunile economice, cât şi relaţiunile sociale sunt acelea-şĭ ca peste linia apuseană; ast-fel aicĭ ca în lăuntrul triunghiuluĭ s'a desvoltat în curgerea timpurilor o viaţă cu totul deosebită de cea de pe şesul Ungarieĭ. Chiar dac'ar fi voit dar guvernul din Budapesta, nu puté să conducă afacerile Ardealuluĭ fără-ca să jignească interesele legitime ale Ardelenilor.

Sunt astă-ţĭ între limitele istorice ale Ardealului peste *patru milioane* de suflete, dintre care

www.dacoromanica.ro

vre-o $2^1/_2$ milióane masse compacte române. E deci lucru firesc, că mai ales Românii sunt aceia, care staruie, ca *Ardealul sa le fie redat Ardelenilor.* Nu e cu toate aceste în lupta pentru autonomia Ardealului vorba de Românism, ci de asigurarea prin libertate a pacinicei desvoltari.

In Ardeal n'a existat nici o dată şi nu există nici astă-di ură de rasa.

Nobilimea a profitat, ce-i drept, de rivalităţile ce se produc în mod firesc, unde ca 'n Ardeal soarta a aruncat deosebite popoare pe aceea-şi bucată de pământ. Ast-fel în secolul XV, ea a angajat pe Secuii şi pe Saşii catolici contra Românilor de rit oriental. Mai târdiu însă când se simţea, prin legaturile ei cu Turcii destul de tare, ea a despuiat şi pe Secui, întocmai ca pe Români, de vechele lor drepturi şi libertăţi şi le-a făcut şi Saşilor foarte amară viaţa. Ast-fel Românii, Secuii şi Saşii aveau cam aceea-şi soartă, se simţeau legaţi prin suferinţe comune, şi nu s'au produs nici o dată conflicte între dênşii, ci numai între nobilime şi ceі asupriţi de ea. Tot ast-fel şi astă-di Saşii şi Secuii stăruie şi ei alaturi cu Românii pentru autonomia ţerii lor şi numai o mică parte din Maghiari, şi alt-fel puţini, susţine alăturea cu nobilimea actuala stare de lucruri.

www.dacoromanica.ro

Nicĭ un om nu poate să creadă, că un popor mic, incult şi cu desevîrşire străin ca cel maghiar va puté să imprime Ardealuluĭ caracterul sĕŭ. Conducătoriĭ nobilimiĭ maghiare nu cred nicĭ eĭ, că vor putea să maghiariseze pe Saşĭ şi maĭ ales pe Româniĭ, care au dat atât de strălucite dovedĭ despre trăinicia lor naţională 1). *Idea de stat naţional maghiar* e o utopie lansată numaĭ pentru momirea marilor masse ale poporuluĭ maghiar, care sunt exploatate şi ele şi susţin pe exploatatorĭ numaĭ câtă vreme cred în realisabilitatea mareĭ ideĭ naţionale. In acelaşĭ timp nobilimea, pornită spre desfrîu şi risipitoare, şi-a perdut în mare parte averile orĭ le-a încărcat cu datoriĭ şi astfel e nevoită a întreţine cele maĭ strînse legăturĭ cu Ovreiĭ, care tocmaĭ pe Maghiariĭ aşedaţĭ pe şesul mănos îĭ exploatează maĭ rĕŭ. Massele maghiare sunt dar din ḑi în ḑi maĭ nemulţumite şi maĭ stăruitoare, fiind-că trec aniĭ şi deceniile, ear în trecerea lor

1) Ancă Bonfiniu, vorbind (Dec III Lb. IX pg 374) despre Românĭ, ḑice între altele: „Inter Barbaros obrutae, Romanam tandem linguam redolere videntur, et ne omnino eam deserant, *ita reluctantur, ut non tantum pro vitae, quantum pro linguae inclumitate certasse videntur.* Lupta, pe care o poartă Românii astă-ḑĭ, după 400 (patru sute de anĭ, e cea maĭ strălucită dovadă, că bine cunoştea şi bine judeca Bonfiniu lucrurile, şi că e absurdă pretenţiunea de a-i face pe Românĭ să se lepede de limba lor.

www.dacoromanica.ro

averile şi capitalele se îngrămădesc în mânile Ovreilor, ţara sérăceşte şi se demoralisează, dar nu devine de loc mai maghiară de cum a fost.

In faţa acesteĭ nemulţumiriĭ nobilimea trebue să fie din ḑi în ḑi mai violentă faţă cu tot ceea ce nu e maghiar în Ungaria şi mai exigentă faţă cu Coroana. Nu din avênt naţional, ci din simţîmênt de conservare individuală nobiliĭ şi asoldaţiĭ lor trebue neapărat să ceară politică externă maghiară, armată maghiară, Curte maghiară, să impună pretutindenea limba maghiară, să facă din budgetul comun un nebunesc lux de aşeḑăminte maghiare, să violenteze conştiinţe, să propage demoralisarea şi să cultive în poporul maghiar ura contra celor-lalte popoare şi spiritul de renitenţă faţă cu Dinastia.

E ultima şi cea mai desnădăjduită încercare, pe care nobilimea ruinată o face, ca să se susţie prin uneltiri în o posiţiune, care astă-ḑi numai prin muncă inteligentă se poate păstra.

Sunt pe cât de primejdioase, pe atât de incalculabile consequenţele acesteĭ agitaţiunĭ, care nu se poate mărgini numai la Ungaria.

E în natura lucrurilor, că nomilimea maghiară a căutat şi caută pretutindenea aliaţĭ, care, falsificând şi eĭ formele constituţionale, să creeze împregiurul Ungarieĭ acelea-şĭ stărĭ de lucrurĭ ca'n Ungaria. Ast-fel ţĕrile de peste Laita sunt ţi-

www.dacoromanica.ro

nute din Ungaria în continuă agitaţiune, fiindcă nobilimea maghiară ameninţă cu ruptura îndată ce se iveşte în Austria tendinţa de a face vre-o reformă în sens egalitar. Tot aşa-fel în ţările de la hotarele orientale nobilimea maghiara nu poate suferi sincera practică constituţională şi ea este cu mult mai vigilentă decât ca sa nu-şi dee silinţa de a gasi în Sèrbia, Bulgaria şi mai ales în România aliaţi.

Incordările sociale sunt dar din ḑi în ḑi mai mari şi mai generale şi nu pot sa duca, în cele din urma, de cât la o sguduire sociala.

Acest pericol e înlaturat în ḑiua, când Ardealul le este redat Ardelenilor.

Românii, anume în Ardeal, sunt cea mai democratica societate. Neavènd nici un fel de clasă domnitoare, ei n'ar puté să primeasca pentru Ardeal de cât vechea organisaţiune democratica aşeḑata pe principiul celeĭ mai depline egalităţi. Şi creata o dată aici această organisaţiune, reacţiunea nu s'ar mai puté susţine nici în ţările de dimpregiur.

Aşa-fel autonomia Ardealului e cestiune de pacinică desvoltare socială nu numai pentru Ardeal, ci pentru toate popoarele din valea Dunăriĭ, şi astă-ḑi Cechiĭ şi Croaţiĭ, Slaviĭ şi Sèrbiĭ o cer alaturea cu Românii.

Dacă n'ar fi în vechiul şi adeveratul Ardeal

www.dacoromanica.ro

$2^1/_2$ milioane de Români, care n'au renunțat și nu vor să renunțe la autonomia țerii lor, toți oamenii preocupați de pacînica desfășurare a stărilor din Orient ar trebui să dorească, ca ei să fie și să nu renunțe; dacă acum, ca sunt, Românii aceștia nu ar avé drepturile de revindicare, pe care le au, ar fi destul că ei voiesc și nu se dau înderat, pentru-ca voința lor să fie hotărîtoare în ceea ce privește stabilirea relațiunilor politice pe teritoriul Carpaților: aceasta e consequența firească a desvolturii petrecute în timpul celor din urmă doue sute de ani și mai ales de la 1784 încoace, și timpurile, care aŭ fost, nu mai pot să fie readuse.

Profitând de situațiunea grea, în care se afla Europa și Monarchia habsburgica în deosebi, Maghiarii aŭ obținut, ce-ĭ drept, cu toate protestările Românilor, aprobarea Coroanei pentru desființarea Ardealului și dispun de puterea armată a Monarchiei pentru susținerea stării de lucruri create de dênșii. Ei însé n'au putut să obție renunțarea Românilor la autonomia țerii lor, nici să niveleze linia apuseana, care desparte Ardealul în toate privințele de Ungaria. Zadarnică e deci ignorarea protestărilor facute de Românĭ, zadarnice sunt toate legile create de parlamentul din Budapesta și sancționate de Regele Ungarieĭ, căcĭ Românii se supun forței.

www.dacoromanica.ro

dar nu renunță și ast-fel Ardealul e *de facto* tot o țară deosebită, în care guvernul din Budapesta dispune numai câtă vreme poate să dispună și de puterea armată a Monarchiei, ear în cas de resboiu, prin chiar forța împrejurărilor, Ardealul le este redat Ardelenilor, deci mai ales Romanilor.

Acesta e un adevĕr atât de învederat, încât el a fost prevĕdut și la 1865, și Coroana a sancționat legiuirile privitoare la contopirea în Ungaria a Ardealului numai după-ce mijlocitorii nobilimii aŭ luat angajamentul de a le face prin egala îndreptățire tuturora plăcută viața în Ungaria și de a obține ast-fel și renunțarea posterioară a Românilor.

Nobilimea a fost însĕ de rea credință atât față cu Românii, cât și față cu Coroana. In loc de a le fi făcut Românilor plăcută viața în regatul ungar, guvernul din Budapesta și-a dat silința să-și câștige prin corupțiune și amenințări, prin adimeniri și prin violarea conștiințelor o aderență română, pentru-ca prin ea să stoarcă o declarațiune de renunțare din partea Românilor. S'a întîmplat însĕ și acum ca la 1698, ca la 1784, ca la 1848: Românii aŭ alungat de la dĕnșii pe ceĭ ce ĭi sfătuiaŭ să se împace cu faptele împlinite, ĭi socotesc drept dușmanĭ și merg drumul lor înainte, conduși numai de oameni, pe care guvernul îi designează prin asprimea prigoniriĭ.

www.dacoromanica.ro

Ştiind, că autoritatea Imperatuluĭ e cu deosebire mare la Românĭ, guvernul din Budapesta a ştiut în douĕ rînduri să obţină venirea în Ardeal a Imperatuluĭ: Româniĭ însĕ, când vorba e de autonomia ţĕrĭĭ lor, nu se pleacă nicĭ în faţa Imperatuluĭ, cum nu s'aŭ plecat, când vorba era de legea lor. Ba tocmaĭ de la 1887, când Impĕratul a fost de a doua-oară în Ardeal, Românĭĭ aŭ devenit maĭ stăruitorĭ şi aŭ intrat în cele din urmă în legătură cu toate partidele opoziţionale din monarchie.

Orĭ-şi-care ar fi decĭ viitorul rĕsboiŭ şi orĭ-şi-care ar fi atitudinea guvernuluĭ din Budapesta faţă cu acel rĕsboiŭ, oamenĭ deprinşĭ a calcula cu factorĭ realĭ sunt foarte interesaţĭ a şti, care va fi atitudinea Românilor după-ce guvernul din Budapesta va fi fost silit a se retrage din Ardeal.

Românĭĭ înşi-şĭ aŭ ţinut la toate ocasiunile să se declare ceĭ maĭ credincioşĭ cetăţenĭ aĭ Monarchieĭ, şi această declaraţiune e în deplină concordanţă atât cu trecutul lor, cât şi cu interesele lor de conservare naţională.

Maghiariĭ sunt însĕ oamenĭ nechibzuiţĭ şi provocătorĭ, şi Românĭĭ nu pot nicĭ eĭ să ştie cu toată siguranţa, care va fi atitudinea lor in momentul de supremă amărîciune, dacă nu se vor fi găsit la timp mijloace pentru înfrînarea Maghiarilor.

www.dacoromanica.ro

TABLA DE MATERII

	Pag.
Stările topografice și etnografice	9
Posițiunea Ardealului	37
Posițiunea Românilor	59
Luptele pentru revindicare	81
Redeșteptarea națională	101
Irredentismul român	125

www.dacoromanica.ro